

T.C.
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI

ORTA ASYA’NIN SİLAHLANMASI VE BÖLGE
GÜVENLİĞİNE ETKİLERİ

Yüksek Lisans Tezi

Shatlyk YEGENOV

BURSA 2018

T.C.
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI

ORTA ASYA’NIN SİLAHLANMASI VE BÖLGE
GÜVENLİĞİNE ETKİLERİ

Yüksek Lisans Tezi

Shatlyk YEGENOV

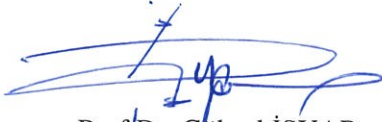
Danışman:

Prof. Dr. Göksel İŞYAR

BURSA 2018

T.C.
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Uluslararası İlişkiler Bilim Dalı'nda 701516002 numaralı Shatlyk Yegenov'un hazırladığı "Orta Asya'nın Silahlanması ve Bölge Güvenliğine Etkileri" konulu Yüksek Lisans Tezi ile ilgili tez savunma sınavı, 29/03/2018 günü 14.00-16.00 saatleri arasında yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin/çalışmasının ..başarılı..... (başarılı/başarısız) olduğunaoy birliği..... (oy birliği/oy çokluğu) ile karar verilmiştir.

Prof. Dr. Göksel İŞYAR

Uludağ Üniversitesi

Üye (Tez Danışmanı ve Sınav Komisyonu Başkanı)

Akademik Unvanı, Adı Soyadı

Üniversitesi

Doç. Dr. Gökhan ÖZKAN

Bursa Teknik Üniversitesi

Üye

Akademik Unvanı, Adı Soyadı

Üniversitesi

Doç. Dr. Sezgin KAYA

Uludağ Üniversitesi

Üye

Akademik Unvanı, Adı Soyadı

Üniversitesi

Üye

Akademik Unvanı, Adı Soyadı

Üniversitesi

Üye

Akademik Unvanı, Adı Soyadı

Üniversitesi

29/03/2018

Yemin Metni

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum “Orta Asya’nın Silahlanması ve Bunun Bölge Güvenliğine Etkileri” başlıklı çalışmanın bilimsel araştırma, yazma ve etik kurallarına uygun olarak tarafımdan yazıldığına ve tezde yapılan bütün alıntılarının kaynaklarının usulüne uygun olarak gösterildiğine, tezimde intihal ürünü cümle veya paragraflar bulunmadığına şerefim üzerine yemin ederim.

Tarih ve İmza

Adı Soyadı: Shatlyk Yegenov
Öğrenci No: 701516002
Anabilim Dalı: Uluslararası İlişkiler
Programı: Tezli Yüksek Lisans
Statüsü: _____

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
YÜKSEK LİSANS/DOKTORA İNTİHAL YAZILIM RAPORU

ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA

Tarih:19/03/2018

Tez Başlığı / Konusu: Orta Asya'nın Silahlanması ve Bölge Güvenliğine Etkileri/ Uluslararası Güvenlik

Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 121 sayfalık kısmına ilişkin, 19/03/2018 tarihinde şahsım tarafından Turnitin adlı intihal tespit programından aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan özgünlük raporuna göre, tezimin benzerlik oranı % 11 (on bir)'dir..

Uygulanan filtrelemeler:

- 1- Kaynakça hariç
- 2- Alıntılar hariç/dahil
- 3- 5 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç
- 4- Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Özgünlük Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

Tarih ve İmza
19.03.2018

Adı Soyadı: Shatlyk YEGENOV
Öğrenci No: 701516002
Anabilim Dalı: Uluslararası İlişkiler
Programı: Tezli Yüksek Lisans
Statüsü: Y.Lisans Doktora

Danışman
(Adı, Soyad, Tarih)
Prof. Dr. Ö. Göksele İşyar, 19.03.2018

* Turnitin programına Uludağ Üniversitesi Kütüphane web sayfasından ulaşılabilir.

ÖZET

Yazar Adı ve Soyadı : Shatlyk YEGENOV
Üniversitesi : Uludağ Üniversitesi
Enstitü : Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim Dalı : Uluslararası İlişkiler
Bilim Dalı :
Tezin Niteliği : Yüksek Lisans Tezi
Sayfa Sayısı : X+131
Mezuniyet Tarihi : / / 2018
Tez Danışmanı : Prof. Dr. Göksel İşyar

ORTA ASYA'NIN SİLAHLANMASI VE BÖLGE GÜVENLİĞİNE ETKİLERİ

Bu çalışmada, 1991 yılında Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla bağımsızlığını kazanan Orta Asya ülkelerinin silahlanma girişimlerinin bölge güvenliğine etkileri, neoklasik realizm teorisi bağlamında analiz edilmeye çalışılmıştır. Hazır olmadıkları bağımsızlığın ardından bölge ülkeleri, kendi güvenliklerini temin edebilecek durumda değillerdi. Bunun üstüne, su sorunu, sınır sorunları, etnik sorunu, radikal İslam sorunu ve Afganistan sorunu gibi zorluklar, bu işi daha da zor hale sokmuştur. Silahlanma kavramının güvenlik ile yakından ilişkili olduğundan dolayı, bölge ülkeleri de silahlanmaya ayrı önem vermişlerdir. Ama silahlanma, aynı anda savaş kavramı ile de yakından ilişkilidir. Yani silahlanma sadece güvenlik için bir araç olarak kalmamakta, aynı anda savaşların da bir aracı olmaktadır. 1991 yılında bağımsızlığını kazanan Orta Asya ülkeleri de kendilerine özgü sebepler ve olaylardan dolayı silahlanmaktadırlar. Bu bağlamda çalışma, Orta Asya ülkelerinin temel güvenlik problemlerini, bölge ülkelerinin güvenlik politikalarını, silahlanma sürecini, bölgede 2014 yılından sonra hızla artan silahlanmanın sebeplerini, bölge ülkelerinin neden söz konusu silah sistemlerine ihtiyaç duuduklarını ve silahlanmanın bölge güvenliğinin sağlanmasındaki rolünü analiz etmeyi amaçlamaktadır.

Anahtar kelimeler: Orta Asya, Rusya, ABD, silahlanma, askeri

ABSTRACT

Name and Surname : Shatlyk YEGENOV
University : Uludag University
Institution : The Institute of Social Sciences
Field : International Relations
Branch :
Degree Awarded : Master
Page Number : X+131
Degree Date : / / 2018
Supervisor (s) :

THE ARMING OF CENTRAL ASIA AND ITS EFFECTS TO REGIONAL SECURITY

Abstract

In this work, it is tried to analyze the effects of Central Asian countries' arming to the regional security, in the context of neoclassical realism theory. After the independence, for which regional countries were not ready, they also were not prepare to provide their own security. Difficulties such as water problems, border issues, ethnic problems, radical Islam problems and the Afghanistan problem have made this work even more difficult. Since the concept of arming is closely related to security, Central Asian countries have also attached special importance to it. But arming is also closely related to the concept of war. In other words, armament is not only a tool for security, but also a means of war. The Central Asian countries, which gained their independence in 1991, also have been arming, with their own specific reasons and events. Kazakhstan, which the most developed Central Asian contry in the military area, has been arming continuously since 1995. In this context, the study aims to analyze, Central Asian countries' main security problems and security policy, the process of arming, the reasons of the rapidly increasing arming after 2014 in the region and the role of arming in the providing of regional security.

Keywords: Central Asia, Russia, USE, the arming, military

İÇİNDEKİLER:

TEZ ONAY SAYFASI.....	iii
ÖZET.....	iv
ABSTRACT.....	v
İÇİNDEKİLER.....	vi
KISALTMALAR.....	ix
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL ÇERÇEVE: SİLAHLANMA, SAVUNMA HARCAMALARI, GÜVENLİK VE NEOKLASİK REALİZM

1.1. GÜVENLİK, SAVUNMA VE SAVUNMA HARCAMALARI OLGULARI.....	3
1.2. SİLAHLANMA VE SAVAŞ İLİŞKİSİ.....	9
1.2.1. Silah Üretimi.....	17
1.2.2. Silah Transferi.....	19
1.3. TEORİK ALTYAPI: NEOKLASİK REALİZM VE DİŞ POLİTİKA.....	23
1.3.1. Realizm, Devlet Merkezli Güvenlik.....	23
1.3.2. Klasik Realizm ve Neorealizm.....	24
1.3.3. Neoklasik Realizm.....	26

İKİNCİ BÖLÜM

ORTA ASYA BÖLGESİNİN GENEL GÜVENLİK PROBLEMLERİ

2.1. Sınır Sorunları.....	36
2.2. Etnik Sorunlar.....	41
2.3. Su Sorunu.....	49
2.4. Terörizm ve Radikal İslam Sorunu.....	54
2.5. Afganistan ve Uyuşturucu Sorunu.....	58

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ORTA ASYA ÜLKELERİNİN GÜVENLİK POLİTİKALARI

3.1. BÖLGEDEKİ TEMEL SORUNLAR BAĞLAMINDA ORTA ASYA ÜLKELERİNİN GÜVENLİK POLİTİKALARI.....	62
3.1.1. Türkmenistan'ın Güvenlik Politikası.....	63
3.1.2. Kazakistan'ın Güvenlik Politikası.....	65
3.1.3. Özbekistan'ın Güvenlik Politikası.....	69
3.1.4. Kırgızistan'ın Güvenlik Politikası.....	73
3.1.5. Tacikistan'ın Güvenlik Politikası.....	78
3.2. ORTA ASYA ÜLKELERİNİN BÜYÜK GÜÇLERLE (ABD, RUSYA, ÇİN) BAĞLANTILI GÜVENLİK POLİTİKALARI.....	80
3.2.1. Türkmenistan.....	84
3.2.2. Kazakistan.....	87
3.2.3. Özbekistan	90
3.2.4. Kırgızistan.....	95
3.2.5. Tacikistan.....	101

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ORTA ASYA ÜLKELERİNİN SİLAHLANMA SÜRECİ VE BUNUN BÖLGE GÜVENLİĞİNE ETKİLERİ

4.1. SSCB'DEN KALAN SİLAHLARIN PAYLAŞIMI VE ULUSAL ASKERİ KUVVETLERİN OLUŞTURULMA SÜRECİ.....	105
4.2. ORTA ASYA ÜLKELERİNİN SİLAHLANMA SÜRECİ VE ASKERİ POTANSİYELİ.....	108
4.2.1. Türkmenistan'ın Silahlanması.....	110
4.2.2. Kazakistan'ın Silahlanması.....	111
4.2.3. Özbekistan'ın Silahlanması.....	113
4.2.4. Kırgızistan'ın Silahlanması.....	113
4.2.5. Tacikistan'ın Silahlanması.....	114
4.3. ABD VE RUSYA 'NİN ORTA ASYA MÜCADELESİNDE SİLAH KARTI.....	116

SONUÇ.....	119
KAYNAKLAR.....	122

KISALTMALAR

Kısaltmalar	Bibliografik bilgiler
AB	Avrupa Birliği
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
AGİT	Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı
AR-GE	Araştırma-Geliştirme
BDT	Bağımsız Devletler Topluluğu
BİO	Barış İçin Ortaklık
BTM	Birleşmiş Tacik Muhalafeti
BM	Birleşmiş Milletler
ÇHC	Çin Halk Cumhuriyeti
BMP	Piyade Savaş Araçları (Bojevaya Mashina Pehoti)
BTR	Zırhlı Personel Taşıyıcıları (Bronetransportyor)
DTÖ	Dünya Ticaret Örgütü
FMF	Yabancı Askeri Finansman (Foreign Military Financing)
GATT	Ticaret ve Tarifeler Genel Anlaşması (General Agreement on Tariffs and Trade)
IMF	Uluslararası Para Fonu (International Monetary Fund)
IMET	Uluslararası Askeri Eğitim ve Öğretim (International Military Education and Training)
IISS	Uluslararası Estratejik Araştırmalar Enstitüsü (International Institute for Strategic Studies)
KGA	Kollektif Güvenlik Antlaşması
KGAÖ	Kollektif Güvenlik Antlaşması Örgütü
KSSC	Kazakistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti
KrSSC	Kırgızistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti
MLRS	Çok Namlulu Roket Atar (Multiple Launch Rocket System)
NATO	Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü (The North Atlantic Treaty Organization)
NPT	Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme Anlaşması (Non- Proliferation Treaty)
ÖİH	Özbekistan İslami Hareketi

ÖSSC	Özbekistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti
SAM	Karadan Havaya Füze (Surface to Air Missile)
SIPRI	Stocholm Uluslararası Barış Araştırmaları Enstitüsü (Stockholm International Peace Research Institute)
SSCB	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
ŞİÖ	Şanghay İşbirliği Örgütü
TAPH	Türkmenistan-Afganistan-Pakistan-Hindistan boru hattı
TİRP	Tacikistan İslami Rönesans Partisi

GİRİŞ

Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra Küresel güçler arasında Orta Asya'da etkinlik kurma mücadelesi başlamıştır. Orta Asya'daki gç mücadelesinde ABD, Rusya ve Çin başat rolde olan küresel gçlerdir. Çalışmanın konusu olan Orta Asya dünyanın diğer bölgeleri gibi sadece ABD'nin ulusal çıkarları dahilinde bulunan coğrafya olarak değil, aynı zamanda Rusya'nın da vazgeçilmez bir sahası olarak değerlendirilmelidir. Bu bölge, Doğu Asya'daki çıkar bölgesinin bir huzur ve istikrar alanı olması için çabalayan Çin için ise bir nevi hayatta kalma mücadelesi sahnesi/arenası olarak görülmektedir.

Çalışmamızın temel konusu olan silahlanma; savaş ve güvenlik olguları ile yakından ilişkilidir. Bu üç kavram arasındaki ilişkiyi kabaca ifade etmek gerekirse güvenlik amaç, savaşlar ve silahlanma ise bu amaç uğrundaki araçlar desek yerinde olur. Güvenlik insan doğumundan itibaren temel öncelik bir ihtiyaç halini alır. Bu kavram, en genel anlamıyla bireylerin, toplumsal grupların, devletlerin ve/veya bütünüyle dünyanın "korku, tehdit ve tehlikelerden uzak olma durumu" olarak tanımlanabilmektedir.

Bir st otoritenin bulunmadığı anarşik uluslararası sistemde devletler hayatta kalmak ve varlığını sürdürmek için kendi güvenliklerini ve güçlerini arttırmaya yönelmektedirler. Devletler bunun için de realizm mantığı ile hareket ederek askeri kapasitesini arttırmaya gayret eder. Bu da ister istemez silahlanmayı beraberinde gerektirmektedir. Silahlanmanın ise temel iki yolu vardır. Birincisi Silah retimi, ikincisi ise Silah ticareti yoluyla. Devletler her ne kadar silahlansalar da diğer yandan bu g ve güvenlik arayışlarının denge içerisinde olması gerektiğinin de farkındadırlar.

Soğuk Savaş'ın sona ermesi ile dünyada silahlara olan talep azalmıştır. Bu azalma ve silahlara olan ilgisizlik ise 1997 yılına kadar devam etmiştir. 1997 yılından itibaren askeri harcamalarda tekrar artış görülmeye başlamıştır. 1998-2001 yılları arasındaki dönemde reel olarak % 7'lik bir artışın olduğu göze çarpmaktadır.¹ 2002-2006 yılları arasında askeri harcamalardaki artış ise % 6'dır ve bu artış bugüne kadar süreklilik göstermiştir.

¹ SIPRI, SIPRI Yearbook 2002: Armaments, Disarmaments and International Security.

Yeni bağımsızlığını kazanan Orta Asya devletleri de kendilerine özgü sebep ve olaylara bağlı olarak silahlanmaktadırlar. Örneğin, Kazakistan, bağımsızlığını aldıktan sonra 1994 yılında ABD, Rusya ve Çin'in garantörlüğü çerçevesinde nükleer silah mirasını Rusya'ya devretmesine rağmen, 1995 yılında 99 milyon dolarlık bir silah alışı gerçekleştirmiştir.² Bizce, bağımsızlığını yeni kazanan bir devlet için bu büyük bir harcamadır. Bir de üstelik SSCB'nin Rusya'dan sonra askeri alanda en büyük mirasçısı olmasına rağmen...

ABD, Rusya ve Çin gibi büyük güçler, bölgeye girmek ya da eskiden var olan etkilerini tekrar tesis edebilmek için bölge devletlerine ekonomik ve askeri yatırımlar ve yardımlar yapmaktadırlar. Örneğin, ekonomik durumu iyi olmayan Kırgızistan'ın ülkesindeki yabancı üsler, ülke ekonomisine katkıda bulunmuşlardır.

Çalışmanın temel hipotezleri üzerine durmak gerekirse, en önemlisi, öncelikle Soğuk Savaş sonrası yeni bağımsızlıklarını kazanan devletlerin silahlanma yoluyla temel güvenlik sorunlarını gidermeye çalıştıklarıdır. Çalışmada bu gibi hipotezlerin analizi, teorik anlamda neoklasik realizmin temel argümanlarından hareket edilerek yapılacaktır.

Çalışma planına değinmemiz gerekirse, birinci bölüm, çalışmanın kavramsal çerçevesini oluşturmayı amaçlamıştır. Bu bölümde güvenlik, savunma ve savunma harcamaları, silahlanma, savaş olguları ve neoklasik realizm üzerinde durulacaktır. İkinci bölüm Orta Asya devletlerinin güvenlik problemlerini açığa kavuşturma amacını taşımaktadır. Bölge ülkelerinin güvenlik politikaları ise çalışmamızın üçüncü bölümünde ele alınacaktır. Nihayet çalışmamızın dördüncü bölümünde Orta Asya devletlerinin silahlanma süreci, Orta Asya'da silahlanmanın bölge güvenliğine etkileri ve silahlanma yoluyla Orta Asya devletlerinin temel güvenlik sorunları gideriliyor mu ya da bu silahlanma süreci daha da bir güvensizlik ortamına mı yol açıyor sorularına cevap vermeye çalışacağız.

² SIPRI, SIPRI Yearbook 2000: Armaments, Disarmaments and International Security.

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL ÇERÇEVE: NEOKLASİK REALİZM PERSPEKTİFİNDEN SİLAHLANMA, SAVUNMA VE GÜVENLİK KAVRAMLARI

Krizlerin ve savaşların eksik olmadığı modern Dünya politikalarını şekillendiren başlıca unsurlar arasında yer alan silahlanma, savaş ve güvenlik birbirleriyle yakından ilişkili olan terimlerdir. Bu üç kavram arasındaki ilişkiyi kabaca ifade etmek gerekirse güvenlik amaç, savaşlar ve silahlanma ise bu amaç uğrunda araçlardır demek yerinde olacaktır. Uluslararası ilişkiler literatüründe en önemli teorilerden biri olan realizmde bu kavramlar birbiriyle daha da yakından ilişkili olarak ele alınmaktadır. Bu noktadan sonra her kavram üzerinde, ayrı ayrı ve bunlar arasındaki ilişkiler bağlamında duracağız.

1.1. Güvenlik, Savunma ve Savunma Harcamaları Olguları

Güvenlik, insanın doğumundan itibaren temel bir öncelik halini alır. Abraham Maslov'un Gereksinimler Sıradüzeni Teorisinde, yeme-içme gibi fiziksel ihtiyaçlardan sonra, güvenlik ihtiyacı gelmektedir.³ Güvenlik kavramının anlamsal izahı ve onun sınırlarının belirlenmesi, insanlığın ilk dönemlerinde kolayca belirlenebilmekteyken; insanlık tarihinin gelişmesi ile kavrama yüklenen anlam ve onun sınırları da beraberinde genişlemiştir. Bazı bilim adamları güvenliği belirsiz sembol olarak tanımlarken bazıları güvenlik diye bir kavramın olmadığını öne sürmektedirler.⁴ Diğer bazı araştırmacılar da güvenliğin bir amaç ve sonuç olduğunu savunmaktadırlar. En genel anlamıyla bireylerin,

³Abraham Maslov ve onun Gereksinimler Sıradüzeni Teorisi hakkında daha fazla bilgi için bkz. Mehmet Ali Yetiş, "Abraham Maslov, Gereksinimler sıradüzeni", Yeditepe Üniversitesi İİBF, 08.04.2010, <http://www.maliyetis.com/wp-content/uploads/2010/04/AbrahamMaslow1.pdf>, (17.02.2017).

⁴ Erkin Ekrem, "Çin'in Orta Asya Güvenlik Sorunu: Kırgızistan olayları ve Şanghay İşbirliği Örgütü", Stratejik Düşünce Enstitüsü, Ağustos 2010, s. 10.

toplumsal grupların, devletlerin ve/veya bütünüyle dünyanın “korku, tehdit ve tehlikelerden uzak olma durumu” olarak tanımlanabilmektedir.⁵

Güvenlik sadece uluslararası ilişkiler disiplinine özgü bir konu olarak kalmamaktadır. Konu psikolojiden sosyolojiye, biyolojiden kimyaya kadar doğal ve sosyal bilimlerin birçok dalının ilgi alanına girmektedir.

Uluslararası ilişkilerin temel ilgi alanı, uluslararası sistemi oluşturan devletler ve devlet dışı unsurların barış içinde bir arada yaşamaları, varlıklarını güvenlik içinde sürdürmeleridir. Bu yüzden de Uluslararası ilişkiler bilim dalındaki tüm teori ve yaklaşımların temel hedefi, bu sorunu ele alarak, soruna ilişkin çözümler üretmeye çalışmaktır.

Çalışma alanımız olan Orta Asya⁶ ülkelerinin Sovyetler Birliği’nin dağılmasından sonraki süreçte karşılaştıkları temel güvenlik sorunları, etnik ve sınır meseleleri, enerji güvenliği ve bölgesel güçler arasındaki rekabet bağlamındaki tartışmalar bu bağlamda dikkate alınacaktır. 11 Eylül olayları sonrasında ise, bu sorunlar arasına radikal İslam meselesi, terörle mücadele gibi sorunlar da eklenmiştir.⁷

Uluslararası ilişkilerin bir disiplin olarak ortaya çıkmasından sonra güvenliğe yönelik yaklaşımlar, savaş ve barışın nedenleri üzerine bazı önermelerde bulunan teoriler geliştirmelerine rağmen, bunlar ilk etapta basit düzeyde kalmışlar ve güvenlik kavramını salt savaş, barış ve gücün bir fonksiyonu olarak görmüşlerdir.⁸ Fakat güvenlik çalışmaları zamanla giderek özerk bir alan haline gelmeye başlamıştır. Ağırlıkla Anglo-Amerikan kökenli olan güvenlik çalışmalarının ön planda olduğu uluslararası ilişkiler disiplinde,

⁵ Ferhat Pirinççi, *Silahlanma Ve Savaş, Orta Doğudaki Silahlanma Girişimlerinin Küresel Ve Bölgesel Güvenliğe Etkisi*, Bursa: Dora Yayınları, 2010, s. 9.

⁶ Eğer rus kaynaklarına bakılacak olursak bu kelime tartışmaya açıktır. Çünkü 1991’ yılında dünya Avrasya haritasında 5 bağımsız devlet ortaya çıkmıştır-Kazakistan, Özbekistan, Türkmenistan, Kırgızistan ve Tajikistan ve bu devletler kendilerini Merkezi Asya (Middle Asia) olarak adlandırmıştır. Ama buna rağmen Orta Asya (Central Asia) kelimesi de kullanılmaktadır. Türkiyede Kazakistan, Özbekistan, Türkmenistan, Kırgızistan ve Tajikistanın bulunduğu bölge Orta Asya olarak isimlendirilmekteyken, Eski Sovyet Cumhuriyetlerinde bölge Merkezi Asya olarak geçmektedir. Zaten Sovyet zamanında bu bölge Orta Asya ve Kazakistan olarak adlandırılmaktadır. N. Alekseyev ve İ.S. İvanova, “Tak vse-taki Srednyaya ili Sentralnaya?”(Sonuçta Orta mı ya da Merkezi mi?) makalesinde bu konu üzerinde durmuştur. Bkz. İ.S. İvanova, “Tak vse-taki Srednyaya ili Sentralnaya?”, <http://geo.1september.ru/article.php?ID=200302804>. (21.03.2017).

⁷ “Soğuk Savaş Sonrası Asya’da Güvenlik”, *Tasam*, 27.05.2009, http://www.tasam.org/tr-TR/Icerik/3512/soguk_savas_sonrasi_asyada_guvenlik_, (18.02.2017).

⁸ Ferhat Pirinççi, *Silahlanma.*, op. cit., s. 10.

bu mesele alanının özerk hale gelmesi, İkinci Dünya Savaş'ından sonra görülmeye başlanmıştır. Nitekim 1950'li ve 60'lı yıllar güvenlik çalışmalarının altın çağı olarak tarihe geçmiştir. Güvenlik merkezli Soğuk Savaş dönem çalışmaları daha çok devlet, bilim, strateji ve statüko gibi kavramlar üzerinde odaklanmıştır. Uluslararası ilişkiler literatüründe 1980'li yıllarda yapılan bazı çalışmalar ise, güvenliğin sadece devletle sınırlı kalmadığını, bütün insan toplulukları ile ilişkili olduğunu ileri sürerek güvenlik çalışmalarında yeni bir dönemi başlatmıştır. Bundan sonra realizmin hâkim olduğu güvenlik çalışmalarının yanı sıra eleştirel ve konstrüktivist yaklaşımlarının güvenlik merkezli çalışmaları da dikkat çekici olmuştur.⁹

Toparlamamız gerekirse, uluslararası ilişkiler bilim dalında güvenlik kavramının tanımı iki ana eksenle yapılmıştır. İlki geleneksel ya da başka bir deyişle devlet merkezli olarak tanımlanan yaklaşım olup, güvenlik kavramını güç yoğunlaşmasına dayandırmaktadır. Bu yaklaşıma göre aktörlerin güvende olması için mülk, para, silah, ordu ve benzeri şeylere sahip olmaları gerekmektedir. Yani güvenliği sağlamanın en önemli yolu güçtür. Dahası bu güç, ağırlıklı olarak askeri güce dayandırılmaktadır. Devlet, askeri olarak ne kadar güç elde ederse, kendini o kadar güvende görmektedir. Devlet merkezli olmayan ikinci yaklaşıma gelecek olursak, bu yaklaşım güvenliğe çok daha geniş açıdan bakmaktadır. Bu yaklaşıma göre devletlerin hayatta kalmalarını dolaylı olarak etkileyebilecek risk ve tehditler önem kazanmaya başlamıştır. Yani devlet dışındaki unsurların güvenliği üzerinde de yoğunlaşılması gerektiği savunulmaktadır. (Örneğin küresel ısınma, yoksulluk vb. gibi konularda.)

Savunma kavramı ise, devletin egemenliğini, yani belli bir coğrafyadaki kamu düzenini diğer devletlerin ya da devlet dışı aktörlerin tehditlerine ve zararlı faaliyetlerine karşı korumak olarak açıklanabilir.¹⁰ Dolayısıyla savunma önlemleri almak, her devletin temel görevlerinden birisidir.

Savunmanın temel iki yönü bulunmaktadır. Birincisi, ülkeye yapılacak bir saldırının caydırılması (ülkeye saldırma niyetinde olanların vazgeçirilmesi), ikincisi ise, eğer saldırı gerçekleşirse buna karşı konulması ya da gerçekleşen saldırının

⁹ A.yer

¹⁰ Kenan Bulutoğlu, *Kamu Ekonomisine Giriş Demokraside Devletin Ekonomik Kuramı*, İstanbul, 2003, s. 222.

püskürtülmesidir. Caydırıcı yönü itibariyle savunma, ülkenin savunma gücünün, saldıracak gücünden üstün olmasıyla ya da üstün olmasa bile bir dış güç saldırısı halinde saldıranın bundan kayıpla çıkacağı imajı verilmesiyle açıklanabilir.¹¹ Savunma kavramının ikinci boyutunda ise, (hatta her iki durumda da) barış zamanında yapılan/yapılacak askeri eğitimler, araç, gereç ve malzeme tedarikleri ve bu yöndeki tüm savunma harcamaları büyük öneme sahiptir. Çünkü bunlar savaşın türünü, yoğunluğunu ve yaygınlığını etkileyecek faktörlerdir.

Savunma harcaması olgusuyla ilgili standart bir tanımlama veya ölçü bulunmamaktadır. Savunma harcamalarının tanımı konusunda çeşitli görüşler ve görüşlere ilişkin bazı sorunlar vardır. Bu da her bir devlette silahlı güçlerin farklı kurumsal yapılar arzemesi ve farklı roller oynamalarından kaynaklanmaktadır. Devletler kendi savunma harcamalarını kendi amaç ve isteklerine göre tanımlamaktadırlar. Tanımlamalardaki bu farklılıklar, ülkelerin savunma harcamalarını gizli tutmaları ve/veya düşük göstermelerine yol açabilmektedir. Örneğin, Çin'in 1993 yılında 7,3 milyar dolar olarak gösterdiği savunma harcamaları, savunma sanayiine yönelik sübvansiyonlar ve askeri araştırma-geliştirme harcamaları da eklendiğinde, 34 milyar dolara yükselmekteydi.¹² Yani Çin kendine özgü savunma harcamaları tanımlamasıyla gerçek savunma harcamalarını 6 kat düşük gösterebilmişti. Savunma harcamalarının tanımıyla ilgili çelişkili görüşler NATO, IMF ve Birleşmiş Milletler tarafından yapılan tanımlamalara da yansımıştır. Birleşmiş Milletler tarafından yapılan tanımlama ise, en kapsamlı tanım olarak kabul edilmiştir. Buna göre, savunma harcamaları; savunma hizmetine tahsis edilmiş askeri ve sivil personel ile ilgili harcamalardan başlayarak, bu sektördeki araç-gereçlerin üretimi ve/veya satın alımını, bunların bakım onarım giderlerini, inşaat faaliyetlerini ve araştırma-geliştirme harcamalarını kapsamaktadır. Polis, gümrük muhafaza görevlileri, sivil savunma yetkilileri, olağanüstü dönemlerde kısa zaman dilimi içinde silah-teçhizat üretim faaliyetlerini gerçekleştirebilecek sivil teşebbüsler, savaş-tehdit durumlarında gıda maddeleri ve hammaddelerinin stoklanması

¹¹ Birkan Asutay, "Savunma Hizmetleri ve Harcamaları Analizi", <https://www.academia.edu/18526742>, (22.03.2017).

¹² Shaoguang Wang, "The Military Expenditure of China, 1989-1998", Yale University, New Haven, CT 06473.

faaliyetleriyle ilgili tüm harcamaları da geniş anlamda ‘savunma harcamaları’ kapsamında görmek mümkündür.

Soğuk savaşın sona ermesi ve 11 Eylül saldırılarının ardından ‘tehdit’ ve ‘güvenlik’ kavramları değişime uğradığından, devletler de kendilerine yönelecek tehditleri ortadan kaldırmak ve güvenliklerini sağlayabilmek amacıyla askeri güçlerini arttırma yoluna gitmişlerdir. Devletler konvansiyonel, biyolojik, kimyasal ve nükleer silahlarla donanmak için ciddi harcamalar yapmaktadırlar. Uluslararası arenadaki konumlarını güçlendirmek ve saygınlık kazanmak gibi çeşitli nedenlerle sürekli olarak savunma harcamalarını arttırmaktadırlar. Çünkü, bu artışın bir sebebi olarak, devletler birbirlerini açıktan birer tehdit kaynağı olarak görmekte ya da birbirlerinden bazı tehditler algılamaktadırlar. Örneğin, Kuzey Kore ile Güney Kore, veya Türkiye ile Yunanistan arasında olabildiği gibi.

Devletlerin savunma harcamalarını belirleyen belli başlı faktörleri saymamız gerekirse; ülkenin ekonomik şartları, iç güvenlik ihtiyaçları, komşu ülkelerin silahlanma durumları, bütçe kısıtlamaları, dış politik destekler ve askeri ekipman ihtiyaçları söylenebilir.¹³ Öte yandan, savunma harcamaları ile ülkenin ekonomik gelişmişliği arasında çok sıkı bağların olduğunu da belirtmemiz gerekir. Yani ülkelerin gelişmişlik düzeyine göre savunmaya ayırdıkları kaynaklar da farklılık göstermektedir.

Savunma harcamalarını belirleyen siyasi ve sosyal faktörlere değinmemiz de kaçınılmazdır. Bu çerçevede ülkenin tehdit algılaması, jeopolitik konumu, komşu ülkelerin savunma harcamaları, ülkenin siyasi rejimi, ittifaklara katılım yönelimi vs. dikkate alınabilir. Bu noktada jeopolitik konuma biraz daha yakından bakılabilir. Çünkü çalışacağımız bölge olan Orta Asya, jeopolitik açıdan oldukça ilgi çeken bir analiz alanıdır. Jeopolitik konum, ülke topraklarının (territory) dünya coğrafyasında kendine sağladığı avantaj ve dezavantajlar, yeraltı ve yerüstü zenginliklere sahip olması ve/veya böyle bir yere yakın olması, stratejik öneme sahip deniz ve kara yollarına sahip olması gibi unsurlarla belirlenmektedir. Örneğin, Orta Asya, Sovyetler Birliği’nin dağılmasıyla ağırlıklı olarak büyük güçlerin etkinlik kurma mücadelesine sahne olmuştur. Orta Asya zengin yeraltı kaynaklarıyla da büyük güçlerin ilgisini çekmektedir. Başta Halford Mackinder gibi bir teorisyen, bu coğrafyanın dünyanın kalpgâhı (heartland) olduğundan

¹³ Birkan Asutay, op.cit.,

bahsetmiştir.¹⁴ Bu anlamda bölgenin bir hususiyeti de, Çin ile Avrupa'yı birleştiren karayolu üzerinde olmasıyla dikkat çekmektedir. Yani eski İpek Yolu üzerinde bulunan konumu, bölgeye ilave bir önem kazandırmaktadır. Günümüz itibarıyla ABD'nin Çin'i denetlemesi ancak deniz yollarıyla mümkün görünmektedir; yani denizden bir abluka hesapları yapılmaktadır. Aynı durum karayoluyla ise pek mümkün gözükmemektedir. Çünkü halihazırda bölgede ABD'nin askeri üsleri azalmıştır. Bu da Orta Asya üzerindeki siyasi mücadelenin yeniden tırmanması anlamına gelebilir.¹⁵

Savunma harcamalarında ölçülebilen niceliklerden ziyade etkinlik hususu (mevcut kaynaklardan en yüksek verimin sağlanması), aslında çok daha önemlidir. Yani buna, mevcut girdiden en yüksek çıktıyı elde etmek de diyebiliriz. Savunma harcamalarındaki etkinlik meselesi, savunmaya tahsis edilen kaynakların sonucunda sağlanan savunma hizmetlerinden optimum en üst fayda seviyesinin tutturulmasıdır. Savunma harcamaları hesaplarının netleştirilmesi, bir sorun olduğu gibi; savunma harcamalarının etkinliğinin net olarak ölçülebilmesi de başlı başına bir sorundur. Bunun temel sebepleri ise, savunma hizmetlerinin gizlilik içinde yapılması ve bunun yanında savunmaya bütçe dışı olacak şekilde çeşitli ülkelerden yapılan yardımlar, verilen kredilerdir.

Dünya Savunma Harcamaları:

Soğuk Savaş'ın sona ermesi ile dünyada silahlara olan talep azalmaya başlamış ve bu süreç 1997 yılına kadar sürmüştür. 1997 yılından itibaren ise askeri harcama oranları yeniden artış göstermeye başlamıştır. 1998-2001 yılları arasındaki dönemde reel olarak % 7'lik bir artış göze çarpmaktadır.¹⁶ 2002-2006 yılları arasında askeri harcamalardaki artış ise % 6 seviyesinde olmuştur. Bu artış, günümüze kadar süreklilik göstermiştir. Kısacası 1998 yılından sonra 2011 yılına kadar dünyadaki savunma harcamaları sürekli artmış ve 2011 yılında en üst seviyesine ulaşmıştır. 2011 yılında dünya savunma harcamaları 1,785 trilyon Amerikan doları olarak hesaplanmıştır.¹⁷ Tablo

¹⁴ Tayyar Arı, *Uluslararası ilişkiler teorileri, Çatışma, Hegemonya ve İşbirliği*, 8. b., Bursa: MKM Yayınları, 2013, ss. 222.

¹⁵ Mehmet Akif Okur, "Avrasya'da Değişebilecek Dengeler Ve Türkistanın Güncellenen Jeopolitiği Üzerine Düşünceler", <https://www.academia.edu/31431214/>, (25.03.2017) .

¹⁶ SIPRI, SIPRI Yearbook 2002: Armaments, Disarmaments and International Security.

¹⁷ SIPRI, SIPRI Yearbook 2012: Armaments, Disarmaments and International Security.

1'den de göreceğimiz gibi, 2011 yılından sonra dünya savunma harcamaları, az da olsa düşüş eğilimi yaşamıştır. Gerçi bu istatistikler görecelidir, çünkü tarihteki en net istatistiksel analizler bile olayların gerçekleşmesinden en az 50 yıl sonra tamamen doğru olarak yapılabilmektedir. Bir de buna petrol fiyatlarında oluşan düşüşler de eklenirse, aşağıdaki tabloya biraz daha anlamlı bakmak mümkün olacaktır.

*** Tablo 1. Dünya savunma harcamaları¹⁸**

	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Dünya toplamı	1445	1491	1548	1634	1745	1774	1779	1774	1746	1746	1760
Afrika	21.3	23.3	24	24.9	29.1	31.3	34.7	35.6	39.0	41.3	39.1
Amerika	679	694	714	768	826	847	838	800	747	706	689
Asya ve Okyanusya	258	274	293	311	349	357	372	387	404	427	450
Avrupa	370	376	387	397	404	397	390	394	387	390	397
Orta Doğu	114	124	130	130	136	142	145	158	169	181	N/A

*Tablodaki harcamalar milyar dolar olarak hesaplanmaktadır.

Çalışma konumuz olan Orta Asya'da ise son 3-4 yıllık periyotta askeri harcamalar konusunda hareketlilik göze çarpmaktadır. Bu da özellikle silah ihracatlarında dikkat çekici olmuştur.

1.2. Silahlanma ve Savaş İlişkisi

Devletler, dış politika amaçlarına ulaşmak için belirli araçlar kullanmaktadırlar. Somut bir durum karşısında harekete geçmeye karar verirlerse günümüz uluslararası sistemi onlara çeşitli yöntemler ve teknikleri uygulama olanağı vermektedir. Bu yöntemler ve teknikler genel olarak beş kategoride değerlendirilmektedirler.¹⁹

¹⁸ SIPRI, SIPRI Yearbook 2016: Armaments, Disarmaments and International Security.

¹⁹ Vefa Toklu, *Uluslararası ilişkiler, Temel kavramlar ve teori*, 2. b., Ankara: İmaj Yayınevi, 2004, ss. 385.

1. Psikolojik yöntemler,
2. İç işlere karışma,
3. Silahlanma, silahsızlanma, savaş,
4. Diplomasi,
5. Ekonomik yöntemler.

Tabi ki, devlet her zaman için somut herhangi bir durum karşısında harekete geçmeme kararı da alabilir. Bunu da hesaba katmalıyız. Yapılacak tercihler, ilgili devletin çıkarları ve dış politika amaçlarına bağlı olarak değişebilecektir.

Çalışmamızın temel konusu olan silahlanma tercihinin ise, güvenlik algılamasıyla doğrudan ilgisi bulunmaktadır. Fakat ilgili literatür incelendiğinde, silahlanmanın hem güvenliği sağlayıcı, bilakis hem de güvenliği bozucu yönlerinin geniş tartışmalara konu olduğu görülebilir. Aynı görüntü, olası savaş tercihi için de geçerlidir. Güvenlik ve savaşla ilişkili olduğu kabul edilen silahlanmanın, savaşlara yol açtığını savunan bir kesim bilim insanı bulunmakla birlikte, yine silahlanmanın caydırıcı etkisinden dolayı savaşları önlediğini savunanlar da bolca mevcuttur.

Silahlanma, sadece güvenlik için bir araç olmakla kalmamakta aynı zamanda savaşların da bir aracı olmaktadır. Nitekim bir devletin güvenliğinin sağlanmasının yegâne yolu, onun güçlü olmasından geçiyorsa, güçlü olmanın da silahlanma ile mümkün olduğu aşikârdır. Dolayısıyla savaşlar, güvenliğin sağlanması için hem önemli bir neden, hem de sonuçtur. Tarihte ve günümüzde de görüleceği gibi, silahlanma, savaşlara yol açabilen en önemli ön koşullardan biridir. Yani en basit ifadeyle, silahlar olmasa savaşların da olmayacağını iddia edenler bulunmaktadır.²⁰ Fakat birçok siyaset bilimci silahlanmayı savaşın bir nedeni olarak görmekten ziyade onu devletlerin birbirlerine karşı kuşku ve düşmanlıklarının bir sonucu olarak da görmektedir. Frederick Schuman'ın savunduğu gibi, silahlanma sonucu savaş yaklaşımının tam tersinin mümkün olduğu söz konusudur. Dememiz şu ki, silahlanma her ne kadar savaşın bir nedeni olsa da, bunun aynı zamanda

²⁰ Bunu en iyi pasifizm kavramıyla açıklamak mümkündür. Pasifizm'e göre uluslararası ilişkiler alanında savaşların önlenmesinde silahsızlanma önemli yer tutmaktadır. Pasifistler silahları barış önündeki en büyük engel olarak görmeleri bunu en iyi şekilde açıklamaktadır. Pasifizm hakkında daha ayrıntılı bilgi için bakınız. Ferhat Pirinççi, *Silahlanma*, op.cit., s. 73.

savaşı engelleyici yanının olduğunu da hesaba katmamız gerekir. Bu çerçevede Michael Howard, silahların en önemli dört amaç için kullanıldığını belirtmektedir:²¹

1. Diğer ülkeyi savaşa başvurmadan caydırmak amacıyla;

2. Eğer caydırma başarısız ise kendini savunmak amacıyla;

3. Bir saldırı savaşı yapmak amacıyla;

4. Bir devleti siyasal olarak sindirmek, daha doğrusu korkutmak amacıyla.

Dolayısıyla Michael Howard, silahların hem savunma hem de saldırı amacıyla kullanıldığını ifade etmektedir.

Günümüz itibarıyla da düşündüğümüzde, bir tarafın kolayca savaşa başvurabilmesi için, rakibinden daha iyi bir donanıma ve silaha seviyesine sahip olması gerekmektedir. Fakat her silahlanma girişiminin savaşa sonuçlanacağını söylemek de yanlış olacaktır. Çünkü gördüğümüz gibi dünyadaki her devlet istisnasız bir şekilde belirli bir düzeyde silahlanmaktadır. Fakat bu devletler arasında her seferinde savaş yaşanması kaçınılmaz olmamaktadır.

Uluslararası ilişkiler disiplininde silah ve silahlanma ile ilgili yapılan çalışmalara bakılacak olursa, bu kavramların oldukça farklı şekillerde ele alınabileceğini görürüz. Yani, sözü edilen kavramlar, ele alınan perspektife göre değişkenlik gösterebilmektedir. Bu konuya girmeden önce savaş üzerine biraz odaklanmak gerekir.

Savaş olgusu; çıkar, güç ve dış politika kavramlarıyla yakından bağlantılı, hatta onlarla oldukça örtüşük olmakla birlikte; sistemsel, toplumsal, hatta bireysel dönüşümlere de karşılık gelebilmektedir.²² Sistemden kaynaklanan neden ve sebepler üzerine odaklanan bilim insanlarının çalışmalarına bakılacak olursa, devletler arasındaki savaşın ana nedenleri uluslararası sistemin yapısıyla ilişkilidir. Bununla beraber, sistemden kaynaklanan neden ve sebepler üzerine odaklanan bilim insanlarının çalışmalarında, konuya temelde iki açıdan yaklaşılmaktadır: birincisi “Entegrasyon”, ikincisi ise “Güç dağılımı” yaklaşımları.²³ Karl Deutsch, Amitay Etzioni ve Ernst Haas gibi yazarlar,

²¹ Tayyar Arı, *Uluslararası İlişkiler Ve Dış Politika*, 4. b., İstanbul: Alfa Yayınları, 2001, s. 383.

²² Haydar Çakmak, *Uluslararası ilişkiler “Giriş, Kavramlar ve Teoriler”*, İstanbul: Doğu Kitabevi, 2007, s. 25.

²³ Tayyar Arı, *Uluslararası İlişkiler.*, op. cit., s. 381.

uluslararası sistem düzeyinde entegrasyon süreçlerinin, savaflara başvurulması ihtimalini azaltacağını ileri sürmektedirler. Örneğin, Haas; Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu'nun ve Avrupa Ortak Pazarı'nın olumlu işlevleri sayesinde kıtada savafla başvurulmasının kalıcı olarak önlendiğini belirtmektedir. Richard Rosecrance, David Singer, Melvin Small gibi yazarlar ise, uluslararası sistemdeki güç dağılımı ile uluslararası şiddete başvurma davranışı arasındaki korelasyonlar üzerinde odaklanmaktadır. Örneğin, Richard Rosecrance, 1740 ile 1960 yılları arası tarihsel dilimi, devletler arasındaki güç dağılımına göre dokuz tarihsel dönem olarak incelemiş ve bu her bir döneme denk gelen uluslararası sistemleri, istikrarlı ve istikrarsız uluslararası sistemler olarak 2 ana kategoride gruplandırmıştır. Rosecrance'a göre en istikrarlı görüntü, tek kutuplu sistem dönemine tekabül etmiştir. Tek kutuplu sistem döneminin ardından ise, istikrar açısından sırayı çok kutuplu sistem almıştır.

Karl V. Clausewitz'e göre ise, savaş, politikanın silahlı biçimde devam etmesidir.²⁴ Clausewitz savaşın bir amaç değil, bir araç olduğunu söylemektedir. Yani savaş belli bir siyasi amaca ulaşmak için başvurulacak araçlardan biridir. Yazara göre savaş daima siyasal şartlar ortaya çıkarmaktadır. Bu yüzden de savaş, siyasal bir davranıştır.²⁵ Savaş, diğer araçların sonuç vermediği durumda başvurulacak bir eylem çeşidi olmakla beraber, ortaya çıktığında diğer araçları ortadan kaldırmamaktadır. Dahası onlarla beraber yürütülmektedir. Bu yüzden de onu diğer siyasal eylemlerden ayrı görmek ya da ayrı düşünmek olanaksızdır. Devletlerin bu yönetime başvurularındaki temel sebep ise daha çabuk ve doğrudan sonuç almak isteği olabilir. Fakat devletlerin zaman zaman başvurduğu bu yöntem, iyi kontrol edilemediği takdirde uzamakta ve hatta bunu başlatan devletin aleyhine sonuçlanabilmektedir. Tarihte bunun örnekleri çoktur. Örneğin, Napolyon ve Hitler'in başvurduğu savaşlar, bir noktadan sonra hem kendileri hem de devletleri açısından felaket getirmiştir.

Quincy Wright, savaşların nedenlerini açıklamakta sadece tek bir faktörün yetersiz kalacağını, dolayısıyla burada çok sayıda faktörün dikkate alınması gerektiğini söylemektedir. Yazar çalışmalarında esas olarak dört temel gerekçe üzerinde

²⁴ Karl Clausewitz savaşın iki güreşçinin fiziki gücü ile birinin diğerini iradesine boyun eğdirme mücadelesi şeklinde açıklamaktadır. Daha fazla bilgi için bkz. Karl Von Clausewitz, *Savaş üzerine*, Türkçe baskı, May Yayınları, 1975, s. 13.

²⁵ Tayyar Arı, *Uluslararası İlişkiler.*, op.cit., s. 387.

yoğunlaşmıştır.²⁶ Bunlar: 1. Teknolojik düzey; 2. Hukuksal yapı; 3. Sosyo- politik örgütlenme; 4. Kültürel nedenler...

Clyde Eagleton ise, savaşa başvurulurken silahların hem iyi hem de kötü amaçlar için kullanılabileceğinin, dolayısıyla silaha başvurmanın sebebinin dünya genelinde benimsenen oldukça insani bir amaç da olabileceğinin altını çizmiştir. Yani savaşın, bir haksızlığın giderilmesi ya da bir anlaşmazlığın ortadan kaldırması gibi bazı olumlu işlevleri de olabileceği vurgusu dikkat çekici olmuştur.

Uluslararası sistemin yapısına, oyuncuların niteliklerine ve kullanılan araçlara göre savaş kavramı ise, hiç şüphesiz uluslararası disiplininin birincil ilgi alanı olmuştur. 3.500 yılı aşan insanlık tarihinde savaşı geçiren yılların sadece 275²⁷ yıl olduğu göz önünde bulundurulursa, bu kavrama atfedilen önem daha iyi anlaşılacaktır.²⁸ Kuşkusuz, savaş, insanlık tarihinin hemen her aşamasında başvurulabilmiş bir yöntemdir. En genel anlamıyla da şiddet içeren ve bu şiddet kullanımını meşrulaştırmaya hizmet eden moral değerlere atıfta bulunan siyasal bir eylemdir.

Savaşa başvurmaya iten öncelikli faktör olarak, çoğunlukla, ortada başka yöntemlerle²⁹ çözümlenemeyen bir sorunun olması yatmaktadır. İkinci sırada diyebileceğimiz öge, çözümlenemeyen bir sorunu şiddet yoluyla çözümlenin kesin bir çözüm yolu olduğuna dair karar verilmesi durumunda kalmaktır. Her ne düşüncenin sonucu olursa olsun şiddet tercihi, düzenli ya da düzensiz birlikler veya ordular, yani kısacası askeri operasyonlar yapmayı gerektirmektedir. Bu da herhalde üçüncü bir ögeyi besleyebilir. O da; savaşta kazanan taraf olup, karşı tarafı ya tümüyle yok edebilme ya da onu radikal şekilde dönüştürerek tam istediği gibi yeniden sisteme dâhil edebilme düşüncesinin yarattığı fayda algılamasıdır. Fakat her şeye rağmen, kazanan taraf da bir maliyet üstlenmektedir. Yani işin aslı savaşın yüksek maliyetli bir eylem olduğudur. Bu maliyet konusu ise, savaş kararı alınırken gözetilen dördüncü ögedir. Genel olarak hemen her savaş, bazı fırsatlar kadar ekonomik istikrarsızlıklara da yol açmaktadır. Bir beşinci öge var mıdır diye sorguladığımızda, diyebiliriz ki; savaş eylemi, egemen siyasal gruplar

²⁶ a.g.e., s. 389.

²⁷ Bazı kaynaklarda bu sayı 270, bazılarında ise 250 olarak ta geçmektedir. Bu rakam tam olarak belirlenen bir rakam değildir.

²⁸ Haydar Çakmak, *Uluslararası*, op.cit., s. 25.

²⁹ Diploması, müzakere, ekonomik yaptırımlar, siyasal baskılar, boykot, ambargo vs.

veya iktidarlar adına belirli idealler ve temalar ile şekillendirilmiş, katılımı yüksek bir eylem olarak gerçek amaç ne olursa olsun egemenlik ve bağımsızlık sembolü olarak da kullanılabilir. Bu sembolün içi her türlü moral değerlerle doldurulabilir ve bu moral değerler insanların/halkın savaş eylemine bağlılığını sağlamakta ve ölümlere/şehadete bir meşruiyet kazandırmakta hizmet edebilirler. Dolayısıyla savaş kararını besleyen moral değerleri de, burada beşinci öge olarak saymak mümkündür. Bu noktada altıncı öge olarak ise, savaşın bir nevi, rakip tarafın iradesini engelleme ve ona kendi iradesini kabul ettirme süreci olduğu ve bu sırada rakip tarafın en azından bir kısmının zarar görmesi amacının taşındığı şeklinde bir gösterge ortaya konulabilir. Dolayısıyla güç ve iktidar arayışında olan veya bir diğer güç ve iktidara karşı çıkan siyasal organize eylemler, amaçları doğrultusunda girdikleri mücadelede şiddeti resmi ya da gayri resmi olarak, askerler ve ordularla düzenlediklerinde doğrudan savaş eylemi kategorisinde sayılabilirler.

Savaş eylemini besleyen temel unsurları ele aldığımız bu aşamada, yedinci ögenin analizini yaparken, savaşın mantığı üzerinden gitmek doğru olacaktır. Buna göre; güç, iktidar, hegemonya, bağımsızlık ve egemenlik kavramlarının sıkça kullanıldığı savaş olgusunda taraflar basitçe iradelerini birbirlerine kabul ettirmek istemektedir. Buradaki önemli nokta ise, devletin, iradesini karşıdakine kabul ettirmek için neden böyle maliyetli bir yolu seçtiğidir. Genel olarak tarihe bakıldığında, savaşın mantığı içinde, kıt ekonomik kaynakları ve stratejik olanakları ele geçirerek genişleme arzusu en önemli unsurların başında sayılabilir. Böyle bir genişleme başarımı ile oyuncu, öz varlığını/ ömrünü uzatabilir ama bu süreç tabii ki kendisi gibi davranan diğer bir oyuncuyla karşılaşmaya kadar devam edecektir. O halde devletler kendilerini o gün gelmeden önce peşinen güvene almak isteyeceklerdir. Bu durumda sekizinci öge ise, devletlerin olası bir savaş durumundan önce, kendilerine müttefik arayıp, bulmalarıdır.

Nihayet dikkate alınması gereken dokuzuncu öge, savaşlar yoluyla ulusal ve uluslararası değişimleri beklenen istikamette hızlandırmanın mümkün olabileceği düşüncesidir. Zira savaş yoluyla, varolan kurumlar, ilişkiler, kaynaklar ve oyuncular ya tamamen yok edilir ya da terazide yer değiştirmeleri (ağırlıklarını kaybetmeleri) sağlanabilir. Yani savaş gücün yer ve el değiştirmesinde önemli roller oynayabilir.

Savaşlarda etkili aktörlerin tümünün devlet olmadığı da açıktır. Özellikle iç savaşlar, bağımsızlık savaşları ve ayrılıkçı ya da etnik savaşlarda bu durum görülür. Bir de günümüz itibariyle terör olgusunun beslediği savaş ortamı dikkate alınabilir.

Savaşları, çatışmaya katılan oyuncu sayısı ve bunların kapladığı alana göre ise, yerel ya da bölgesel savaşlar ve küresel savaşlar olarak sınıflandırmak mümkündür. Kullanılan şiddet türüne göre de savaşları 2'ye ayırabiliriz:

1. Sıcak savaşlar: Bunları da kendi içinde ikiye ayırmak mümkündür:
 - a) Şiddetin doğrudan kullanıldığı savaşlar: Yani askeri müdahale, hava ve deniz saldırısı, füze gönderme, istila, ilhak, devrim ve bağımsızlık savaşları.
 - b) Şiddetin dolaylı kullanıldığı savaşlar: Sıcak savaşın bu türü askeri araçlarla çevreleme, savaşan taraflardan birine lojistik destek sağlama, paralı askerler gönderme gibi yollarla yapılmasıdır.
2. Soğuk savaşlar: İki bloklu sistemde görülmüş olan ve onunla ortaya çıkan bu kavram, fiziksel şiddet kullanmaksızın, ekonomik, siyasal, askeri ve ideolojik alandaki rekabet ortamını ifade etmektedir. Ayrıca tehdit, engelleme, propaganda gibi yöntemler de aktif olarak kullanılmaktadır.

Özetlemek gerekirse; geçmişte olduğu gibi çağdaş uluslararası ilişkiler dünyasında da devletler güvenliklerini sağlamak, güçlerini arttırmak ve belli bir bölge ya da ülkeyi denetimlerine almak ya da eskiden var olan etkilerini arttırmak amacıyla savaşa başvurmayı göze alabilirler. Fakat geçmiştekinden farklı olarak; günümüz askeri ve iletişim teknolojisindeki gelişmeler ile uluslararası ticaret, yatırım ve mali ilişkilerdeki ilerlemeler, devletleri sorunların çözümlenmesinde ve amaçlarını gerçekleştirmede savaş yerine diplomasiyi tercih etmeye zorlamaktadır. Fakat savaşa başvurulmasının gerisinde yatan asıl nedenler hemen hemen aynıdır.

Silahlar:

Silahlar, ilk dönemlerden beri ülkeleri tehditlere karşı koruyacak olan en önemli araçlar olarak görülmüştür. Ama belirtmemiz gereken bir nokta şudur ki, silahlanma kavramı ilk dönemlerdekine kıyasla günümüzde aynı içeriğe sahip değildir.³⁰ Yani ilk

³⁰ Ferhat Pirinççi, *Silahlanma.*, op.cit., s. 104.

dönemlerde devletler kendi iç kaynaklarını ve imkanlarını kullanarak ve kendi silahlarını üreterek silahlanmışlardır. Zira İlk Çağda ve/veya Orta Çağda güvenliğin sağlanması için üretilen silahlar, günümüzle kıyaslandığında oldukça basit bir teknoloji gerektirmekteydi. Diğer yandan o dönemlerde silahlanma, devlet için günümüze kıyasla o kadar büyük ekonomik maliyetleri öngörmemekteydi. O dönemlerde silahlardan ziyade, hazır durumda tutulması gereken ordu ve askerler en büyük masraf kaynağını oluşturmaktaydı.³¹ Ancak barutun silah teknolojisinde kullanılmaya başlanmasıyla birlikte ateşli silahlarda yaşanan hızlı gelişme ve buna paralel olarak silahların tahrip gücünün artması orduların asker ve silah sayısı yerine silahların niteliğine odaklanmalarını ön plana çıkarmıştır. Buna bağlı olarak da güvenliği sağlamak için silah elde etmeye yönelik ekonomik maliyetler de artacaktır. Silahların giderek daha gelişmiş hale gelmesi, silah üretimi için gereken teknolojinin de sürekli yenilenmesini sağlamıştır. Bu da ekonomik maliyeti daha da yükseltmektedir.

Birinci ve İkinci Dünya Savaşlarının ardından uluslararası arenada devlet sayısının artması, devletlerin güvenliğine yönelik tehdit ve risklerin de çoğalmasına neden olmuştur. Maliyeti yanında, sonuçları itibarıyla da oldukça yıpratıcı ve yok edici gözükken ve riskli bir politika aracı olan savaş bu gelişmelerin ardından, sıkça başvurulan bir eylem/yöntem olmaktan çıkmıştır. Fakat uluslararası platformdaki yaşamsal çıkarlar gerektiriyorsa, savaşlar yine de bunca olumsuzluklarına rağmen başvurulabilir araçlardır. Üstelik günümüz itibarıyla savaş artık yalnızca, buna müracaat eden devletleri değil, dolaylı olarak diğer ülkeleri ve dahası uluslararası sistemi de etkileyebilecek niteliğe bürünmüştür.

Savaşlar, insanlık ve onun geleceğinin silahlar yoluyla tahrip edilmesine de kapı aralıyor.³² Gücünü arttırmak, caydırıcı konuma gelmek gibi boyutlarından dolayı her ülke silahlanmak, silah sanayiini geliştirmek, silah sanayiini yeterince kuramamış olanlar açısından ise (örneğin, Orta Asya devletleri) bu sektörde gelişmiş devletlerden silah sağlamak zorundadırlar. Bunun sonucu olarak ise silah geliştirme ve silahlanma diplomatik pazarlıkların odak noktasını oluşturmaktadır diyebiliriz.

³¹ a.yer

³² Vefa Toklu, *Uluslararası ilişkiler, Temel kavramalar ve teori*, 2. b., Ankara; İmaj Yayınevi, 2004, s. 400.

Silahların tahrip gücünün arttığı ve kullanımlarının daha kolay hale geldiği bir ortamda, savaşı önlemek, güce başvurmadan onu bir tehdit aracı olarak kullanmak ve böylece ülkenin savunulmasını sağlamak daha önemli bir politika haline gelmiştir. Bu noktada nükleer stratejinin önemi son derece büyüktür. Yani nükleer silahlarla girişilecek bir savaşta siyasal sonuçlar elde etme olasılığı azalmıştır. Dolayısıyla bu tür silahların düşmanı tehdit etme ve caydırma rolü ön plana çıkmıştır.

Bir üst otoritenin bulunmadığı anarşik uluslararası sistemde devletler hayatta kalabilmek ve varlıklarını sürdürebilmek için kendi güvenliklerini ve güçlerini arttırmaya yönelmektedirler. Devletler bunun için de realist mantık³³ ile hareket ederek askeri kapasitelerini arttırmaya yönelmektedirler. Bu da ister istemez silahlanmayı gerektirmektedir. Silahlanmanın, daha önce de belirttiğimiz gibi, temelde iki yöntemi vardır: birincisi silah üretimi, ikincisi ise silah ticareti. Devletler her ne kadar silahlansalar da, diğer yandan bu güç ve güvenlik arayışlarının denge içerisinde olması gerektiğinin de farkındadırlar.

1.2.1. Silah Üretimi

Dünyada silahlanmaya ayrılan bütçenin bir kısmı, silahların üretimi ve onların geliştirmesi için harcanmaktadır. Zaten bir devletin başvurduğu silah tedarik yöntemleri dendiğinde ilk akla gelecek olan, silahların ülke içinde üretilmesidir. Ancak yukarıda da ifade ettiğimiz gibi silah üretimi ilk dönemlerde kolay bir yöntemken, barutun silah teknolojisinde kullanılmaya başlanmasıyla birlikte ateşli silahlarda yaşanan hızlı ilerleme ve buna paralel olarak silahların tahrip gücünün artması, silah üretimini hem zor hem de maliyetli bir hale getirmiştir. Çünkü günümüz itibarıyla silah üretimi sadece basit bir tabanca ya da el bombasının yapımı değil, balistik füze, savaş uçağı ve/veya nükleer silah yapımı da artık aynı kavram içinde değerlendirilmektedir.

Silah üretimi için askeri teknoloji birbirini takip eden 4 aşamadan geçmektedir.³⁴

Bunlar:

³³ Realizm hakkında daha detaylı bilgi için bkz. Aytekin Yılmaz, *Küresel Dünyada Uluslararası ilişkiler, Teori-Temel kavramlar-Yeni gelişmeler*, 1. b., Çankaya/Ankara: Kadim Yayınları, 2012, s. 141.

³⁴ Ferhat Pirinççi, *Silahlanma.*, op.cit., s. 105.

1. Silahları kullanma ve muhafaza etme yeteneği,
2. Aynı silahları modernize edip yenileyebilme yeteneği,
3. Silahları sisteme entegre edebilme yeteneği,
4. Yeni teknoloji silahlar üretebilme yeteneği.

Burada ilk aşama silahların, silah sistemlerinin ve bunlarının parçalarının kullanımını ve korunmasını ifade etmektedir. İkinci aşama söz konusu silah teknolojisinin kopya edilerek ülke içinde üretilmesini kapsamaktadır. Üçüncü aşama ise silahların savaş alanında etkin bir şekilde kullanılabilir olmasını kastetmekteyken, dördüncü ve son aşamamız da yeni silah teknolojileri bulmayı ve gelişmiş silah üretebilirliği ifade etmektedir. Bu dördüncü aşama günümüzde az sayıda devletler tarafından gerçekleştirilebilmektedir. Bunun nedeni de askeri alanda araştırma-geliştirme(AR-GE) faaliyetlerinin çok büyük maliyetli olmasıdır. Bir de burda belirtilmesi gereken nokta, her girişilen projenin olumlu sonuçlara yol açmıyor olmasıdır. Yani bazı girişilen projeler sonucunda üretilen silah işlevsel olmayabilmektedir. Dolayısıyla ekonomik açıdan eğer bir devlet silah üretimi için büyük fon ayıramıyorsa, istediği silahları daha az maliyetli olarak görülen dışarıdan alma yolunu tercih etmektedir.³⁵

İhtiyaç duyulan silahların ülke içinde yapılması stratejik açıdan bakıldığında devletlerin daha bağımsız politikalar izlemesini sağlamaktadır. Yani silahlanma konusunda dışarıya bağımlı olmayan bir ülke kriz zamanında herhangi bir silah ambargosu ve/veya yedek parçaları ile ilgili kısıtlamayla karşı karşıya kalmıyacaktır. Bu da onun daha bağımsız politika izlemesini sağlamaktadır. Ayrıca bir ülkede yerli savunma sanayinin bulunması iç politikada ulusal onuru olumlu etkileyebilmekte ve hatta bağımsız ve egemen bir devlet olmanın göstergelerinden biri olarak gösterilmektedir.³⁶

Ekonomik yükü saymazsak, yerli savunma sanayii ekonomik kalkınmayı olumlu anlamda da etkileyebilmektedir. Silah üretiminin nitelikli insan gücünü ve teknolojik altyapı ve diğer endüstri kollarında belirli düzeyde gelişmişlik arzemesi ekonomik büyümeyi olumlu etkilemektedir.

Büyük Ekonomik maliyet ve gelişmiş AR-GE desteği talebi ülkeleri silah üretimi konusunda iki yola sevk etmektedir. Bu yollar Lisanslı üretim ve ortak üretim

³⁵ a.yer

³⁶ a.yer

anlaşmasıyla silah üretimidir. Lisanslı üretimle bir ülke silah sanayii gelişmiş bir ülke ile lisanslı üretim anlaşması yaparak maliyetlerden kaçınabilmektedir. Yani bu anlaşma ile satıcı ülkede yapılan silah üretim hakkı bir diğer ülkeye verilmektedir. Bunun sayesinde de lisanslı üretimle başlanan silah üretimi zamanla geliştirilerek daha ileri silah üretme kabiliyetine kavuşmaktadır.

Silah üretiminde uygulanan ikinci, daha çok müttefik ülkeler arasında geçerli olan yöntem de ortak üretim anlaşmalarıdır. Bu yöntemde satıcı ülke bazı koşullarla (örneğin üretilecek silahlardan alınması koşuluyla) alıcı ülkede bazı parçaların üretilmesi ve/veya montajı için lazım olan teknolojinin transferine izin vermektedir. Böylece alıcı ülke hem alacağı silah sistemlerini daha düşük maliyetle alabilmekte aynı anda da savunma sanayii geliştirebilmek için bir kaç teknolojiye sahip olmaktadır. Silah üretim faaliyetlerinin oldukça küçük bir kısmının gerçekleşmekte olduğu bu yöntemler her silah sistemi için geçerli olmadığı gibi her üretici ve alıcı ülke arasında da gerçekleşmemektedir.³⁷ Dolayısıyla devletler kendi imkanlarıyla üretebildikleri silahları üretmektedirler, diğer silahları da dışarıdan satın alma yoluna gitmektedirler. Silah satın alma ya da silah transferi silahlanma faaliyetlerinin büyük kısmını oluşturmaktadır.

1.2.2. Silah Transferi

İkinci Dünya Savaşı sonrasında gelişmekte olan devletler kendi varlıklarını yoğun bir silahlanma ile korumayı düşünmüşler. Bunun sebebi de İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra büyük güçlerde ortaya çıkan silah fazlalarıdır. Bunlar bu silah fazlalıklarını yardım paketleriyle ve bağışlar yoluyla dağıtmışlardır.³⁸ Örneğin, 1950-1967 yılları arasında ABD silah ihracatının %75'i bu bağışlar yoluyla gerçekleşmiştir. Ülkelerin varlıklarını silahlanma yoluyla sürdürmeyi düşünmeleri silah ticaretinde önemli bir ivme kaynağı olmuştur.

Silah ticareti sıradan bir ticaret gibi görünse de aslında öyle değildir. Serbest ticareti savunan ekonomik liberalizmdeki karşılaştırmalı üstünlükler teorisi güvenliği

³⁷ Ferhat Pirinççi, *Silahlanma.*, op.cit., s. 110.

³⁸ Burada ister yardım ister satış olsun bütün silah silah transferleri silah ticareti başlığında değerlendirilmektedir. Ayrıca satıcı, bağışçı ya da silah yardımı yapan ülkeler aynı kategoride yani satıcı ve/veya tedarikçi ülke olarak değerlendirilmektedir.

doğrudan ilgilendiren silahlanmayı kapsamamaktadır. Zira silahların özel durumu üzerine GATT (General Agreement on Tariffs and Trade)'da ve DTÖ (Dünya Ticaret Örgütü) metinlerinde de durulmaktadır. GATT ve DTÖ'nün kurulmasının ardından kabul edilen ve geçerliliğini koruyan “Güvenlik İstisnaları” başlığını taşıyan 21. Maddesi doğrudan silahlanmanın istisna olduğunu göstermektedir.³⁹ Maddeye göre “Anlaşmada yer alan hiç bir hüküm, devletlerin hayati güvenlik çıkarlarını korumak için girişeceği eylemlere halel getiremez” şeklindeki genel ifade sonrasında, silah, savaş malzemeleri ve muhimmat gibi materyallerin ticaretine karışılmayacağı belirtilmektedir.

Normal bir ticarete satıcı malını en iyi fiyat verene satmak ister, alıcı ise istediği malı en düşük fiyatı veren satıcıdan almak ister. Fakat silah ticaretinde aynısı geçerli değildir. Bazen satıcı ülke çok düşük fiyata silah satabilirken, alıcı ülke de normalden çok daha yüksek fiyata silah alabilmektedir. Bir de alıcı normalden çok yüksek fiyat vermesine rağmen satıcı alıcının istediği silahları satmayabilir.

Silah ticaretinde ticari beklentilerin yanı sıra siyasi ve stratejik çıkar beklentilerinin rolü büyüktür. Silah ticaretinde satıcı ve alıcı ülkelerin belirli beklenti ve hedefleri bulunmaktadır ve söz konusu hedefler çatışmayınca silah transferi devam etmektedir. Eğer söz konusu hedefler çatışırsa silah transferi tarafların birinin veya ikisinin girişimi ile durdurulabilir.

Satıcı ülkelerin hedeflerini ekonomik, siyasi ve stratejik olmak üzere üçe ayırarak incelemek mümkündür. Normal ticaretten silah ticaretinin bir diğer farkı burada ekonomik hedeflerden ziyade siyasi ve stratejik hedeflerin daha üstün olmasıdır; hatta siyasi ve stratejik hedefler ekonomik hedefleri beslemektedir.⁴⁰

Siyasi hedefler ile stratejik hedefler birbiriyle yakından ilişkilidirler. Silah satışında bulunan ülke alıcı ülke üzerinde bir nüfuz alanı oluşturmaktadır; buna siyasi hedeflerin ilki diyebiliriz. Eğer alıcı ülke silah ihtiyaçları konusunda yerli savunma sanayine sahip değilse ve alternatif silah kaynakları yok ise, buna ek olarak da güvenlik kaygıları yüksek düzeyde ise silah transferi başarılı nüfuz aracı olabilmektedir. Ancak silah ticaretinin alıcı ülke üzerinde bir baskı unsuru olarak kullanılması her zaman

³⁹ GATT, Article 21- Security Exceptions, http://www.wto.org/english/res_e/booksp_e/analytic_index_e/gatt1994_08_e.htm#article21, (05.04.2017).

⁴⁰ Ferhat Pirinççi, *Silahlanma.*, op.cit., s. 112.

beklenen neticeyi vermeyebilir. O yüzden silah transferinin cezalandırıcı veya caydırıcı bir yöntem olarak değil de bir ödül olarak kullanılması daha verimli olmaktadır. Tedarikçi ülkenin müttefik ülkeye silah satışında bulunması demek alıcı ülkenin iç ve dış tehditlere karşı desteklenmesi anlamına gelmektedir. Bu yöntemi Soğuk Savaş zamanında ABD ve SSCB kullanmışlardır.⁴¹

Satıcı ülkenin bir diğer hedefi de söz konusu bölgede güç dengesini korumak olabilir.⁴² Bunu yapmasının temel üç sebebi olabilir: birincisi, rakip bir tedarikçi ülke bölgeye yoğun bir şekilde silah tedariki yapmakta ise; ikincisi bölgedeki mevcut denge söz konusu tedarikçinin aleyhine ise tedarikçi ülke silah transferinde bulunarak bölgedeki dengeyi kendi lehine değiştirmek isteyebilir. Üçüncüsü ise stratejik kaynaklara ve hammadelere (örneğin petrol ve/veya doğal gaz gibi) sorunsuz bir şekilde erişebilmek için o bölgeye silah transferinde bulunabilmektedir.

Stratejik hedeflere gelecek olursak, silah transferi yapan bir ülke doğrudan kendi güvenliğini sağlama amacı güdebilmektedir. Yani müttefik ülkelere yapılacak silah transferi bu ülkelerin askeri hazırlığını güçlendirmektedir. Bu da olası bir kriz durumunda tedarikçi ülkenin o devletin askeri olarak daha güçlü bir halde yanında yer alması demektir. Ayrıca satılan ve/veya verilen silahlara karşılık olarak tedarikçi, alıcı ülkede askeri ve istihbarat amaçlı üsler açma ya da ülke topraklarını kullanma hakkı elde etmek gibi beklentiler içinde olabilir.

Stratejik açıdan bakıldığında silah transferi bir yere askeri müdahalede bulunmak yerine de kullanılabilir. Yani tedarikçi ülke müttefik ülkenin korunması için asker göndermek yerine silah göndererek (silah transferi yaparak ya da) söz konusu ülkenin ordusunu güçlendirme yoluna gidebilir.

Son olarak tedarikçi ülke yeni ürettiği silah sistemlerinin savaş alanındaki gerçek performansını, yaptıkları satışlar ile her hangi bir çatışmaya girmeden test etme imkanını elde etmektedir. Bu da silah sistemlerinin gözden geçirilmesine ve eksiklerinin giderilmesine imkan sağlamaktadır. Bunlar da AR-GE faaliyetleri üzerindeki ekonomik yükü azaltmakta yardımcı olmaktadır.

⁴¹ Daha fazla bilgi için bkz. Tayyar Arı, *Geçmişten günümüze Orta doğu*, Siyaset, Savaş ve Diplomasi, Bursa: MKM Yayıncılık, 2008 ss. 241-324

⁴² Ferhat Pirinççi, *Silahlanma*., op.cit., s. 115.

Ekonomik hedeflere gelecek olursak, tedarikçi ülke yapmış olduğu silah transferi ile kendi ülkesine döviz girdisi sağlamak ve ödemeler dengesini düzenlemek gibi hedefleri de besleyebilmektedir. Tedarikçi ülkenin savunma sanayinde ve yan endüstrilerinde istihdamı arttırmak ve altyapıyı güçlendirmek gibi ekonomik beklentilerinin yanı sıra AR-GE maliyetlerini karşılamak da ekonomik beklentileri arasında yer almaktadır.⁴³

Silah satışları çoğu zaman bir kereliğine yapılan eylemler değildir. Çünkü satılan silahların teslimatının ardından kısa süre içinde yedek parçalara ve biraz zaman sonra da o sistemin modernizasyonuna ihtiyaç duyulacaktır. Yedek parça ve modernizasyon için ise genelde yine o silah sistemini tedarik eden ülkeye başvurulmaktadır. Bu da tedarikçi ülke için yine ekonomik kar elde etmesi anlamına gelmektedir. Buna ek olarak silahların kullanımını için verilen kapsamlı eğitim de ekonomik getiriler içermektedir.⁴⁴

Ekonomik olarak son bir dolaylı katkı da satılan silahların sağladığı reklam fonksiyonuyla, gelecekte satılacak olan silahlara olan talebi arttırmasıdır; Satılan silahların savaş meydanındaki performansı da bu silahlara olan talebi arttıracaktır.

Alıcı ülkelerin hedef ve beklentilerine gelecek olursak, öncelikle alıcı ülkelerin çoğu ekonomik ve teknolojik açıdan yerli savunma sanayini oluşturacak kapasitede değildirler. Eğer yerli savunma sanayi var olsa bile gelişmiş silah üretebilecek kapasitede değildir ya da bunun için altyapısı yoktur. Nitekim, AR-GE faaliyetlerinin getirdiği ekonomik maliyetler düşünülecek olursa bazı ülkeler için kısa ve orta vadede ekonomik açıdan dışarıdan silah almak daha akıllıcadır.

Silah alımında bulunan alıcı ülkenin siyasi ve stratejik hedeflerinin arasında en önemlisi ya da başlıcası, askeri denge açısından rakiplerinden üstün olmaktır. Böylece rakip ülke üzerinde caydırıcı bir etki yaratmak amaçlanır.

⁴³ Ferhat Pirinççi, *Silahlanma.*, op.cit., s. 113.

⁴⁴ a.yer

1.3. Teorik Altyapı: Neoklasik Realizm ve Dış Politika

1980 ve 1990'larda uluslararası ilişkiler teorilerine yönelik tartışmalar neorealizm⁴⁵ ve onun eleştirileri çerçevesinde yapılmıştır. Tartışmalar Soğuk Savaş'ın sona ermesi ile yeni bir boyut kazanmıştır. Dönemin tartışmaları uluslararası sistemin doğası ve bunun devletlerin politikaları üzerindeki etkileri üzerine olmuştur. Bu yüzden de realist teori içerisinde tek tek devletlerin dış politikalarını açıklamaya çalışan çalışmalar yapılmıştır.

Çalışmamamızın bu kısmında önce realizm hakkında genel bilgi, sonra klasik ve neorealizm, sonradan ise neoklasik realizm üzerinde duracağız.

1.3.1. Realizm, Devlet Merkezli Güvenlik

Realizm uluslararası ilişkiler alanındaki teoriler arasında en güçlü ve en çok tartışma yaratan teorilerin başında gelmektedir. Yani uluslararası ilişkiler disiplinindeki teoriler içerisinde yapılan tartışmaların büyük çoğunluğu realizm ve onun eleştirileri üzerine odaklanmaktadır.⁴⁶ Temelleri Thucydides'e kadar dayanan realizm kendi aralarında farklılaşan düşüncelere sahip ise de, insan doğasına yönelik duyulan kuşku, barışçıl bir uluslararası düzen olabileceğine yönelik olumsuz bir bakış açısı, güç ve çıkarın moral değerlerin üstünde olduğu anlayışı realistleri birleştiren unsurlardır.

Realizm, II. Dünya Savaşı sonrası dönemde en etkin teori halini almıştır: başka bir deyişle, Uluslararası İlişkiler disiplinini en çok etkileyen teori olmuştur. O dönemde realizmin en önemli isimlerinden "Politics Among Nations" adlı çalışması ile Morgenthau gelmektedir. Realizmin temel varsayımları güç, çıkar ve insan doğası kavramlarına dayanmaktadır.

Realizm I. Dünya Savaşı sonrasında İdealizm ile ortaya çıkan iyimserlik havasının 1930'larda Japon ve Alman saldırganlığı karşısında dağılmaya başlaması ve II. Dünya

⁴⁵ Literatürde neorealizm terimi ile beraber yapısalcı realism terimi de kullanılmaktadır. Çalışmada neorealizm terimi kullanılacaktır.

⁴⁶ Uluslararası ilişkiler alanında 1930'lı yıllarda ilk büyük tartışma realizm ve idealizm arasında gerçekleşmiştir. Bir sonraki tartışma 1960'larda davranışsalcılar ve geleneksel uluslararası teoriler arasında gerçekleşmişse, üçüncü tartışma ise 1980'li yıllarda neorealizm ve neoliberalizm arasında olmuştur. Bkz. Sezgin Kaya, "Uluslararası ilişkilerde Konstrüktivist yaklaşımlar", Uludağ Üniversitesi İİBF.

Savaşı sonrası dönem olayları karşısında yetersiz kalması üzerine İdealizme bir tepki olarak ortaya çıkmıştır.⁴⁷ Realistler İdealistlerin dünyada gerçekte ne olduğunu değil ne olması gerektiği üzerine yoğunlaştıklarını ve onların ütopyacı hayalcilerden başka bir şey olmadığını söylemektedirler.⁴⁸

1.3.2. Klasik Realizm ve Neorealizm

Realizm kendi içinde klasik realizm⁴⁹ ve neorealizm olarak sınıflara ayrılmaktadır.⁵⁰ Klasik realizm temel olarak devletlerin eylemlerini insan doğası temelli açıklarken, neorealizm analizlerine insan doğasıyla başlamak yerine uluslararası sistemin dünya politikasının en önemli belirleyicisi olduğunu savunmaktadırlar.

II. Dünya Savaşı sonrasında popüler olmasına rağmen realizmin tarihi 2000 yılı öncesi ünlü Çinli stratejist Sun Tzu'nun⁵¹ çalışmalarına kadar geriye götürülebilir.⁵² Sun Tzu yöneticilere savaşın gücün sistematik bir aracı olarak kullanıldığı zaman nasıl hayatta kalmaları gerektiği üzerinde durmaktadır. Ona göre devlet adamları silahlı ve tehlikeli düşmanlar ile karşı karşıya kaldıklarında çıkarlarını korumak ve hayatta kalmak için güç kullanmaktan çekinmemelidirler. Tarihe bakacak olursak Thucydides, Nicolo Machiavelli, Thomas Hobbes ve Hans Morgenthau gibi ünlü realist düşünürleri önümüze çıkacaktır.

Hans Morgenthau II. Dünya Savaşı sonrası dönemde uluslararası politikanın güç üzerinden tanımlanan ulusal çıkarı dayalı objektif ve evrensel kurallar ile yönetildiğini öne sürmüştür. Morgenthau'ya göre siyasi güç moral değerlerden ve hayatın sosyal ve ekonomik yönlerinden üstündür ve onlardan bağımsızdır. Morgenthau Uluslararası politikanın bir güç mücadelesi olduğunu söylemektedir.⁵³

⁴⁷ Haydar Çakmak., op.cit., s. 117.

⁴⁸ a.yer

⁴⁹ Literatürde klasik realizm yerine geleneksel realizm terimi de kullanılmaktadır. Çalışmada klasik realizm kavramı kullanılacaktır.

⁵⁰ Klasik realizm ve neorealizm kavramlarının uluslararası ilişkiler alanında birbirinden ayrılması Richard Ashley'in çalışmalarıyla gerçekleşmiştir. Richard Ashley, Kenneth Waltz'un "Uluslararası ilişkiler Teorisi" adlı çalışmasıyla realist çalışmalar birbirinden ayırır.

⁵¹ Sun Tzu, *Savaş Sanatı*, türkçe tercümesi, Kartas yayınları, 2008.

⁵² Haydar Çakmak..., op.cit., s. 118.

⁵³ Tayyar Arı, *Uluslararası ilişkiler teorileri...* op.cit., s. 188.

Klasik realistlere göre güç elde etmenin insan doğası gereği bir unsur olduğunu ve bu yüzden devletler de sürekli olarak güçlerini, kapasitelerini arttırmaya yönelmektedirler. Yani klasik realistler çatışmayı insan doğasına bağlamaktadırlar. Klasik realistler analizlerinde tümevarımcı yöntem kullanmaktadırlar ve vardıkları sonuç da uluslararası politikanın yoğun bir mücadelenin bulunduğu alan olduğudur. Yani uluslararası politika kendi çıkarları peşinde koşan her türlü ahlak dışı girişimi yapabilecek aktörlerin bulunduğu bir ortam ya da alandır.

Neorealistler insan doğası ve devlet adamlarının karakteristiklerine (characteristics) yönelerek analizler yapmak yerine uluslararası politikada kendini tekrarlayan olgular üzerine yoğunlaşmaktadırlar. Neorealistlerin ilgilendikleri temel konular savaşların ortaya çıkış sebepleri, devletlerin neden güçlü devletleri dengeleme yoluna gittikleri vb.dir. Klasik realistlerden farklı olarak tündengeyim yöntemiyle anarşik bir yapıda devletlerin davranışlarını, eylemlerini açıklamaya çalışmaktadırlar.⁵⁴

Neorealizmin en önemli isimlerinden olan Kenneth Waltz “Uluslararası ilişkiler Teorisi” (Theory of International Politics) adlı çalışmasında uluslararası ilişkilere yönelik üç temel unsurdan söz etmektedir.⁵⁵ Buna göre Uluslararası sistemin yapısı anarşiktir.⁵⁶ Bu konuda klasik realistler ile aynı görüşü benimseyen Waltz, anarşinin devletleri birbirine benzer hale getirmekte olduğunu söylemektedir. İkinci unsur aktörlerin fonksiyonlarıdır. Yani uluslararası sistemde devletler dış politikada rasyonel tercihlerde bulunurlar. Üçüncü ve son olarak da uluslararası sistemdeki güç dağılımı aktörlerin dış politikalarını belirleyen en önemli unsurdur. Zira güç dağılımı anarşik bir sistemde devletleri birbirinden ayıran en önemli özelliktir. Devletler uluslararası sistemdeki güç dağılımını göz önünde bulundurarak ve sistemdeki yerlerine uygun hareket ederler.

Neorealizm kendi içinde ‘savunmacı realizm’⁵⁷ ve ‘saldırgan realizm’⁵⁸ olarak sınıflandırılabilir. Bu ayrımın sebebini ise “güvenlik ikilemi”nden⁵⁹ hareketle aramamız

⁵⁴ a.g.e., s. 193.

⁵⁵ Kenneth Waltz, “Theory of International Politics”, University of California, Berkeley, 1979.

⁵⁶ Uluslararası sistemin yapısı klasik realizmde de anarşiktir. Bkz. Tayyar Arı, *Uluslararası ilişkiler teorileri.*, op.cit., s. 167.

⁵⁷ Literatürde korumacı realizm ve/veya defansif realizm olarak ta kullanılmaktadır. Çalışmada savunmacı realizm olarak kullanılacaktır.

⁵⁸ Literatürde agresif realizm ve/veya ofansif realizm olarak ta geçmektedir. Çalışmada saldırgan realizm olarak kullanılacaktır.

⁵⁹ ‘Güvenlik ikilemi’ ilk olarak Butterfield’in çalışmalarında geçmektedir. Daha sonra Herz, Butterfield’in çalışmalarından esinlenerek kavram üzerine durmuştur ve daha kapsamlı hal almasında yardımcı olmuştur.

lazımdır. Güvenlik ikilemine göre bir devlet çok güçlü ise diğerleri bunu kendileri için tehdit olarak algılayacaktır. Diğer yandan sistemdeki güçsüz bir devlet de güçlü devletler açısından nüfuz mücadelesi oluşturabileceği için sistemin güvenliğini tehlikeye düşürecektir. Saldırgan realistler uluslararası sistemde güvenliği sağlamanın çok zor olduğunu söylemektedir. Onlara göre anarşik bir uluslararası sistemde devletin güvenliğini sağlayabilmesi için güçlerini maksimize etmeli ve yayılmacı politika izlemelidir. Savunmacı realistler bunun aksine devletin gücünü maksimum düzeye çıkarmasının ve yayılmacı politika izlemesinin diğer devletleri tehdit edeceğini söylemektedirler. Bu yüzden de devletler mevcut statükonun devam etmesine yönelik politikalar izlemelidirler. Bunlara göre uluslararası anarşik yapı zaten devletlere güvenliklerini sağlamak için fırsat vermektedir.

1.3.3. Neoklasik Realizm

Neoklasik realizm, klasik realizm ve neorealizmden sonra uluslararası literatürde üçüncü realist teoridir. Bu teorinin temelinde klasik realizmdeki devlet-toplum ilişkisi yaklaşımı ile neorealizmin uluslararası sistem yaklaşımı vardır. Yani klasik realizmdeki devlet- toplum ilişkisi yaklaşımı ile neorealizmin uluslararası sistem yaklaşımını beraber ele alarak devletlerin dış politikalarını açıklamaya çalışırlar. Fakat eski klasik realizmdeki devlet-toplum ilişkisini daha bilimsel bir temelde ele alırlar.⁶⁰ Teoriye neoklasik realizm ismini veren Gideon Rose⁶¹ Neoklasik realizmi aşağıdaki şekilde açıklamaktadır:

“Neoklasik realizm, klasik realizmin bazı temellerini yeniden gözden geçirerek içsel ve dışsal değişkenleri bir araya getirmeye çalışmaktadır. Neoklasik realistler bir devletin uluslararası sistemdeki konumu ve sistem içindeki güç dağılımının o devletin dış politikasını belirleyen unsurlar olduğunu kabul etmektedirler. Bundan dolayı da onlar realist anlayışadırlar. Nitekim bu yazarlar güç kapasitelerinin dış politika üzerindeki etkilerinin dolaylı ve karmaşık

Herz ‘Güvenlik ikilemini Şu şekilde açıklamaktadır: “Öldür ya da yok ol ya önce saldır ya da yok olmayı göze al”. Bkz. Ali Bilgiç, “Güvenlik İkilemi’ni Yeniden Düşünmek Güvenlik Çalışmalarında Yeni Bir Perspektif”, Uluslararası İlişkiler Akademik Dergi, 2011.

⁶⁰ Bilindiği gibi klasik realistler toplumun hükümeti etkileyebileceğini söylemektedir. Hatta Nikolo Machiavelli ‘Prens’ atlı kitabında en güçlü prensin halkın toplumun desteğini alan prens olduğunu söylemektedir. Bkz. Nicolo Machiavelli, *Prens*, İstanbul: Alfayaymevi, 2015. Hans Morgenthau da *Politics Among Nations* adlı çalışmasında hükümetlerin toplumdan kaynak elde etme yeteneğinin devletlerin uluslararası Politikadaki gelişmelere uyum göstermesini etkileyecektir demektir.

⁶¹ Neoklasik realizmin mimarı Rose olsa da, öncesinde Randall Schweller ve John Vasquez’in çalışmalarında “Yeni Geleneksel Realizm” (Neo-Traditional Realism) terimi çerçevesinde benzer hususlar tartışılmıştır.

*olduğunu söylemektedirler. Zira sistematik baskılar aktör düzeyindeki müdahaleci değişken aracılığıyla anlamlıdır. Bundan dolayı da onlar neoklasiktirler.”*⁶²

İçsel tercihlerin de devletlerin dış politikalarında etkili olduğunu söyleyen Neoklasik realizm, diğer realistler ile benzer şekilde, dış/uluslararası politikayı devletlerin güç ve güvenliklerini sağlama uğrunda verdiği mücadele olarak tanımlamaktadır.⁶³ Rose’a göre, bir ülkenin dış politikası her şeyden önce sahip olduğu maddi güç tarafından belirlenmektedir.

Uluslararası sistemin anarşik yapıda olduğu ve göreceli (relative) gücün önemi gibi realizmin temel varsayımlarını kabul eden neoklasik realistler, sistemik güçlerin(systemic forces) tüm devletleri daha fazla etkinlik ve güvenlik sağlamaya teşvik ettiğini söylemektedirler.⁶⁴ Ama bir yandan da bir devletin gücünü arttırması belirli şartlar altında diğer devlet için tehdit olarak algılanabilmektedir. Bu noktada çalışmamızın temel ilgi alanı olan Orta Asya ülkelerinde Kazakistan ve Özbekistan’ın liderlik mücadelesini örnek olarak vermemiz mümkündür. Hatta öyle ki, Vladimir Putin’in devlet başkanı olduktan sonra ilk ziyaretini Özbekistan’a yapması Kazakistan’da Nazarbayev’in mağlubiyeti olarak bile algılanmıştır.⁶⁵

Neoklasik realistlere göre devletin karakteri, devletin iç siyasal özellikleri, liderin gücü nasıl kullanacağı ve liderlerin politika yapma becerileri çok önemlidir. Nitekim Fareed Zakarya’ya göre ise, uluslararası politikanın aktörleri devletler değil de devlet adamlarıdır ve onların güç ile ilgili algılamaları o ülkelerin dış politikasında çok etkili olabilir. Bilindiği gibi bütün Orta Asya ülkelerinde lider büyük öneme sahiptir. Hepsinde başkanlık sistemi bulunmaktadır ve ülkenin dış politikasında ve/veya dış politika yapma becerisinde liderin(cumhurbaşkanın) rolü büyüktür. Sadece Kırgızistan 2010 yılındaki olaylardan⁶⁶ sonra başkanlık tipinden parlamenter sisteme geçmiştir.⁶⁷

⁶² Gideon Rose, *Neoclassical Realism and Theories of Foreign Policy*, Cambridge: Cambridge University Press, World Politics, № 1, 1998, s. 146.

⁶³ Jeffrey W. Taliaferro, Steven E. Lobell and Norrin M. Ripsman, *Introduction: Neoclassical Realism, the state and foreign policy*, Cambridge: Cambridge University Press, s. 4.

⁶⁴ a.yer

⁶⁵ İlyas Kamalov, *Rusya’nın Orta Asya Politikaları*, Ankara, 2011, s. 31.

⁶⁶ Kırgızistandaki 2010 Nisan olayları için bkz. Ali Toraman, “Geçmişten Günümüze Kırgızistan Ve Kırgızlar”, *Türk Tarihi Araştırmaları*, 2011, s. 12.

⁶⁷ a.yer

Kırgızistan olayında olduğu gibi, neoklasik realist yaklaşım, devletlerin uluslararası sisteme tam adapte olamamasını iç politik unsurların baskın gelmesine bağlamaktadır. Kırgızistan Orta Asya ülkelerinin arasında ilk bağımsızlığını ilan eden ülkedir. 26 yıl gibi nispeten kısa bir zaman diliminde iki defa devrim yolu ile yönetim değiştiren Kırgızistan, sistemin geçirdiği her değişimi kabul etmek, buna alışmak ve buna göre yaşam sürdürmenin zorluğunu yaşamak durumunda kalmıştır.⁶⁸ Üstelik dışa bağımlı bir ekonomiye sahip olması bu işi daha da zorlaştırmaktadır. Zaten 2005 ‘Lale Devriminde’ Akayev rejiminin düşmesine ve ardından da Rusya, ABD, Avrupa ülkelerinin hiç birinin Akayev’e destek vermemesindeki temel sebep olarak, Akayev yönetiminin uluslararası konkonktürü anlayarak buna uygun politikalar yürütemediği söylenmektedir. Yani hızla gelişen ve dengelenmek istenen Çin’in komşusu olması ile Kırgızistan, çok hassas konumdadır. Ama gerek Akayev yönetimi gerekse Bakiyev yönetimi bu jeostratejik gerçekliğe yönelik politikalar uygulamak yerine bir “tüccar mantığı” ile hareket etmişlerdir.⁶⁹ Bilindiği gibi neoklasik realizmde ekonomi de önemlidir fakat siyasi nedenler ekonomik nedenlerden üstün kabul edilmektedir.

Neoklasik realistler için önemli olan mevcut kaynak ve kuvvetlerin durumu değil, dış politika kararlarının lider ve elitler tarafından alındığı için lider ve/veya elitlerin bu gücü algılayış biçimleridir.⁷⁰ Karar alma sürecinde devlet adamlarının kişilik (kişisel) özelliklerinin de etkisi olduğu kabul edilmektedir. Bu noktada önemli bir başka husus da elit tabakanın kendi çıkarlarını tehlikeye atacağı düşüncesiyle gerektiğinde ulusal çıkarların aksine hareket edecek şekilde dış politika uygulayıcılarını yönlendirmesidir.⁷¹ Bu durumu da yine biraz önce sözünü ettiğimiz Kırgızistan’daki Nisan 2010 olaylarında görmek mümkündür. Rusya’nın medya yoluyla Bakiyev’i kötülemeye ve sert bir şekilde eleştirmeye başlamasından sonra elit tabakanın Rusya yanında ve Bakiyev’in karşısında yer alması bunun açık göstergesi olmuştur.

Neoklasik realistler de klasik realistler gibi, bir ülkenin dış politikasının önceliğinin söz konusu ülkenin uluslararası sistemdeki yeri ve maddi güç yeteneğince

⁶⁸ Burulkan Abdibaitova, “Özgür Kırgızistan 20 yaşında”, 21. Yüzyıl, Kasım 2011, s. 21.

⁶⁹ Murat Bakır, “Kırgızistan Devrimi”, Tasam, 22.11.2006, http://www.tasam.org/tr-TR/Icerik/223/kirgizistan_devrimi, (11.04.2017).

⁷⁰ Gideon Rose, *Neoclassical Realism.*, op.cit., s. 147.

⁷¹ Taliaferro, Lobell and Ripsman, *Introduction: Neoclassical Realism.*, op.cit., s. 61.

belirlendiğini kabul etmektedirler. Neoklasik realistlerin çalışmalarında iç politika ve fikinsel unsurlara sıklıkla rastlamak mümkündür.

Neoklasik realist düşünürler devletlerin kendi güvenliklerini sağlamak amacıyla, silahlanma ve ittifaklar yoluyla diğer devletlere karşı dengeleme politikası izlediklerini söyleyen realistlerin düşüncelerine karşı çıkmaktadırlar. Hatta neoklasik realistler devletlerin rakip devletleri dengeleme konusunda çok da başarılı olmadıklarını söylemektedirler.⁷² Devletlerin dış politikalarında müdahaleci role vurgu yapan neoklasikler, siyasi-askeri kurumların mobilizasyon yeteneği, sosyal aktör ve çıkar grupların etkisi, elit grupların seviyesi gibi devletlerin içsel özelliklerinin hangi şartlar altında, liderlerin uluslararası tehdit ve fırsatları değerlendirmeleri ve izledikleri askeri, diplomatik, ekonomik ve dış politikalarını etkilediğini incelemektedirler.⁷³

Neoklasik realistler uluslararası sistemin anarşik yapıda olduğunu kabul etseler de bu onlara göre sistemin tamamen kontrolsüz ve düzenlenmemiş olduğu anlamına gelmez. Ama ne olursa olsun anarşinin hakim olduğu uluslararası sistemde devletlerin hayatta kalmaları için sadece ve sadece kendilerine güvenmeleri gerekmektedir.

Uluslararası sistemdeki güç dağılımı, neoklasik realistlere göre devletlerin dış politikalarını belirleyen en temel unsurdur.⁷⁴

Neoklasik realistler, uluslararası sistemdeki belirsizliklere karşı devletlerin güvenliklerini maksimize etmek yerine devletlerin dışsal çevrelerini kontrol etmeye çalıştıklarını söyleyerek, gücü bir amaç olarak gören klasik realizmden ve gücü araç olarak gören neorealizmden ayrılmaktadır. Kapasitenin artırılması, devletlerin daha büyük hedefleri gerçekleştirmesine imkan sağlamaktadır. Yani her devlet, kapasitesi arttığı ölçüde uluslararası sistemdeki etkinliğini arttırmaya çalışacaktır.⁷⁵

İç politik unsurlar ile sistemik faktörleri bir arada ele alan neoklasik realizmde, belli koşullarda iç politik faktörlerin etkisi daha fazladır. Örneğin, askeri yenilgi durumunda, mevcut iktidarın seçim başarısızlığı ve/veya tekrar seçilme ihtimalinin düşük

⁷² a.yer

⁷³ a.yer

⁷⁴ Gideon Rose, op.cit., s. 150.

⁷⁵ a.g.e., s. 151.

olduğu durumda devlet aygıtının gücü zayıfladığı için iç politik aktörlerin güvenlik ve dış politika gibi meselelerde etkisi artmaktadır.⁷⁶

Neoklasik realistlere göre, devletler, güvenliklerini maksimize etmek yerine, çevrelerini şekillendirmeyi/kontrol etmeyi tercih etmektedirler. Bu çerçevede dış politika, bir devletin sahip olduğu kapasitesi ile çevresine daha fazla etki yapmasıdır.⁷⁷ Buna en iyi örnek 1994'te Kazakistan'ın nükleer silahlardan vazgeçmesi verilebilir. Budapeşte'deki AGİT zirvesi çerçevesinde başkan Bill Clinton, Boris Yeltsin ve İngiltere Başbakanı John Major'un "Kazakistan için Nükleer Garantiler Memorandumuna" imza atmalarından iki ay sonra Şubat 1995'te Kazakistan ÇHC ile de nükleer güç sahibi olmayan ülkelerin korunması hakkındaki antlaşmayı imzalamasından sonra Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme Antlaşmasını (NPT) imzalamış ve barışı korumaya olumlu yaklaşan bir ülke olarak dünya arenasında tanınmaya başlamıştır.⁷⁸

Neoklasik realizmde güç, bir devletin diğer devleti etkileyebilme kapasitesi ya da bu amaç doğrultusunda kullanabileceği kaynaklar olarak tanımlanmaktadır. Bu konuda Robert Dahl'ın güç yaklaşımı benimsenebilir.⁷⁹ Dahl "The Concept of Power" adlı eserinde, gücü, bir aktörün diğer aktöre aksi taktirde yapmak istemediği bir şeyi yaptırma yeteneği olarak tanımlanmaktadır. Ya da güç, bir başka deyişle A'nın B'ye istediğini yaptırabilme yeteneğidir.

Neoklasik Realizm, devletlerin sistemden gelen baskılara yönelik askeri, diplomatik ve ekonomik tepkilerinin sistem üzerindeki sonuçlarını değil, bu tepkilerin direkt kendilerini incelemeyi amaçlamaktadır. Neoklasik realizm anlık gelişmeleri bile sistem ve aktör temelli ele almaktadır. Bu yüzden aktör temelli faktörler devletlerin dış politika alanındaki kararlarını açıklamaya yardımcı olmaktadır.

⁷⁶ Taliaferro, Lobell and Ripsman, *Introduction: Neoclassical Realism.*, op.cit., s. 52.

⁷⁷ Gideon Rose, op.cit., s. 152.

⁷⁸ Kazakistan'ın Yeni Uluslararası İnisiyatifi: Uluslararası Nükleer Denemelere Karşı Eylem Önerisi, Tasam, 21.06.2011, http://www.tasam.org/tr-TR/Icerik/1301/kazakistanin_yeni_uluslararası_inisiyatifi_uluslararası_nukleer_denemelere_karsi_eylem_önerisi, (13.04.2017).

⁷⁹ Robert Dahl, "The Concept of Power", *Behavioral Science*, 1957, ss. 201-214.

Yukarıda da belirttiğimiz gibi neoklasik realistler devlet ve toplum arasındaki ilişkiyi ve sistemden gelen baskı ve fırsatları göz ardı etmeden analiz yapmaktadırlar.⁸⁰

Neoklasik realizmde devlet uluslararası sistemin en önemli aktörüdür. Bu konuda Gilpin'in yaklaşımını makul görmektedirler. Gilpin'e göre insan siyasal bir varlıktır. Sosyal gerçekliğin temelinde de insanlardan oluşan grup vardır. Belirli bir tarihsel bağlamda ortaya çıkmış olan modern ulus devletinin hayatta kalmasını veya var olmasını gösteren veri yoktur. Ancak sosyal realitenin temelinde her zaman şu ya da bu grup veya örgütlenme olmuştur ve olacaktır. Devlet de diğer sosyal politik varlıklar gibi bir çıkar ortaklığıdır.⁸¹ Neoklasik realizme göre devlet, ne liberalizmdeki gibi bireysel çıkarları koruyan bir varlık, ne de Marksistlerin savunduğu gibi belli bir sınıfın yararına olan bir örgüttür.

Max Weber'in devlet tanımı ise neoklasik realistlerin devleti tanımlamadaki başlangıç noktasını oluşturmaktadır.⁸² Weber'in tanımlamasıyla devlet, belirli bir toprak parçası üzerinde meşru şiddet kullanma hakkına sahip olan örgüttür.⁸³ Başka bir deyişle, devlet, belli bir toprak parçası üzerinde konuşlanmış ve bu toprak parçası üzerinde meşru yönetme hakkına sahip kurumlar bütünüdür.

Neoklasik realizm, tüm detayları ile incelenmiş bir devlet tanımını ortaya koymaktadır. Bu tanımlamaya göre ulusal güvenlik bir sınıfın veya grubun çıkarının ötesindedir. Ulusal güvenliğin sağlanmasından sorumlu tutulan devletler, hükümet veya devlet başkanı, yürütme ve dış güvenlik politikasından sorumlu görevliler ve bakanlar aracılığıyla bu işlevi yerine getirirler. Uluslararası sistemdeki gelişmeleri takip edebilme araçlarına sahip ve sistemdeki gelişmeler ve sistemsel baskıları analiz edebilen organ olmasıyla hükümetler, ulusal çıkarın belirlenmesinde birincilerdir. Yani kısacası, devlet kurumlarıyla ilgili bilgilere daha kolay ulaşabilme imkanına sahip olan hükümetler,

⁸⁰ Jalal Dehghani Firoozabadi, Mojtaba Zare Ashkhezari, "Neo-classical realism in International relations", *Asian Social Science*; Vol. 12, No. 6; 2016, s. 97.

⁸¹ Robert Gilpin, *The Richness of the Tradition of Political Realism*, New York: Columbia University Press, 1998, s. 312.

⁸² Max Weber, "*Politik Communities*", *Economy and Society*, New York: University of California Press, 1978, ss. 902-911.

⁸³ a.yer

ulusal çıkarın ne olduğu hususunda daha fazla bilgi sahibidirler. Ayrıca ulusal çıkarın belirlenmesi belirsizliklere dolu bir süreçtir.

Neoklasik realistlere göre devletin gücü ile ulusun gücü aynı unsurlar değildirler. Devletin gücü, hükümetlerin ulusal kaynakları değerlendirebilmesi, yani hükümetlerin ulusal kaynakları kullanması ve bunları dış politikaya çevirebilme kapasitesidir.⁸⁴

Dış politika analizlerinde devletlerin tek tek ele alındığı neoklasik realizmde her bir devlet, farklı ulusal karakteristiklere (characteristics) sahiptir. Bu karakteristiklerin dış politika üzerinde etkisi büyüktür.⁸⁵

Neoklasik realizm, herhangi bir devletin, gerek büyük gerek bölgesel güçlerden, gerekse de iç muhalif unsurlardan tehdit algılaması durumunda dış politika uygulayıcılarının üç yönteme başvurabileceklerine vurgu yapmaktadır.⁸⁶

Birincisi, devlet içindeki çatışmayı önlemek ve iç birlikteliği sağlamak için “bayrak etrafına toplama” etkisini yaratmadır. Söz konusu yöntem daha çok muhafazakar gruplar ya da yönetimler tarafından kullanılmaktadır. Çalışma konumuz olan Orta Asya ülkeleri de ülke içinde kendi etnik kimliklerini ve kültürlerini üstün duruma geçirmek ve ülke içinde çıkacak çatışmayı önlemek gibi çabaları bu yöntem içinde değerlendirmektedir. Burada kimlikler ve kültürler tek bayrak rolünü yerine getirmektedir. Örneğin, Kırgızistan’ın bağımsızlığını almasından sonra Askar Akayev ülke içindeki yaşayan çok çeşitli etnik gruplar arasında çıkacak çatışmaların önlenmesi için “Kırgızistan Ortak Evimiz” sloganıyla politika uygulamaya başlamıştı.⁸⁷

Tehdit algılanması halinde uygulanabilecek ikinci yöntem, diğer ülkelerdeki çıkar gruplarını harekete geçirip, iç aktörleri etkileyerek bölgesel ve/veya uluslararası aktörleri söz konusu soruna dahil etmek ve beraber çözüm yolu bulmaktır. Buna en iyi örnek olarak, 11 Eylül sonrasında, terörizm, sınır güvenliği ve uyuşturucu kaçaklığı gibi sorunlarla karşı karşıya kalan Orta Asya ülkelerinin, Barış İçin Ortaklık (BİO), Kollektif Güvenlik Antlaşması Örgütü (KGAÖ) ve Şanghay İşbirliği Örgütü (ŞİÖ) gibi uluslararası örgütler vasıtasıyla bu sorunlarla mücadele etmelerini gösterebiliriz. Nitekim Orta Asya

⁸⁴ Gideon Rose, op.cit., s. 163.

⁸⁵ a.yer

⁸⁶ Taliaferro, Lobell and Ripsman, *Introduction: Neoclassical Realism.*, op.cit., ss. 52-54.

⁸⁷ Burulkan Abdibaitova, “Özgür Kırgızistan 20 yaşında”, Kasım 2011, s. 19.

ülkelerinin askeri düzeyinin geliştirilmesi ve sınır kontrolü üzerine söz konusu uluslararası örgütler nezdinde her sene ortak askeri tatbikatlar yapılmaktadır. Örnek olarak: KGAÖ “Rubej” isimli 5000-10000 asker içerikli tatbikatlarını 2005’de Tacikistan sınırında, 2006’da Kazakistan’da, 2007’de ve 2010’da yine Tacikistan’da gerçekleştirmiştir.⁸⁸ Tacikistan söz konusu yöntemi en başarılı şekilde uygulayan ülkedir diyebiliriz.

Üzerinde durulacak son yöntem olarak ise, küresel zeminde dış politika uygulayıcılarının büyük güçlere karşı ikincil devletlerin desteğini alarak kendi konumlarını güçlendirmek yoluna gitmesi de olası bir tehdit durumunda verilebilecek tepkiler arasında değerlendirilebilmektedir. Burada ise Orta Asya’da etkin olmaya çalışan ister ABD, Rusya ve Çin gibi büyük güçlerin, ister Hindistan, İran vb. gibi ülkelerin faaliyetlerinin bu amaçları taşıdığı söylemek yanlış olmayacaktır.

Neoklasik realistler, uluslararası sistemin anarşik olduğunu ve bu anarşik düzende tüm devletlerin kendi güvenliklerini kendilerinin sağlaması gerektiğini söylemektedirler. Burada neoklasik realistler David Dessler’in “Ofis binası analogisini” benimsemektedirler.⁸⁹ Modele göre yapı olayların gerçekleştiği yerdir ve bu yapı birimlerin davranışlarını etkilemektedir. Ofisin iç bölümleri ve dış duvarları departmanlar arasında büyük davranış farklılıkları yaratmaktadır. Ofisin çalışanlarının çoğu bu duvarları aşmaya çalışmamaktadırlar. Çalışanlar ofiste gizli tuzakların olduğunu bilmektedirler fakat bu tuzaklardan nasıl kurtulacaklarını bilmemektedirler. Eğer bu tuzaklara düşerseler bedel ödüyebileceklerinin de bilincindedirler. Kısacası devletler de belirsizliğin hüküm sürdüğü ve potansiyel düşmanların olduğu uluslararası yapıda kendilerinden başka kimseye güvenemezler.

Yukarıda da söylediğimiz gibi neoklasik realizm devletlerin dış politika eylemlerini açıklama iddiasındadır ve bu açıklamayı yaparken uluslararası sistemdeki kaynak ve/veya kapasite dağılımını bağımsız değişken olarak görmektedir.⁹⁰ Zira bir devletin uluslararası sistemdeki konumu dış politikasındaki en önemli unsurdur. Ancak

⁸⁸ Erhan Büyükakıncı, Asya Güvenlik Alanı İçerisinde KGAÖ ve Rusya, 5. Uluslararası Türk-Asya Kongresi, ss. 125-126.

⁸⁹ David Dessler, “What’s at Stake in the Agent-Structure Debate?”, *International Organization*, Vol. 43, No 3, Summer 1989, ss. 441-472.

⁹⁰ David Dessler, *op.cit.*,

devletin uluslararası sistemdeki kapasite dağılımı ile dış politikasını açıklığa kavuşturmaya çalışmak yetersiz olacaktır. Bu bağlamda ulusal grupların hükümetleri üzerindeki etkisi de önemlidir. Zira hükümetler dış politikada eylemlerde bulunurken devlet içindeki grupların desteğine ihtiyaç duymaktadır.⁹¹

Neoklasik realistler, klasik realizmin devlet-toplum ilişkisini ve neorealizmin uluslararası yapı yaklaşımını göz ardı etmeden devletin dış politikalarını açıklamaya çalışmaktadırlar. Anarşi ve sistemdeki göreceli güç dağılımının devletlerin dış politikalarını belirleyen temel etmenler olduğunu kabul eden neoklasik realistleri devletlerin benzer dışsal gelişmelere farklı tepkiler vermesi, devletlerin ulusal politikalarına ve toplumsal örgütlenme modellerine bakılması gerektiğine vurgu yapmaktadırlar. Yani neoklasik realistlere göre, devletlerin ulusal politikalarının analizlere dahil edilmesi dış politikanın anlaşılması için daha geniş olanaklar sağlamaktadır.⁹²

Son olarak da, neoklasik realizmin ulusal politikaya yönelik çeşitli varsayımları vardır. Örneğin, kamuoyu, medya ve örgütlü gruplar birbirinden ayrı olarak ele alınabilirler de bunlar ortak temellere sahiptir. Bundan başka da kamuoyu, medya ve örgütlü gruplar benzer şekilde dış politika üzerinde etki yapmaktadır diyebiliriz. Örneğin, kamuoyu gösteriler yapmak gibi dolaylı yollarla yasama ve hükümetler üzerinde etkide bulunmaya çalışırken medya, kamuoyunu yönlendirerek bu etkiyi gerçekleştirmeye çalışır. Bundan başka, hükümetler iktidarda kalmak için askeri, ekonomik ve benzeri elitleri göz önüne almak zorundadır.

⁹¹ Bu hususta klasik realistler ve neorealitlerden ayrılmaktadır. Çünkü klasik realistler ve neorealitler devletlerin bütüncül bir yapıya sahip olduğunu ve hükümetlerin dış politikada eylemde bulunurken ulusal politika kısıtlarından azad edildiği varsayımından hareket etmektedirler. Bkz. Tayyar Arı, *Uluslararası*, op.cit., s. 164.

⁹² Randall Schweller, "Progressivniy Karakter Neoklasicheskogo Realizma"(İlerleyen Neoklasik Realizm Doğası), Schweller..2@osu.edu, (20.04.2017).

İKİNCİ BÖLÜM

ORTA ASYA BÖLGESİNİN GENEL GÜVENLİK PROBLEMLERİ

Asya'nın merkezinde yer alan Orta Asya'nın batısı Hazar⁹³ deniziyle çevrilidir ve doğusu da Çin'in Uygur-Sincan⁹⁴ bölgesine kadar uzanmaktadır. Kuzeyde Rusya'nın güney sınırları, güneyde ise İran ve Afganistan'nın kuzey sınırları yer almaktadır. Nitekim, bölge, batısında petrol ve doğal gaz zengini Hazar denizinin, doğusunda hızla yükselen güç Çin ve Çin'in en istikrarsız bölgesi olan Uygur bölgesinin, kuzeyinde Rusya'nın ve güneyinde de Afganistan gibi istikrarsızlık kaynağı bir ülkenin bulunduğu dünyanın en stratejik bölgelerinden biridir. Orta Asya, İpek Yolu'nun üzerinde, Avrupa ile Pasifik arasında yer almaktadır ve Arap, Asya ve Avrupa uygarlıkları arasındaki ticari ve ekonomik bağlantıyı kurmakta olan bölgedir. Bölge, onsekizinci yüzyılın sonuna kadar Osmanlı, Çarlık Rusya ve İran arasında, sonra ondokuzuncu yüzyılda güneyden İngiltere, kuzeyden de Rusya arasında mücadeleye sahne olmuştur. 1920'lerde bölge ülkeleri Sovyetler Birliği'nin egemenliği altına girmiş ve yaklaşık 70 yıl Sovyetler'in egemenliği altında olmuştur. Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla ise bölgede beş bağımsız devlet ortaya çıkmıştır; söz konusu ülkeler Kazakistan, Özbekistan, Türkmenistan, Kırgızistan ve Tacikistan'dır.

Genel olarak, Sovyetler'in dağılmasıyla bağımsızlığını kazanan Orta Asya ülkeleri güvenliklerini tehdit eden bir dizi sorunlar ile karşı karşıya kalmıştır. Bunlar: sınır sorunları, etnik sorunları, radikal İslam sorunu, ekolojik sorunlar, su sorunu, komşuları olan Afganistan sorunu vb.'dir. Bunlara ek olarak da Orta Asya ülkelerinin askeri olarak çok zayıf olmalarını da belirtmemiz gerekir.⁹⁵

⁹³ Literatürde Hazar denizi yerine Kaspî denizi (Caspian Sea) olarak ta kullanılmaktadır. Eski adı Casprumdur.

⁹⁴ Türk literatüründe söz konusu bölge Doğu Türkistan olarak geçmektedir.

⁹⁵ Burda demek istediğim, ta Sovyetler zamanında bile Sovyet ordusunda Asya kökenli asker sayısının çok az olmuştur. Örneğin, Kazakistandaki Sovyet ordusunda Kazak kökenli asker sayısı ancak %3-4'tür. Bkz. Mihail Kalışevskiy, "Tsentralnaya Aziya: Voennyi Balans", Fergana Haber Ajansı, 09.10.2012, <http://www.fergananews.com/articles/7514e>, (1.04.2017).

Çalışma konumuz olan Orta Asya ülkelerinin Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra temel güvenlik sorunları etnik ve sınır sorunları, uyuşturucu sorunu, enerji güvenliği ve bölgesel güçler arasındaki rekabet bağlamındaki tartışma iken 11 Eylül olayları sonrası bu sorunlara radikal İslam sorunu, terörle mücadele gibi sorunlar da eklenmiştir.⁹⁶

Bu bölümde Orta Asya ülkelerinin güvenliklerini tehdit eden ve/veya bu devletlerin istikrarına engel olan sorunlar üzerine durulacaktır. Özellikle de sınır sorunları, etnik sorunlar, radikal İslam sorunu, Afganistan ve uyuşturucu sorunu ve su sorunu ele alınacaktır.

2.1. Sınır Sorunları

Günümüz Orta Asya ülkelerinin sınırlarının ortaya çıkışı Sovyetler Birliğinin 1924-1925'lerde yürüttüğü “Natsionalno-gosudarstvennoe razmejevaniye” (Ulusal bölünme) politikasının sonucudur.⁹⁷ Bölgenin daha kolay yönetilmesi için yapılmış olan söz konusu politikayla bölgede eski idari sistem feshedilerek yeniden yapılandırılmıştır.

Bölgenin mevcut sınırlarının neredeyse tamamı 1920'lerde Moskova yönetimi tarafından çizilmiştir. Ayrıca sınırlar çizilirken, herhangi bir etnik grubun ayrılıkçı politika izlemesinin önünü kesmek amacıyla bütün cumhuriyetlere farklı etnik gruplar dahil edilmesine çalışılmıştır, buna ek olarak da bütün coğrafi gerçeklikler gözardı edilerek merkeze bağımlı yapı oluşturulmuştur.⁹⁸ Yani Orta Asya ülkeleri arasındaki sınırların coğrafi, iktisadi, etnik mantığı yoktur.⁹⁹

⁹⁶ “Soğuk Savaş Sonrası Asya'da Güvenlik”, Tasam, 27.05.2009, http://www.tasam.org/tr-TR/Icerik/3512/soguk_savas_sonrasi_asyada_guvenlik_, (2.04.2017).

⁹⁷ Aslında bu politika Ekim devrimi ile gündeme girmiş. Fakat ekonomik geri kalmışlık, basmacılarla verdiği mücadele ve burjuva milliyetçilerin karşı koymaları gibi dizi sorunlarla uğraşırken politikayı devreye sokulamamıştır. Politikanın en önemli adımı 1918 yılında Federal Rusya Sovyet Sosyalist Cumhuriyetine bağlı Sovyet Sosyalist Otonom Türkistan Cumhuriyetinin kurulmasıyla başlamıştır. Bkz. L. M. Landa, X. T. Tursunov, “Natsionalno-Gosudarstvennoe Razmejevaniye Sovetskih Respublik Sredney Azii”, <http://tarikh.kz/sovetskiy-period-istorii-kazahstana/nacionalno-gosudarstvennoe-razmezhevanie-turkestan-obedinenie-kazahskih-zemel/>, (3.04.2017).

⁹⁸ Tayyar Arı, *Orta Asya ve Kafkasya, Rekabetten İşbirliğine*, Bursa: MKM yayıncılık, 2010, s. 25

⁹⁹ Biraz önce de dediğim gibi bu sınırlar yapay olarak yapıldığı için bölgenin coğrafi özelliklerine uymamaktadır. Ve bu sınır güvenliğinin yanı sıra ülke içinde ulaşım da sorunlar yaratmaktadır. Örneğin, Kırgızistandaki iki şehir olan Bişkekten Talasa giden en kısa yol Kazakistandan geçmektedir. Aynı şekilde Bişkek ile Oş şehri arasındaki en kısa yol Özbekistan sınırlarından geçmektedir. Bkz. Saltanat Kydyralieva,

İlk önce, ülkelerin sınırlarının belirlenmesinin ilk aşamalarında BDT'nin rolünün önemli olduğunu belirtmek isterim. Nitekim örgüt aracılığıyla yapılan işlemlerin sonucunda BDT ülkeleri kendi aralarında eski Sovyet dönemin idari sınırlarını ulusal sınırlar olarak kabul etmişler, yani toprak talebinde bulunmamışlardır.¹⁰⁰ Orta Asya devletleri kendi aralarında sınırlar meselesinde 1990'larda pek de aktif değildiler. 1992 yılında Rusya ve Kazakistan kendi aralarında dostluk, işbirliği ve karşılıklı yardımlaşma antlaşmasını imzalayarak resmi olarak birbirlerinin sınırlarını tanımış oldular.¹⁰¹ 1993 Ağustosunda ise Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan mevcut sınırların dokunulmazlığı ilkesine uyacaklarını ve sınır meselesinin üçüncü ülkeler karıştırılmadan taraf devletler arasında çözümlenmesi hakkında beyanname imzalayarak ilk adımı atmış olsalar da bundan sonra 2000'lere kadar sadece Çin ile sınır meselelerini çözmeye odaklanmışlardır. 1990'ların sonlarına doğru gerçekleşen bazı olaylar 2000'den başlayarak kendi aralarındaki sınır meseleleri üzerine yoğunlaşmalarına neden olmuştur. Özbekistan'a yönelik terörist saldırılar sonrası bu ülkenin sınır güvenliğini gerekçe göstererek tartışmalı, belli olmayan sınırlarına mayın döşemesi ve serbest dolaşımı kısıtlaması dikkat çekici olmuştur.¹⁰² Özbekistan'ın her hangi bir anlaşma olmadan yaptığı bu tek taraflı girişimi diğer devletleri de sınır belirleme müzakerelerini hızlandırmaya yöneltmiştir.¹⁰³ 1999'da Özbekistan'ın diğer bölge ülkelerine vize uygulamaya başlaması, ardından da Rusya'nın BDT bünyesinde vize uygulamasını kaldıran 1992 Bişkek Anlaşması'ndan çekilmesi sınır meselelerini tetikleyen diğer olaylardır.

"Kırgızistan'daki etnik gerilimin sebepleri", Bilgesam, 21 Temmuz 2010, <http://www.bilgesam.org/incele/1052/-kirgizistan%27daki-etnik-gerilimin-sebepleri/#.WqQTUnxn2sw>, (3.04.2017).

¹⁰⁰ V. Kamnin, *Politika Rosii V Oblasti Obespecheniya Bezopasnosti V Tsentralnoy Azii V 1990-ye gg*, Mejdunarodniye Otnoşeniya, UDK, s. 151.

¹⁰¹ Kazakistan Cumhuriyetinin Dış İşler Bakanlığı, "Delimitation And Demarcation On State Border", <http://www.mfa.kz/index.php/en/foreign-policy/current-issues-of-kazakhstan-s-foreign-policy/delimitation-and-demarcation-of-state-border>, (11.03. 2017).

¹⁰² Tayyar Arı, *Orta Asya*, op.cit., s. 26.

¹⁰³ Haritadan da görüleceği gibi Özbekistan Çalışma konumuz olan Orta Asya'nın beş devletinin tam ortasında yer almaktadır ve bu devletlerin hepsi ile sınırdış bir devlettir. Bundan dolayı Özbekistan'ın sınırlarındaki eylemleri bütün devletleri harekete geçirmiştir.

Harita 1. Orta Asya Ülkeleri

Kaynak:

https://www.turkcebilgi.com/uploads/media/harita/harita_orta_asya.png,
(12.05.2017).

2000'lerde Orta Asya ülkeleri kendi aralarında dondurulmuş olan sınır meselelerine yönelik adımlar atmaya başlamışlardır. 2001 yılının Temmuz ayında Kazakistan ve Türkmenistan kara sınırlarının belirlenmesi ve kesinleştirilmesi (delimitation) hakkında anlaşmaya imza atmışlardır. Ülkeler kara sınırlarını her ne kadar

belirleseler de Hazar Denizinin sınırları (sektörleri) günümüze kadar tek olarak çözüme kavuşturulamamış olan sorunlardandır.¹⁰⁴

Kazakistan ile Kırgızistan 15 Aralık 2001 tarihinde kendi aralarında 1241 kilometrelik sınır hattını belirleyen anlaşmaya imza atmışlardır. Ancak söz konusu devletler arasındaki sınırlar sorunu tam anlamıyla 2008'de Kurmanbek Bakiyev'in onaylamasıyla çözülmüştür.¹⁰⁵

2001 yılının Ekim ayında Kazakistan'ın başkenti Astana'da yapılan antlaşma ile Kazakistan ve Özbekistan arasında sınır çizgilerinin belirlenmesi süreci tamamlanmışsa da sorunlu bölgeler var olmaya devam etmiştir. Örneğin, Aral Gölündeki ada (adanın adı rus kaynaklarında Vozrejeniye¹⁰⁶ olarak geçmekte) üzerinde kimi iddialar söz konusudur. Bu ada, Özbekistanlı bilim adamlarının yaptığı araştırmalar sonucunda zengin petrol ve doğal gaz yatağı barındırmaktadır.¹⁰⁷ Adanın yaklaşık %79'unun kendine ait olduğunu iddia eden Özbekistan ile komşusu Kazakistan arasındaki bu sorun hala çözüme kavuşturulamamıştır.

Öte yandan Orta Asya'nın tarihi şehirlerinden olan ve ağırlıklı olarak Tacikçe konuşulan Semerkant ve Buhara'da Tacikistan'ın Özbekistan'a rağmen bazı iddiaları bulunmaktadır.¹⁰⁸

Orta Asya'da en fazla sınır tartışmasının yaşandığı bölge, hiç şüphesiz Orta Asya'nın en karmaşık, en kalabalık, radikal dini akımlar ve terör örgütleri açısından en zengin olan, etnik çatışmaların en yoğun yaşandığı, uyuşturucu ve silah kaçakçılığının en fazla olduğu bölge durumundaki Fergana Vadisi'dir.¹⁰⁹ Bölgenin en verimli toprakları

¹⁰⁴ A. Tselikin, *Vzaimootneşeniya Gosudarstv v Sredney Azii. Konfliktny Potentsiyal Regiona, Institut Strategicheskikh Otsenok I Analiza, Tsentralnaya Aziya. Geopolitika i ekonomika Regiona*, Moskova, 2010, s. 103.

¹⁰⁵ a.yer

¹⁰⁶ Ada 1960'ların sonlarında Sovyetler Birliği'nin gizli biyolojik silahları geliştirdiği ve test ettiği bir poligon olmuştur. Daha fazla bilgi için bkz. "Aralsk-7": Strannaya Jizn Posle smerti", <http://www.voxpopuli.kz/main/aralsk-7-zhizn-sekretного-poligona-posle-smerti-11884.html>, (3.05.2017).

¹⁰⁷ "Ostrov Vozrojdeniya- Sekretnyy Poligon Bakteriologicheskogo Orujiya SSSR", <http://antisovetskie.livejournal.com/724030.html>, (10.05.2017).

¹⁰⁸ Yuriy Sigov, "Territoryalnie Spori Mejdu Gosudarstvami Tsentralnoy Azii Budut i Dalşe Meşat ih İntegratsiy", *TsentrAziya*, 01.02.2010, <http://www.centrasia.ru/newsA.php?st=1265043540>, (11.05.2017).

¹⁰⁹ Bölge bazı rus kaynaklarında "porohovoya Boçka Sredney Azii"-Orta Asya'nın Barut Fıçısı- olarak geçmektedir. Bkz. A. Şustov, *Etnoterritorislne Konflikt v Sredney Azii, İATs*, 17 Mart 2008, <http://ia-centr.ru/publications/691/>, (16.05.2017).

olan Fergana, kuzeyde Tyan-Şan dağları, güneyde ise Gissar-Alai dağları ile çevrili olup, coğrafi, jeopolitik ve jeostratejik olarak da kilit bir noktada bulunmaktadır.¹¹⁰

Fergana'nın bir sorun teşkil etmesinin nedeni, bölgede Kırgız, Özbek ve Tacik etnik gruplarının her birinin de karmaşık vaziyette buldukları “anklav”lar¹¹¹ ve “eksklav”ların¹¹² olmasıdır.

Bölgede en fazla çatışmanın yaşandığı yerler ise, Kırgızistan'ın Batıkent vilayeti, Tacikistan'ın Sugd vilayeti ve Özbekistan'ın Fergana vilayetidir. Bu çatışmalar, bölgenin güvenliğini temelden etkilediği gibi bölge ülkelerinin iç ekonomilerini ve karşılıklı ekonomik ilişkilerini de yaralamaktadır.

Özbekistan, Kırgızistan ve Tacikistan arasında Fergana Vadisindeki sınır hatlarının bir türlü belirlenememesi ve sınır güvenliğinin kim tarafından sağlanacağı belli olmaması, terör ve suç örgütleri için bulunmaz bir fırsat yaratmakta olup, onların bölgeye kolayca geçişine ve rahat hareket etmelerine yardımcı olmaktadır.

Günümüzde Orta Asya ülkelerinden sadece Türkmenistan, Kazakistan (Temmuz 2001) ve Özbekistan (Eylül 2000) ilgili anlaşmalara imza atarak kara sınırlarını tamamen belirlemeyi başarmışlardır.¹¹³ Fakat Hazar Denizi'ndeki sınırları hâlâ belirsiz durumdadır. Özbekistan, Kırgızistan ve Rusya ile sınırların delimitasyonu ile ilgili sorunlarının büyük kısmını çözen bir diğer Orta Asya ülkesi ise Kazakistan'dır. Fakat diğer üç Orta Asya ülkesinin arasındaki sınırların belirlenmesi meselesi henüz çözülmüş değildir. Söz konusu üç ülke arasındaki sınır sorunları o kadar derindir ki; eğer bu sorunlara karşı tek taraflı herhangi bir hamle yapılacak olsa savaşın patlaması işten bile değildir. Bunu aşağıda belirteceğimiz üzere, Özbekistan eski Cumhurbaşkanı İ. Kerimov'un sözlerinde de görmek mümkündür. Nitekim sadece Özbekistan ve

¹¹⁰ Georgiy Rudov, “Ferganskaya Dolina: Priçini Krizisnih Yavleniy i Puti ih Neytralizatsii”, 2014, s. 17

¹¹¹ Anklav-Bir devletin topraklarında başka bir ülkeye ait olan ve dört tarafı da başka ülke ya da ülkeler ile çevrili olan toprak parçasıdır. Örneğin, Kırgızistan topraklarında bulunan Özbekistan'ın Soh ve Şahimardan gibi anklavları vardır.

¹¹² Eksklav-bir ülkeye ait olan toprak parçasının, ülke toprakları dışında, bir veya birkaç ülkenin topraklarında yer almasıdır. Örneğin, biraz önce sözünü ettiğimiz Soh ve Şahimardan Kırgızistan için anklav ise Özbekistan için eksklavdır.

¹¹³ Asilbek Ayupov, Aliya Orazbayeva, “Tsentralnaya Aziya i Territorialnie Spori”, Politika, 20.04.2017, http://www.region.kg/index.php?option=com_content&view=article&id=2322:2017-04-21-03-44-30&catid=4:politika&Itemid=5, (18.05.2017).

Kırgızistan arasında yaklaşık 58¹¹⁴ sorunlu bölgelerin var olduğu görülmektedir.¹¹⁵ 970 km'lik Kırgız-Tacik sınırının ise sadece 574 km'lik kısmı belirlenebilmiştir. Geriye kalan %40'lık kısım olan 396 km ise hâlâ muğlaktır.¹¹⁶

Toparlamak gerekirse, bölge devletleri arasındaki sınır sorunları, bunların siyasi ve ekonomik ilişkilerini de olumsuz etkilemektedir. Söz konusu sınır sorunları bölge ülkelerinin güvenliklerini etkileyecek şekilde çatışmaya sebep olabilecek düzeydedir ve olası bir çatışma halinde en başta Rusya olmak üzere bölgede zaten etkinlik mücadelesi veren küresel güçlerin bölgeye askeri olarak girmeleri kolaylaşacaktır. Sınır sorunları ile ilgili bölümü Özbekistan'ın eski Cumhurbaşkanı İ. Kerimov'un sözleriyle bitirerek bölgedeki kritik diğer bir soruna geçebiliriz. Kerimov şöyle konuşmuştur:

“Orta Asya'da mevcut sınırların herhangi bir şekilde etnik temelli değiştirilmeye çalışılmasının nelere sebep olabileceğini göz önüne getirmek bile korkunçtur. Bizim bölgemizde sınırların yeniden paylaşılması, tüm dünya toplumları için öyle korkunç bir etki yaratabilir ki, Bosna - Hersek çatışması bile bunun yanında çok küçük kalır.”¹¹⁷

2.2. Etnik Sorunlar

Bilindiği üzere, etnik kimlik unsurunun siyasi meselelerde kullanılması ve herhangi bir modern devlette alt etnik kimliğin milli kimlik seviyesinin üstüne çıkarılması, şüphesiz söz konusu devletin bütünlüğünü tehdit altına sokar. Bu tehdit ise zaten Orta Asya ülkelerinin temel güvenlik sorunlarından biridir. Konuya girmeden önce Orta Asya ülkelerinin nüfusları ve etnik yapıları üzerinde durmaya çalışacağız.

¹¹⁴ Bazı kaynaklarda bu sayı 140 olarak ta geçmektedir. Ama en son tarihte yazılan kaynağı yazmanın daha akıllıca olacağı mantığı ile hareket ettik. Bkz. B. Sultanov, “Territorialno-Pogranichniye Problemi V Tsentralnoy Azii”, Kazaxstansiy Institut Strategicheskix İşledovaniy, Ağustos 2001, <http://kisi.kz/ru/categories/geopolitika-i-mezhdunarodnye-otnosheniya/posts/territorial-no-pogranichnye-problemy-v-central-noy-azii>, (18.05.2017).

¹¹⁵ A. Şustov, “Etnoterritorialne Konfliktı., op.cit.,

¹¹⁶ Asılbek Ayupov, Aliya Orazbayeva, “Tsentralnaya., op.cit.,

¹¹⁷ a.yer

Orta Asya'nın en kalabalık ülkesi 28,5 milyon nüfusu ile şüphesiz Özbekistan'dır. 2013 verilerine göre, nüfusun %83'ünden fazlası Özbek, %5,5'i Rus, %5'i Tacik¹¹⁸, %4'i Kazak, geri kalan kısmı da Karakalpaklar, Tatarlardan vb.den oluşmaktadır.¹¹⁹

Orta Asya'nın en geniş coğrafyasına sahip olmasına rağmen 17,671 milyonluk nüfusu (2016) ile Kazakistan ise bölgede ikinci sırada yer almaktadır. Nüfusunun %66,01'i Kazaklar, %21,05'si Ruslar, %2,8'i Özbekler, %2,1'i Ukraynalı, geri kalan kısmı da Uygurlar, Tatarlar, Almanlardan oluşmaktadır.¹²⁰

8,2 milyonluk Tacikistan'un nüfusunun, %84,3'ü Tacikler, %12,2'si Özbekler, %0,8'i Kırgızlar, %0,5'i Ruslar, geri kalanı da Türkmenlerden vs. oluşmaktadır.¹²¹

5,7 milyonluk Kırgızistan nüfusunun dağılımı ise %73 Kırgız, %14,3 Özbek, %6,9 Rus, geri kalan kısmı da Dungan, Ukraynalı, Uygur ve diğer halklar şeklindedir.¹²²

Son olarak, 5,3 milyon nüfusa sahip Türkmenistan'da, Türkmenler nüfusun %85'ini oluştururken, %2,7 Rus, %1 Kazak, geri kalan kısmı da Azeri, Ermeni, Tatarlardan oluşmaktadır.¹²³

Rus tarihçi ve siyasetçisi Aleksandr Şustov'a göre, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Orta Asya halklarının sayısı hızla yükselmeye başlamıştır. 1959-1989 yılları arasında tüm bölgenin nüfusu 2,1 kat artarken, Sovyetler Birliği'nde bu oran 1,3 olmuştur.¹²⁴ Özellikle Tacikler ve Özbeklerin sayısının arttığını söyleyen Şustov, bunu temel üç etkene bağlamaktadır.¹²⁵ Birincisi, Orta Asya ülkeleri arasında bu iki halk İslamın en ağır bastığı halklardır. İslam dininin, nüfus artışını destekleyen etkisinin

¹¹⁸ Rusyalı etnolog G. Kulçik'e göre Özbekistan'da Taciklerin sayısı resmi verilerin 1,5-2 kat üstündedir. Bkz. G. Kulçik, "Respublika Uzbekistan v Seredine 90-h", <http://www.iea.ras.ru/lib/neotl/07112002060400.htm>, (18.05.2017).

¹¹⁹ Rusya Federasyonu Dış İşler Bakanlığı, "Spravoçnik po Stranam Mira, Uzbekistan", http://sos.mid.ru/countries/-/asset_publisher/xDkex51VuOSj/content/uzbekistan, (19.05.2017).

¹²⁰ Rusya Federasyonu Dış İşler Bakanlığı, "Spravoçnik po Stranam Mira", Kazakhstan, http://www.rfembassy.kz/lm/dvustoronnie_otnosheniya_rossiya-kazakhstan/respublika_kazakhstan/, (19.05.2017).

¹²¹ Rusya Federasyonu Dış İşler Bakanlığı, "Spravoçnik po Stranam Mira", Tajikistan, http://sos.mid.ru/countries/-/asset_publisher/xDkex51VuOSj/content/tadzikistan, (19.05.2017).

¹²² Rusya Federasyonu Dış İşler Bakanlığı, "Spravoçnik po Stranam Mira", Kırgızistan, http://sos.mid.ru/countries/-/asset_publisher/xDkex51VuOSj/content/kirgizia, (19.05.2017).

¹²³ Rusya Federasyonu Dış İşler Bakanlığı, "Spravoçnik po Stranam Mira", Turkmenistan, http://sos.mid.ru/countries/-/asset_publisher/xDkex51VuOSj/content/turkmenistan, (19.05.2017).

¹²⁴ Aleksandr Şustov, "Mejetničeskie Konflikti v Tsentralnoy Azii", Tsentrazia, 12.02.2008, <http://www.centrasia.ru/newsA.php?st=1202816160>, (20.05.2017).

¹²⁵ a.yer

olduğu düşünülmektedir. İkinci etken ise, bölge ülkeleri arasında en çok Tacikler ve Özbeklerin şehir hayatı yaşama tarzına sahip olmalarıdır. Kazaklar, Türkmenler ve Kırgızlar ise daha çok göçmen olarak yaşam sürmektedirler. Üçüncü etken de ikinciyeye bağlı olarak, Kazak, Türkmen ve Kırgızların göçmen halklar oldukları için çoğunun etnik sınırlar dışında yaşamlarını sürdürmeleridir. Örneğin, Türkmenistan topraklarında 4,5 milyon Türkmen yaşıyorken bütün dünyadaki Türkmenlerin toplam sayısı 22 milyondur.

Gorbaçov'un, SSCB'de Komünist Partisi'nin Birinci Sekreteri olmasının ardından başlattığı "Glastnost" ve "Perestroyka" politikaları, Sovyetler Birliği'nin yeniden yapılandırılma (rehabilitation) dönemini açmıştır. Gorbaçov'un yürüttüğü bu politikalar demokratikleşme, kendi kaderini belirleme gibi unsurları ön plana çıkarırken, bununla birlikte halkların milliyetçi duygularını da olumlu yönde tetiklemiştir. Bu ise, federe Cumhuriyetler bazında kimi etnik çatışmalara sebep olmuştur.

Sovyet döneminde etnik temelli ilk gösteriler ve olaylar Aralık 1986'da Kazakistan'da yaşanmıştır. Tarihe "Jeltoksan ayaklanması" olarak geçen hadiselerin temel sebebi, 16 Aralık 1986'da 18 dakika süren Kazakistan Komünist Partisi Merkez Komitesi Plenumunda¹²⁶ KSSC (Kazakistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti) yöneticisi Dinmuhammed Kunayev'in yerine, Ulyanovsk Bölgesinin Rus kökenli Komünist Parti Başkanı Gennadiy Kolbin'in getirilmesidir.¹²⁷ 17 Aralık'ta, ağırlıklı olarak Kazak öğrencilerin Almatı'nın Brejnev meydanında başlattıkları kitlesel gösterileri, ordu ve polisler tarafından sert bir şekilde bastırılmıştır. Protesto gösterileri sadece Almatı şehrinde olmamış, aynı anda Karaganda, Jezkazgen, Taldıkorgan, Çimkent gibi diğer büyük kentlere de sıçramıştır. Gösterileri örgütleyenler ağırlıklı olarak, iktidar için mücadele eden Kazakların "Ulu Cüz" kaviminin¹²⁸ (aşiretinin) liderleridir.

Kazakistan'daki etnik temelli çatışmaları etkisini Özbekistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti (ÖSSC) ve Kırgızistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nde (KıSSC) de göstermiştir. 1989 yılında Fergana Vadisinde büyük etnik çatışmalar çıkmıştır. Özbekler tarafından Ahıska Türklerine karşı yapılan saldırılar, Özbekistan'ın Fergana vilayetinde

¹²⁶ Tarihte en kısa süren Plenumdur.

¹²⁷ A. Mursaliyev, "V Dekabre Na Ploşadi L.Brejneva", Komsomolskaya Pravda, 2 Eylül 1990, <http://jeltoksan.narod.ru/mursa.html>, (20.05.2017).

¹²⁸ Burda belirtilmesi gereken konu, Ulu Cüz, Otrı Cüz ve Kiçi Cüz olarak bilinen Üç Büyük Cüzün Kazakistan'da soy bağının önemi büyüktür. Daha fazla bilgi için bkz. Murat Çalışkan, "Kazakistan'da Milli Kimlik Konusu ve Slav Azınlık", Bilgesam, 3 Kasım 2012, <http://www.bilgesam.org/incele/179/-kazakistan%E2%80%99da-milli-kimlik-konusu-ve-slav-azinlik/#.WqQeoHxn2sw>, (19.04.2017).

başlayarak Kokand, Komsomolsk gibi yerleşim yerlerine genişlemiştir. Çatışmalarda 103 insan öldürülmüştür. Öldürülenlerden 56'sı Ahıska Türklerinden, 36'sı ise özbeklerdendir; söz konusu çatışmada 1011 insan yaralanmış, 757 ev ise yakılmıştır.¹²⁹

1989'da yaşanan bir diğer etnik çatışma da Kırgızlar ile Özbekler arasında Kırgızistan'ın güneyinde yaşandı. Sosyo-ekonomik nitelikte oluşan bu Oş olaylarında, temelde etnik Kırgızların konut sorunları ve işsizlik sıkıntısı çatışmalara yol açmıştı. Olaylar köylerden göç eden etnik Kırgızların Frunza¹³⁰(Bişkek) ve Oş şehirlerinde konut için yer talepleri üzerine başlamıştır. Sovyetler Birliği'nin yasaları ve ekonomik sistemi, Birlik Cumhuriyetleri'nin merkezlerinde özel evlerin kurulmasına izin vermiyordu. Bu durumda Moskova yönetiminin bu izni vermemesi, Kırgız gençlerinin hoşnutsuzluklarının artmasına neden olmuştur.¹³¹ Buna ek olarak Frunza ve Oş'ta yaşayan Özbeklerin Moskova yönetiminden özerklik ve Özbekçenin resmi dil olmasını talep etmeleri, durumu daha da kötüye götürmüştür ve 1990 Haziranında olayların çatışmaya dönüşmesine sebep olmuştur. Ancak bu çatışma, Sovyet ordusu tarafından şiddetle bastırılmıştır.

Dönemin Kırgızistan'daki diğer etnik çatışması, ülkenin güneyinde Kırgız ve Tacikler arasında yaşanmıştır. Çatışma, Kırgızistan'ın Batken bölgesinde olmuştur. Çatışmanın temel nedeni yine toprak meselesidir. Taciklerin ağırlık olarak yaşadığı bölgenin Tacikistan'a verilmesinin talep edilmesi iki Sovyet Cumhuriyetini çatışmaya kadar götürmüştür. Çatışmalarda ise 22 kişi canından olmuştur. Çatışma yine Sovyet orduları tarafından bastırılmıştır.¹³²

Bundan sonra 2000'li yıllarda Kırgızistan'daki durum olaylarından başka Kazakistan'da Kazaklar ve Sovyetler Birliği zamanında bölgeye sürgün edilen Çeçen, Ahıska Türkü ve Lezgin gibi milletler arasında da ufak tefek gerginlikler yaşanmıştır. Şüphesiz bu türden en büyük etnik çatışmalar, bilindiği gibi Kırgızistan'da olmuştur.

¹²⁹ Mikhail Kalişevskiy, "Turki-meshetintsi-İz Odnogo İzgnanie V Drugoe", Fergana Haber Ajansı, 29.08.2009, <http://www.fergananeews.com/articles/6281>, (20.05.2017).

¹³⁰ Günümüz itibarıyla Bişkek, Sovyetler Birliği zamanında öyle adlandırılmıştır. Çalışmada 1991 yani Kırgızistan'ın bağımsızlığı öncesi dönem için Frunza ismi, Bağımsızlık sonrası da Bişkek Şehri olarak geçecektir.

¹³¹ Nurbek Aşımkanoviç, "Oşskaya Reznya 1990 goda. Hronologiya Tragedii", Fergana Haber Ajansı, 08.06.2010, <http://www.fergananeews.com/articles/6601>, (20.05.2017).

¹³² Ama olayların 1990 yada 1989'da değil Sovyet yönetiminin görmeden geldiği iki etnik grup arasındaki çatışmaların 1982 ve 1988 yıllarında yaşanmıştır. Bkz. "Mejnatsionalnie Konflikty v Tacikistane i Obostrenie Sotsialnoy Napryajennosti", CA&CC PressR, www.ca-c.org/datarus/st_08_bush_8.shtml, (21.05.2017).

Kırgızistan olayları

1991 yılında Bağımsızlığını kazanan Kırgızistan, Mayıs 1993'te yeni anayasasını kabul etmiş ve 1980'lerde yaşanan olaylardan dolayı alt seviyede etnik milliyetçiliği engellemek ve böylelikle etnik çatışmaların önüne geçmek amacıyla bir vatandaşlık hukuku düzenlemesi yapılmıştı. Yeni anayasada insan haklarına ve özgürlüğe de ayrıca önem verilerek ülkenin demokratikleşmesini sağlamak için bir takım adımlar atılmıştır. Ülke içinde az sayılmayacak Rus nüfusu ile herhangi bir sorunun yaşanmaması için de Rusça ikinci resmi dil ilan edilmiştir.

2000 yılında Askar Akayev'in üçüncü kez Cumhurbaşkanı olması ve ardından da anayasada değişiklik yaparak Cumhurbaşkanı'nın yetkilerini güçlendirmesi gibi olaylar, halkın tepkisini çekmiştir. Zaten Kırgız güvenlik güçlerinin 1999'da Özbekistan İslami Hareketi (ÖİH) militanlarına teslim olması, Cumhurbaşkanı'na olan güveni iyice sarsarken, aynı yıl içinde Çin Halk Cumhuriyeti'yle (ÇHC) yaptığı gizli anlaşmanın 2002 yılında yürürlüğe girmesiyle 125 hektarlık bir toprağın kaybı halk ve muhalefet arasında büyük tepkilere yol açmıştır.¹³³

Kırgızistan'da Akayev döneminde cumhuriyet elitinin bölünmesine ve güçlü bir muhalefetin ortaya çıkmasına sebep olan ciddi olumsuzluklar birikmişti. Bunlar:¹³⁴ 1993 yılındaki altın stoku skandalı, aynı yılda parlamentonun dağıtılması, yolsuzluğun artması, Cumhurbaşkanı'nın yakın çevresinde yolsuzluk yapıldığına dair iddialar, 2002 yılı için 1,8 milyar Amerikan doları seviyesine ulaşan büyük dış borç¹³⁵, kuzey-güney bölgeleri çelişkisi, yaşam standartlarının düşmesi, kitlesel işsizlik, Kazakistan, Özbekistan, ÇHC ve bazı uluslararası şirketlerle tartışmalı konularda¹³⁶ ülkenin stratejik çıkarlarının başarısızca savunulması vb. gibi sayılabilir.

Kırgızistan'daki 2005 seçimlerine Akayev'in kendisi katılmasa bile yakınlarını ve çevresindekileri parlamentoya sokması, buna mukabil muhaliflerin de parlamento dışında kalmaları Kırgızistan'daki Lale devrimini (Tyulpanovaya Revalyutsiya) tetiklemiştir. Akayev'in en zayıf olduğu Oş ve Celalabad şehirlerindeki protestolar bu noktada giderek bir devrim niteliğini kazanmıştır. Ardından halk tarafından hükümet binalarının

¹³³ Ali Toraman, "Geçmişten Günümüze Kırgızistan Ve Kırgızlar", Türk Tarihi Araştırmaları, 2011, s. 9.

¹³⁴ Burulkan Abdibaitova, "Özgür, op.cit.,

¹³⁵ Devlet bütçesinin 300 milyon olduğu Kırgızistan için yaklaşık 2 milyar Amerikan doları borcu büyük bir rakamdı. Bkz. Murat Bakır, "Kırgızistan, op.cit.,

¹³⁶ Su, elektrik, sınır bölgeleri, altın, tütün.

(Başkanlık Binası, devlet televizyonları vs.) işgali yaşanmıştır. Güneydeki protestoların Bişkek'e sığramasıyla Akayev ve ailesi ülkeyi terk etmek zorunda kalmıştır.¹³⁷

Lale devriminden sonra başa gelen Kurmanbek Bakiyev'in Cumhurbaşkanlığı zamanında da durum pek iyiye gitmemiş; hatta daha da kötüleşmiştir. Yolsuzluk, rüşvet, iyi yönetememe gibi nedenlerden dolayı kuzey-güney çelişkisi bu sefer daha da depreşmiştir. Şubat 2009'da Kırgız Parlamentosu'nda ABD'ye kiralanan Manas Askeri Üssü'nün kapatılması hakkında karar alınmasına rağmen, ABD'den gelen yeni yardımlar ile Üssün statüsünün değiştirilmesi¹³⁸ kaydıyla, hemen kapatılmaması, Rusya'nın tepkisini çekmiştir.

2009 seçimlerinde Bakiyev'in yeniden seçilmesiyle, muhalefetin üzerindeki baskılar daha da arttırmış; muhalefet liderlerinden Almasbek Atambayev ve İsmail İsakov'un tutuklanması da Bakiyev döneminin sonunu getiren olayların başlamasına neden olmuştur.

Nisan 2010'da muhalefet liderlerinin serbest bırakılması için yapılan gösteriler sırasında polisler ile muhalefet arasında yaşanan çatışmalar iktidar karşıtı ayaklanmaya dönüşmüştür.¹³⁹ Bakiyev'in, kendisinin güçlü olduğu güneye (Celalabad ve Oş'a) gitmesi ve muhalefet partilerinin de desteğiyle, Roza Otunbayeva'nın yeni hükümeti kurulmuştur. Bu da Kuzey-Güney çatışmasına sebep olmuştur. Olaylar sırasında fakirlik ve yolsuzluk gibi bir dizi sorunlardan şikayetçi Kırgız gençleri ile ülkenin güney kısmında ticareti elinde tutan Özbekler arasında çatışmalar başlamıştır. Roza Otunbayeva'nın güvenlik güçlerini de yanına almasıyla olaylar daha da karışmıştır. Bakiyev'i sınırlamak için Roza Otunbayeva hareketinin güneydeki Özbekler ile ittifak yapması Özbek ve Kırgızların çatışmasına sebep olmuştur. Haziran ayında şiddetli çatışmalar yaşanmıştır. Olaylar sonrasında referandum yapılarak Kırgızistan'da, Cumhurbaşkanlığı sisteminden parlamenter sisteme geçme kararı alınmıştır.¹⁴⁰

Uluslararası İnsan Hakları Kurumunun verilerine göre Kırgızistan'daki 2010 Haziran olaylarında 426 insan hayatını kaybetmiştir. Onlardan 276'si Özbek, 105'i

¹³⁷ Ali Toraman, "Geçmişten.., op.cit., s. 10.

¹³⁸ Haziran 2009'da Kırgız Parlamentosu'nda alınan karar ile Manas Askeri Üssü'ne Tranzit taşımacılığı statüsü verilmiştir. Bkz. a.yer

¹³⁹ a.yer

¹⁴⁰ Savaş Kafkasyalı, *Bölgesel ve Küresel Politikalarda Orta Asya*, Ankara-Türkistan, 2012, s. 322.

Kırgız'dır; ağırlıklı olarak Özbek evleri olmak üzere yaklaşık 1800 ev ise, yağmalanmış ve/veya yakılmıştır.¹⁴¹

Bakiyev döneminde en önemli güvenlik meselelerinden biri, ABD'nin Manas Üssü'nün kapatılması konusu olmuştur. 2009 yılında Bakiyev yönetimi Manas Üssü'nü kapatma kararı aldığı anda Rusya buna karşılık Kırgızistan'a 2 milyar dolar kredi açmıştır.¹⁴² Ama daha sonra ABD ile anlaşmaya varılarak üssün kirasının 3 kat artırılmasıyla 60 milyon dolara yükseltilmesi karşılığında Bakiyev'in Manas Üssü ile ilgili kararını ABD lehine değiştirmesi, Rusya ile Kırgızistan arasındaki münasebetlere olumsuz yansımıştır. Bunun yanısıra aynı dönemde Kırgızistan ile Çin'in ekonomik yaklaşması da Rusya'yı tedirgin eden bir başka olaydır. Bunlar karşısında harekete geçen Moskova yönetiminin ilk hamlesi, vaat ettiği 2 milyar dolar kredinin durdurulması olmuştur. Ardından da Kırgızistan'daki muhalifler ile görüşmeye başlayan Rusya, medya aracılığıyla Bakiyev'in imajının kötülenmesi için harekete geçmiş ve onu eleştirmeye başlamıştır.¹⁴³ Sonunda ülke içinde Bakiyev'e karşı tepki artarken dış güçler de Kırgızistan'da iktidarın değişmesinden yana olmuşlardır.

Kırgızistan olayında olduğu gibi, neoklasik realist yaklaşıma göre, devletlerin uluslararası sisteme tam olarak adapte olamaması iç politik unsurların baskın hale gelmesine bağlamaktadırlar. Kırgızistan Orta Asya ülkelerinin arasında ilk olarak bağımsızlığını ilan eden ülkedir. 26 yıl gibi kısa sürelik bir zaman diliminde devrim yoluyla iki defa yönetim değiştiren Kırgızistan için, sistemin geçirdiği her değişimi kabul etmek, bunlara alışmak ve buna göre bir yaşam sürdürmenin zorluğu yaşanmaktadır.¹⁴⁴ Üstelik dışa bağımlı bir ekonomiye sahip olduğu için bu iş daha da zordur. Zaten 2005 Lale Devriminde Akayev rejiminin düşmesine ve ardından da Rusya, ABD, Avrupa ülkelerinin hiç birinin Akayev'e destek vermemesindeki temel sebep olarak da Akayev yönetiminin uluslararası konjonktürü anlayarak buna uygun politikalar yürütemediği söylenmektedir. Yani hızla gelişen ve dengelenmek istenen Çin'in komşusu olması nedeniyle Kırgızistan; Rusya, ABD ve Çin açısından büyük bir ilgi ve çıkar alanı oluşturmaktadır. Ama gerek Akayev yönetimi gerekse Bakiyev yönetimi bu jeostratejik

¹⁴¹ Suhrobjon İsmoilov, "İyunskie Sobıtıya 2010 g. V Kırgızıstane- Posledstviye İ Otgoloski", Alışer Nevayı Enstitüsü, 2012, s. 8.

¹⁴² Burulkan Abdibaitova, "Özgür.", op.cit., s. 24.

¹⁴³ a.yer

¹⁴⁴ a.yer

gerçekliğe yönelik politikalar uygulamak yerine bir “tüccar mantığı” ile hareket etmişlerdir.¹⁴⁵ Bilindiği gibi neoklasik realizmde ekonomi de önemlidir fakat siyasi unsurlar ekonomik olaylardan üstündür.

Yukarıda Sovyet Cumhuriyetlerinin sınırları oluşturulurken her hangi bir etnik grubun ayrılıkçı politika izlememesi için bütün cumhuriyetlere farklı etnik grupların yerleştirildiğini söylemiştik. Bundan dolayı bağımsızlığını kazandıklarından sonra Orta Asya ülkeleri karmaşık bir etnik yapıyı yansıtmışlardır. Öyle ki bağımsızlığın ardından bazı uluslar kendi ülkelerinde neredeyse azınlık haline düşmüşlerdir. Örneğin, Kazakistan’ın %39,67’si Kazaklardan, %37,82’si Ruslardan oluşmaktaydı.¹⁴⁶

Kazakistan yönetimi, etnik sorununun çözümü ve ülke içinde Kazakların ağır basması için, Kazak kültürünü yaşatmaya ve egemen kılmaya çalışmıştır. Ayrıca 1997 yılında Kırgızistan ile sınırına yakın konumda bulunan başkentini Almatı’dan, kuzeydeki Astana’ya¹⁴⁷ geçirmesindeki temel sebeplerden biri ulusal güvenliğin sağlanmasıdır. Ayrıca Kazakistan Cumhurbaşkanı Nazarbayev’in yürüttüğü dengeli, çok yönlü politikaları da ülke içinde etnik çatışmanın çıkmasını önlemede büyük role sahip olmuştur. Sonuç olarak 2010 yılına gelindiğinde nüfusun 17 milyondan 16 milyona düşmesiyle Rusların sayısı da oransal olarak azalmıştır. Yani kazakların ülkede %60’lık orana yükselmesiyle Ruslar %38’lerden %23’lere gerilemiştir.¹⁴⁸

Günümüzde bölgenin en kalabalık ülkesi olarak 28,6 milyon nüfusuyla Özbekistan’da ise bağımsızlığının ilk yıllarında ülkede çoğunluğu oluşturan Özbekler, Tatarlar, Kırgızlar, Tacikler, Karakalpaklar ve Ermeniler arasındaki gerilimlerin bir çatışmaya dönüşeceği beklentisi vardı. Fakat bağımsızlığın ardından 26 yıl geçmesine rağmen böyle olaylar yaşanmamıştır. Yürütülen başarılı siyasetler sayesinde ülkedeki Özbeklerin oranı bağımsızlığın ilk yıllarındaki %71’lik düzeyden %83’e yükselmiştir, Rusların sayısı ise %5’e doğru gerilemiştir,¹⁴⁹ bu şekilde ülke içinde etnik çatışma olasılığı minimum düzeye indirilmiştir.

¹⁴⁵ Murat Bakır, “Kırgızistan., op.cit.,

¹⁴⁶ Mehmet Seyfettin Erol, “Orta Asya’da Güvenlik Sorunları”, Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2004 s. 89.

¹⁴⁷ Günümüz Kazakistan’ın başkenti Astana, eski adıyla Akmola, daha çok rusların yoğun olduğu bölgedir. Yukarıda da dediğim gibi, Ordaki halkı kazaklaştırmak amacıyla Başkent Astanaya geçirilmiştir.

¹⁴⁸ Tayyar Arı, *Orta Asya ve Kafkasya...*, op.cit., s. 18.

¹⁴⁹ a.yer

Yürütülen başarılı politiklar sayesinde Ulusal bütünlüğün önemli ölçüde sağlandığı, 5,3 milyon nüfusa sahip olan Türkmenistan'da bağımsızlığın ilk yıllarında nüfusun %71'ini oluşturan Türkmenler, günümüzde %85'lik düzeye yükselmişlerdir. Ayrıca ülkede Rusların oranı da %9'dan %3,7'ye düşmüştür.

8,2 milyon nüfusa sahip olan Tacikistan'da ise 1992-1997 yılları arasında ülkeyi büyük yıkımlara uğratan bir iç savaş¹⁵⁰ yaşanmıştır. İç savaşın ardından yürütülen politikalar ile bağımsızlığın ilk yıllarında ülkede %62'lik bir orana sahip Tacik nüfus %84,3'e yükselmiştir ve bununla ilişkili olarak Özbeklerin sayısı %24'ten %12,2'ye, Rusların oranı ise %7'den %0,5'e doğru gerilemiştir. Ülkede durum pek parlak olmasa bile etnik durumun iyiye gittiğini söylemek mümkündür.

Çalışma konumuz olan Orta Asya'da etnik çatışmaların en çok yaşandığı ülke olan Kırgızistan'da ise durum farklıdır. Ülkede Kırgızların sayısı her ne kadar çoğalsa da, Özbeklerin sayısı da aynı oranla çoğalmaktadır. Yaşanan iç savaşlardan dolayı sadece ülkedeki Rusların sayısının azaldığını söylemek mümkündür.

Orta Asya'nın temel sorunlarından biri olan etnik temelli sorun 1980'lerin sonlarında yükselen milliyetçilik duyguları ile tetiklenerek etnik çatışmaların çıkmasına neden olmuştur. Sonuç olarak bölge ülkeleri kendi içlerinde kültürünün ve milletinin ağırlıklı olması için adımlar atmışlardır. Kırgızistan hariç, bölge ülkeleri en azından ülke içinde çıkacak her hangi bir etnik çatışmanın düzeyini minimuma indirmişlerdir diyebiliriz.

2.3. Su Sorunu

20. yüzyıl boyunca dünya nüfusu 3 kat çoğalmış, su tüketimi ise 6 kat artmıştır. Dünya nüfusunun 1/3'i akarsuyun yetersiz olduğu bölgelerde yaşamaktadır; %20'si için ise içmeye bile su kaynağı yetersizdir. İçme suyunun bulunmaması her sene dünya nüfusunun 3-4 milyonu için ölüm sebebidir ve kısa ve orta vadede su yetersizliğinin küresel bir sorun olacağı bilim adamları tarafından tahmin edilmektedir.¹⁵¹ Dünyada akar suya

¹⁵⁰ Tacikistan'daki 1992-1997 yılları iç savaşı hakkında daha fazla bilgi için bkz. Dmitriy Popov, "Tadjikistan Pered Litsom Ugrozı Mejdinarodnogo Terorizma", Ekatiireburg, 2016.

¹⁵¹ İ. Safronova, "Vodnaya Problema" V Tsentralnoy Azii i Yeyo Vliyaniye Na İmidj Rosii İ Kitaya V Regione, RGNF, 2006, s. 94.

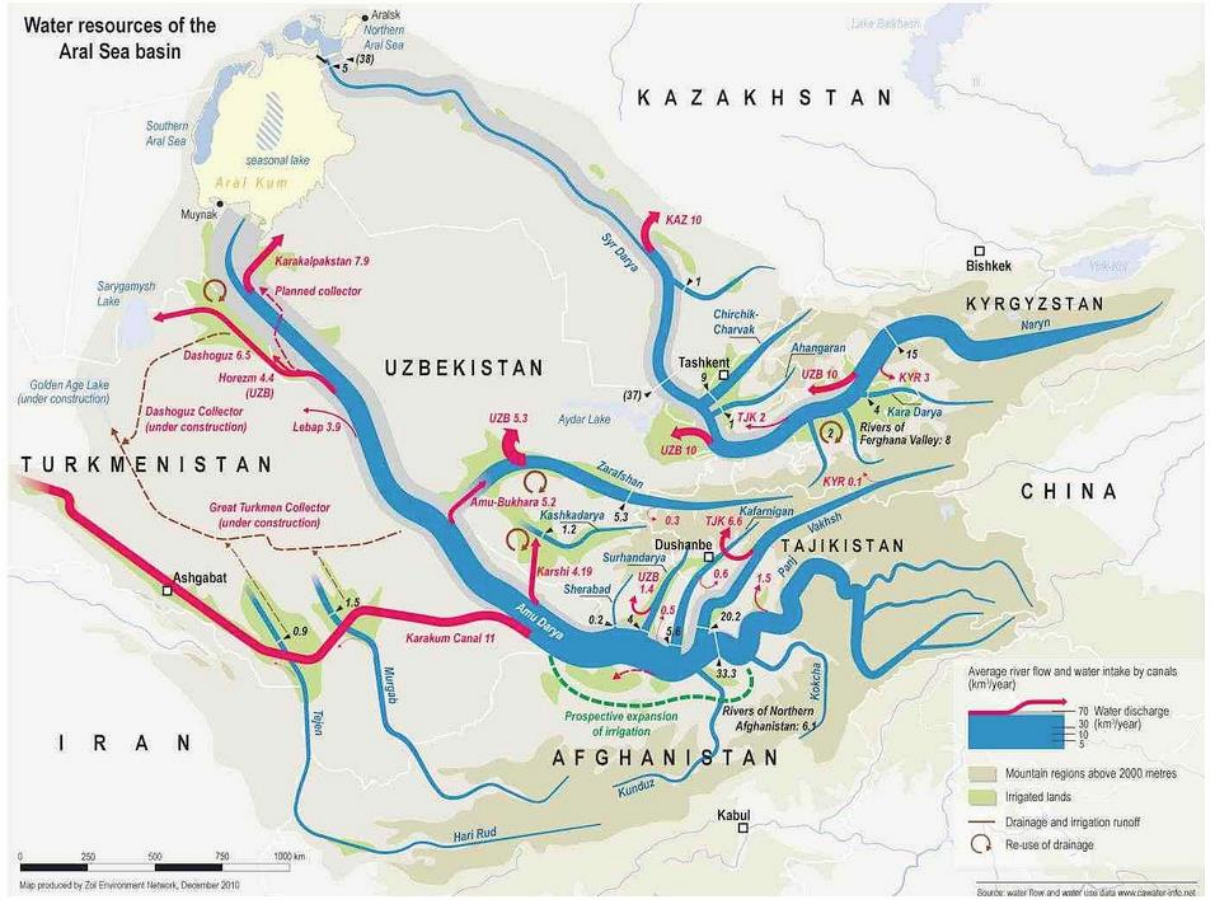
en çok ihtiyacı olan beş ülkeler sıralamasında; 1. Kuveyt (%100), 2. Türkmenistan (%97,1), 3. Mısır (%96,9) ardından Mauritania ve Macaristan gelmektedir.¹⁵²

Çalışmamızın temel ilgi alanı olan Orta Asya'nın temel sorunlarından biri de su sorunudur. Su, Orta Asya'da az bulunan bir kaynaktır ve Orta Asya'da ekonomisi tarıma bağlı, Özbekistan gibi, hem tarıma bağlı hem ülke topraklarının büyük kısmı çöllük olan, Türkmenistan gibi, ülkeler için, büyük ehemmiyete sahiptir.

Orta Asya'daki su sorunu, bölgenin temel su kaynakları ve en uzun nehirleri olarak bilinen Amudarya ve Sırdarya'nın akışlarının paylaşılması konusundan doğmaktadır. Söz konusu iki nehir de Tien Şan ve Pamir dağlarından beslenmektedirler. Orta Asya'nın en uzun nehri olan Sırdarya, 3019 km uzunluğa sahiptir. Nehir Kırgızistan'dan başlar, Özbekistan, Tacikistan ve Kazakistan topraklarından geçerek Aral gölüne dökülür. Amudarya ise Tacik-Afgan sınırının ardından Özbekistan ve Afganistan sınırlarını oluşturarak Türkmenistan'ın Atamirat şehriden başlayarak Türkmenistan ve Özbekistan sınırlarını oluşturmakta ve aynı Sırdarya gibi Aral gölüne dökülmektedir. İki nehirin de farklı sınırlardan geçmesi ister istemez anlaşmazlıklara yol açan bir unsurdur.

¹⁵² V. Klaptsov, "Vodnoenergetičeskiye Problemy V Sredney Azii: Priçini, Trudnosti İ Podhody K Razreşeniyu", 2012, s. 165.

Harita 2. Orta Asya’da Sırdarya ve Amudarya’nın akış yolları

Kaynak: <http://geocurrents.info/wp-content/uploads/2013/03/Aral-Sea-Water-Map.png>, (31.05.2017).

Harita 2.’de gördüğümüz gibi Orta Asya’nın su sorunu, bölgenin temel su kaynağını oluşturan iki nehirin akışlarının paylaşımı üzerine ortaya çıkmaktadır. Diğer Orta Asya ülkelerine göre yeraltı zenginlikleri bakımından çok fakir olan Kırgızistan ve Tacikistan su kaynakları konusunda zengin ülkelerdir. Sırdarya ve Amudarya sularının döküldüğü Aral gölünün suyunun %80’den fazlası bu söz konusu iki ülke toprakları kaynaklıdır.¹⁵³ Sovyetler Birliği zamanında kurulmuş olan barajlar sayesinde bu iki ülke su akışlarını kontrol edebilmektedirler. Bu da sorunun ortaya çıkmasındaki öğelerden biridir. Kırgızistan ve Tacikistan komşuları üzerinde siyasi ve ekonomik üstünlük elde etmek amacıyla bölgede su kartını kullanmaktadır. 2003 ve 2004 yıllarında iki ülkenin de

¹⁵³ İ. Safronova, “Vodnaya Problema” V., op.cit. s. 97.

suyu geçici süreler ile kesmesi, Kazakistan ve Özbekistan'dan ucuz doğalgaz, petrol ve tarımsal ürünleri almalarında başarılı şekilde kullanılmıştır.¹⁵⁴ Yani şöyle ki, Özbekistan'ın doğalgaz naklini durdurmasına karşılık Kırgızistan da Özbekistan'a akan su akışını engelleyebilmektedir. Ya da tersi söz konusudur.¹⁵⁵

Kırgızistan ve Tacikistan ekonomik kalkınmalarını elektrik enerjisi sektörünün geliştirilmesine bağlamışlardır. Bunu yaparken de Hidroelektrik Santralleri aracılığıyla adımlar atılması, Özbekistan, Kazakistan ve Türkmenistan gibi ülkeler tarafından tepki ile karşılanmaktadır. Çünkü Tacikistan ve Kırgızistan'ın hidroelektrik santrallere ilişkin politikası, bu ülkelerin tarım politikalarına ters düştüğü gibi tarım sektörüne ve arazilerine de büyük zararlar getirmektedir.¹⁵⁶

Sovyetler Birliği zamanında bütün cumhuriyetler Moskova'nın ihtiyaçlarını karşılamak için yapılandırıldıkları için bölgede su paylaşımı herhangi bir sorun oluşturmamaktaydı. Sovyetler zamanında Kırgızistan ve Tacikistan sonbahar ve kış aylarında suları barajlarda depolar, ilk bahar ve yazda da bu suları Özbekistan, Kazakistan ve Türkmenistan'a verirlerdi. Buna karşılık da Özbekistan, Kazakistan ve Türkmenistan; Kırgızistan ve Tacikistan'ın enerji ihtiyaçlarını karşılamaktaydı. Sovyetler Birliği'nin dağılması ise bu ilişkilerde dönüm noktası olmuştur. Bağımsızlığını kazanan Kazakistan, Özbekistan ve Türkmenistan enerji kaynaklarını dünya fiyatından satmaya başlayınca Kırgızistan ve Tacikistan bunu ödemede zorluk çektiler ve söz konusu iki ülke sudan elektrik enerjisi elde etmeye yöneldiler.¹⁵⁷ Ancak Kırgızistan ve Tacikistan'ın suyu elektrik üretimi için kullanması Kazakistan, Özbekistan ve Türkmenistan'a giden suların azalmasına neden olmasıyla sorun kendiliğinden ortaya çıkıverdi. Buna en iyi örnek olarak, Özbekistan'ın sadece 2001 yılında sulama konusunda yaşadığı sorunlar yüzünden pamuk gelirlerinde 400 milyon dolar zarara uğradığı gösterilebilir.¹⁵⁸

Su sorunu özellikle de Özbekistan ve Kırgızistan arasında gittikçe derinleşmektedir.¹⁵⁹ Nitekim, Özbekistan'ın 2012 yılı temel dış politika sorunları

¹⁵⁴ Mehmet Seyfettin Erol, "Orta Asya'da Güvenlik...", op.cit., s. 92.

¹⁵⁵ Tayyar Arı, "Orta Asya'da Güvenlik Sorunları ve İşbirliği Girişimleri", 2010, s. 6.

¹⁵⁶ İ. Safronova, "Vodnaya Problema" V., op.cit. s. 97.

¹⁵⁷ O. Boyarkina, "Problemy Upravleniya Vodnymi Resursami VTSentralnoAziatskom Regione-Neotenlemiy Element Natsianolnoy Bezopasnosti RF Na Yevroaziyskom Prostranstve", İVP RAN, 2007.

¹⁵⁸ Tayyar Arı, "Orta Asya'da Güvenlik Sorunları., op.cit.,

¹⁵⁹ a.yer

sıralamasında Afganistan sorunundan sonra ikinci sırada bölgedeki su sorununu göstermesi buna açık bir örnektir.

Özbekistan ve Kırgızistan arasındaki gerginlikler 2000’li yıllarda giderek artmıştır. Özbekistan’ın doğalgaz akışını kesmesine cevap olarak Kırgızistan da Orta Asya’nın en büyük barajı olan Toktogül Hidroelektrik Santralini sularını fazlasıyla boşaltıp elektrik üretimini arttırarak ve Özbekistan’ın pamuk tarlalarını bataklığa çevrerek cevap vermiştir. Özbekistan da bu ortamda Özbek-Kırgız sınırına zırhlı araç ve helikopterler göndererek Toktogül hidroelektrik santralini ele geçirme ve hatta yok etme tehdidinde bulunmuştur. Bişkek ise Özbekistan’a gözdağı vermek amacıyla, barajın yıkılmasının Zeravşan ve Fergana vadisindeki halklar için büyük felaket olacağını ifade etmiştir.¹⁶⁰

Bölge ülkeleri arasında su krizi çıkacak olursa bundan en fazla etkilenecek ülke olan Özbekistan’ın, su sorunları nedeniyle silaha başvurabileceği eski Cumhurbaşkanı İslam Kerimov tarafından 2012 yılındaki Kazakistan seyaheti sırasında dile getirilmiştir. Kerimov, Amudarya ve Sırdarya’nın sınırlar aşan nehirler olduğunu vurgulayarak, ardından da: “Orta Asya bölgesindeki ilişkilerin gerginleşmesine neden olabilecek sorun Su kaynakları sorunudur. Her şey o kadar derinleşebilir ki sadece gerginlikler ile kalmayacak, savaşa yol açabilecektir”¹⁶¹ demiştir.

Kırgızistan ve Tacikistan’ın su akışına müdahale etmeleri, doğrudan bölgenin en kalabalık nüfusuna yansıtacak ve askeri olarak bölgenin en güçlü ülkesi sayılan Özbekistan’ın ekonomisini, tarım sektöründe¹⁶² çalışan kesimini etkileyecek ve Özbekistan için de istikrarsızlığın ortaya çıkmasına yol açacaktır. Bu da ülke nüfunun %40’nı oluşturan kesim olduğundan, bunu önlemek için Özbekistan’ın kullanacağı araçlar arasında ekonomik ve siyasi baskıların yanısıra askeri güce de başvurabileceği ihtimalini gündeme getirilmektedir.

Uzun vadede Kırgızistan ve Tacikistan tarafından suların kesilmesinin bölge ülkelerinin ekonomilerine ve aynı şekilde de çevreye zarar verecek olması zaten bölgede var olan istikrarsızlığın daha da yükselmesini ve içinden çıkılmaz hale gelmesini sağlayabilir. Dünyanın beşinci büyük pamuk üreticisi ve ikinci büyük pamuk ihracatçısı

¹⁶⁰ V. Klaptsov, op.cit., s. 169.

¹⁶¹ Aleksandr Şustov, “Gryadet li “Vodnaya” Voyna”, Stoletie, 18.10.2012, http://www.stoletie.ru/rossiya_i_mir/gradet_li_vodnaja_vojna_922.htm, (31.05.2017).

¹⁶² Orta ASya genelindeki tarım arazilerinin yarısı Özbekistan’a aittir. Bu 4,22 milyon hektarlık bir alanı oluşturmaktadır. Bkz. a.yer

olan Özbekistan'ın zaten su sıkıntılarından dolayı pamuk ihracatında düşüşler görmek mümkündür.¹⁶³

Su sorunu kapsamında değerlendirilebilecek sorunlar arasında Hazar'ın hukuki statüsü hususu ve Aral gölünün kirlilik meseleleri de vardır. Aral Gölü sorunu her ne kadar su sorunu olarak değerlendirilse de, birekolojik ve çevresel sorun olarak da bölge halkı için hızlı felakete dönüşen bir sorundur. Hazar'ın hukuki statüsü sorununu ise çalışmamıza katmak çalışmanın sınırlarını fazlasıyla aşacaktır. O nedenle, çalışmamızı Orta Asya'nın bir diğer önemli sorunu olan terörizm ve radikal İslam konusu ile devam edeceğiz.

2.4. Terörizm ve Radikal İslam Sorunu

Çalışmanın terör ve radikal İslam ile ilgili kısmına, terör ve radikal İslamı ülke güvenliğini tehdit eden birincil unsur olarak değerlendiren Tacikistan'ın Cumhurbaşkanı İmamali Rahmanov'un sözleri ile başlamak uygun olacaktır. Rahmanov'a göre:

“Genellikle dini ve mezhepler altındaki sloganlarda kendini gösteren, korkunç ve iğrenç bir olgu olarak terörizmin, kutsal bir din olan İslam ile hiç ilişkisi yoktur. Bu 21. Yüzyılın vebasıdır ve insanlığın bekası açısından en az nükleer silahlar kadar tehlike oluşturmaktadır.”¹⁶⁴

Orta Asya'nın istikrarsız bölge olarak görülmesindeki temel sebeplerden biri de Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla birlikte bölgede etkinlik göstermeye çalışan radikal İslam sorunudur. Orta Asya ülkelerinin İslam dinine mensup olmalarından dolayı Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla bağımsızlıklarına kavuştuktan sonra bölge ülkelerinde dini hareketlerin artmasından endişe edilmiştir.¹⁶⁵

Orta Asya ülkeleri yeni bağımsız devletler olarak, bir yandan kültürel hayatlarının bir parçası ve bütünleştirici bir unsuru ve Müslüman dünyası ile ilişkiler açısından bir köprü işlevi görmesinin etkisiyle insanların aşırı dini akımlara kaymasından ve mevcut siyasi iktidarlar için bir tehdit oluşturması gibi bir ikilem ile karşı karşıya kalmışlardır.¹⁶⁶

¹⁶³ Mehmet Seyfettin Erol, “Orta Asya’da Güvenlik...”, op.cit., s. 92.

¹⁶⁴ “Poslanie Lidera Natsii, Prezidenta Tadjikistana Uvajaemogo Emomali Rahmona Madjlisi Oli Respubliki Tadjikistan”, Duşanbe, 20.01.2016, bkz. <http://www.president.tj/ru/node/10587>, (30.05.2017).

¹⁶⁵ Tayyar Arı, *Orta Asya ve Kafkasya.*, op.cit., s. 30.

¹⁶⁶ a.yer

Bağımsızlıklarının ilk on yılında, bölgede Vahhabiliğin¹⁶⁷ yayılmasının yanısıra, Özbekistan İslam Harekâtı¹⁶⁸, Hizbu't-Tahrir'i İslam¹⁶⁹ (İslam Kurtuluş Partisi) ve Tacikistan İslami Rönesans Parti'si (Parti İslamskogo Vozrojdeniya Tadjikistan'a)¹⁷⁰ gibi örgütlenmeler de etkinlik mücadelesi vermişlerdir. Bazıları ise yasal bir örgüt durumuna kadar yükselmişlerdir. Bu örgütlenmelerin amaçları, mikro düzey olarak yönetimde söz sahibi olmak, makro olarak ise devletin İslam devleti olması ve İslam temelli kalkınmasıdır. Bunu 1990'ların başında Özbekistan ve Tacikistan'daki radikal siyasi İslamcı partilerin girdikleri iktidar mücadelesinde görmek mümkündür. Çalışmanın bu kısmında önce radikal İslamcı örgütlenmeler ve ardından da Tacikistan'da yaşanan 1992-1997 İç savaşı ve Orta Asya'daki olaylarda radikal İslamcı örgütlenmelerin ve grupların rolü üzerinde duracağız.

Orta Asya'da etkinlik gösteren İslamcı örgütlerden biri Hizbu't-Tahrir'i İslam örgütüdür. Örgüt 1950'lerde Orta Doğu'da ortaya çıkmıştır ve zamanla faaliyet alanını genişletmeyi başarmıştır. Örgütün temel amacı dini esaslara dayalı yönetimlerin kurulması ya da mevcut yönetimin din temelli yönetime geçirilmesidir. Ama bunu yaparken şiddete başvurmamayı savunması da örgütü çekici yapan bir unsur olmuştur. Örgüt özellikle Tacikistan, Kırgızistan ve Özbekistan'da etkilidir.¹⁷¹ Tahminlere göre örgütün sadece Özbekistan'da 10 bin üyesi bulunmaktadır; Orta Asya'nın genelinde ise 15 bin civarındadır.¹⁷² Bazı kaynaklarda, örgütün 1992-1997 arası Tacikistan iç savaşında ve 2005 Kırgızistan Lale devriminde etkin olduğu geçmektedir. Örgüt, 2005 Kırgızistan

¹⁶⁷ Vahhabizm ya da Vahhabilik 1700'lerde Muhammet Adülvehhab'i tarafından kurulmuştur. Vahhabizm'e göre başka görüşteki Müslümanlar da kafir ya da bidatçı olarak görmekte ve onlara karşı savaşmaktadır. Hizbu't-Tahrir'i İslam örgütünden farklı olarak eylemlerinde şiddet kullanmayı da içeren eylemleriyle varlığını göstermektedir. Bkz. Diyanet İşleri Ansiklopedisi, 611. Cilt, s. 623.

¹⁶⁸ Özbekistan İslam Harekâtı örgütü, Özbekistan'ın bağımsızlığının ilk yıllarında ülkedeki İslam temelli parti olan "Adolat" (türkçede adalet anlamına gelen) partisi ve parti önderleri Tahir Yoldaşev ve Cuma Namangani tarafından kurulmuştur. Bkz. Mehmet Seyfettin Erol, Orta Asya'da Güvenlik., op.cit., s. 97.

¹⁶⁹ Örgüt 1952 tarihinde Takiüddin Nebhani tarafından Orta Doğuda (Suudi Arabistan ve Ürdün olarak geçmektedir) kurulmuştur. Vahhailikten etkilendiği söylenmekle beraber, bir yandan da çok yanıyla Vahhabilikten ayrılmaktadır. Başta faaliyet gösterdiği ülke de şiddete başvurmadan, (silah kullanarak ya da başka bir şiddet şekiliyle değil de) barışçıl yollar ile şeriatı kurmayı amaçlamaktadır. Bkz. Ahmet Ozbey, "Sovyet Sonrası Kırgızistan'da İslam'ı Hareketler", Orta Asya ve Kafkasya Araştırmaları, 6. Cilt, s. 24

¹⁷⁰ Örgüt günümüzde Tacikistan Birleşmiş Muhalefeti (BTM) olarak faaliyetini devam ettirmektedir. Zaten BTM'yi oluşturan gruplar, Tacikistan Demokratik partisinin bir kısmı ve diğer en önemli kısmı ise Tacikistan İslami Rönesans Parti'sidir (Parti İslamskogo Vozrojdeniya Tadjikistan'a). Bkz. Dmitriy Popov, op.cit., s. 20

¹⁷¹ Tayyar Arı, Orta Asya ve Kafkasya., op.cit., s. 32.

¹⁷² Mehmet Seyfettin Erol, "Orta Asya'da Güvenlik., op.cit.,

başkanlık seçimlerinde kendi adaylarını desteklemiş fakat başarısız olmuştur.¹⁷³ 1992-1997 Tacikistan iç savaşı hakkında ise ileride daha kapsamlı bilgiler verilecektir.

Özbekistan İslam Harekâti (ÖİH) örgütünün kurulmasında, Özbekistan'ın bağımsızlığının ilk yıllarında ülkedeki İslam temelli parti olan “Adolat” (türkçede adalet anlamına gelen) partisi ve parti önderleri Tahir Yoldaşev ve Cuma Namangani'nin (asıl soyadı Hocayev, Namangi ise daha sonradan verilmiştir) rölü büyük olmuştur. Söz konusu parti Özbekistan'da İslam partilerinin yasallaşmasını ve Özbekistan'da İslam merkezli devletin kurulmasını talep etmeye başlayınca Kerimov yönetimi ülkedeki İslam merkezini kapatmış ve dini faaliyetlere karışanları da tutuklamaya başlamıştır. Özbekistan'ı terk etmek zorunda kalan Adolat parti üyeleri ve liderleri ise önce Tacikistan'a, ardından da Afganistan'a kaçarak orada El-Kaide¹⁷⁴ ile irtibata geçerek onlardan destek alarak ÖİH'i kurmuşlardır.¹⁷⁵

Ayrıca Afganistan'daki Taliban hareketi de Orta Asya cumhuriyetlerindeki radikal İslamcı hareketlere hem sığınak hem de eğitim olanakları sağlayarak yardıma bulunmuşlardır. Afganistan'dan silah ve askeri eğitim desteğini gören örgütlerden biri de biraz önce sözünü ettiğimiz ÖİH'dir.¹⁷⁶ Bu gibi bağlantılar Orta Asya'da istikrarsızlığın önemli bir kaynağı haline gelmiştir.

Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra Radikal hareketlerin etkin şekilde yer aldığı olayların birisi 1992-1997 Tacikistan İç savaşı olmuştur. Tacik yönetimi ve Birleşmiş Tacik Muhalafeti (BTM) arasında gerçekleşen iç savaşta BTM'nin radikal gruplardan destek aldığı bilinmektedir.¹⁷⁷ BTM'yi oluşturan gruplar arasında, hemen Tacikistan Demokratik partisini ve en önemli kısmı olarak ise Tacikistan İslami Rönesans Parti'sidir (Parti İslamskogo Vozrojdeniya Tadjikistana) sayabiliriz.¹⁷⁸ Söz konusu çatışma sadece Tacikistan'ın güvenliğini tehdit eden bir sorun olmaktan çıkmış;

¹⁷³ a.yer

¹⁷⁴ Söz olarak El-Kaide bir kamp, üs anlamına gelmektedir. Örgüt Usami Bin Ladin tarafından Afganistan'da savaşan arapları EL-Kaide isimli bir kampta bir araya getirerek liderlik etmesiyle ortaya çıkmıştır. Örgütün ismi de burden gelmektedir. Daha kapsamlı bilgi için bkz. Emre Yılman, “Genel Hatırlarıyla El-Kaide”, Akademik Perspektif, 17 Ekim 2014, <http://akademikperspektif.com/2014/10/17/genel-hatlariyla-el-kaide/>, (30.05.2017).

¹⁷⁵ Mehmet Seyfettin Erol, “Orta Asya'da Güvenlik”, op.cit., s. 97.

¹⁷⁶ a.yer

¹⁷⁷ Bazı kaynaklarda ise direktten tacik yönetimi ve radikal grupların iktidar için savaşı olduğu iddia edilmektedir. Bkz. Eugene Chausovsky, “Militancy In Central Asia: More Than Religious Extremism”, Stratfor, 9 Ağustos 2012, <https://www.stratfor.com/weekly/militancy-central-asia-more-religious-extremism>, (30.05.2017).

¹⁷⁸ Dmitriy Popov, op.cit.,

etkileri bölgeye de gelebilecek ve bölge ülkelerinin de güvenliğini tehdit edebilecek hal almıştır.

100 bin insanın canından olduğunu, aynı sayıda kişinin kayıp olduğu ve 1 milyon insanın da mülteci durumuna düştüğü, ekonomik zararın da 7 milyar doları geçtiği iç savaş, Rusya aracılığıyla 27 Haziran 1997 tarihinde Moskova'da iki taraf arasında anlaşma imzalanarak sona ermiştir.¹⁷⁹ Anlaşmaya göre Tacikistan yönetimi BTM'ye yönetimde yer vermeyi kabul etmiştir. Yani bu, Tacikistan İslami Rönesans Partisi'nin (TİRP) parlamento seçimlerine katılabilen yasal bir parti olarak kabul edildiği anlamına gelmektedir.¹⁸⁰ TİRP Orta Asya'da yasal olarak faaliyet gösteren tek din temelli parti olmuştur.

Yukarıda da sözünü ettiğimiz gibi, Orta Asya'daki radikal grupların yöntemleri, stratejileri değişiklik gösterse bile temelde laik devlet sistemini ortadan kaldırılmayı ve yerine İslam kuralları ile yönetilecek devletleri kurmayı amaçlamışlardır. 1998 yılında Özbekistan Cumhurbaşkanı'na gerçekleştirilen suikast girişimi de bu amaçları için verdikleri mücadeleyi içinde değerlendirilmektedir.

Özellikle de Orta Asya'nın kalbi olarak bilinen Fergana Vadisi, İslam devleti kurmayı amaçlayan ÖİH, Hizbu't-Tahrir'i İslam gibi örgütler için, Vadinin sınır çizgilerinin belirlenmemesi ve sınır güvenliğinin kim tarafından sağlanacağını belli olmaması gibi nedenler bir fırsat yaratmaktadır ve onların bölgeye kolayca geçişine ve amaçlarına yönelik rahatça hareket etmelerine sebep olmaktadır. Zaten söz konusu iki örgütün temel amacının Fergana'da İslam merkezli bir devlet kurmak olduğu bazı kaynaklarda geçmektedir.¹⁸¹

Sonuç olarak radikal İslam sadece bölgesel boyutta değil küresel düzeyde etkili olan bir tehdittir; ve söz konusu soruna karşı devlet bazında en iyi şekilde değerlendirilerek mücadele edilmesi en iyi yöntem olacaktır. Orta Asya ülkelerinden Kazakistan ve Türkmenistan diğer devletlere göre güvenliğini tehdit eden radikal tehditten daha uzak olan ülkelerdir diyebiliriz.

¹⁷⁹ R. Bobohonov, "Grajdanskaya Voyna V tadjikistane(1992-1997 gody). Priçini, Hod, Posledstviye İ Uroki", ONiS, 2011, ss. 80-81.

¹⁸⁰ Dmitriy Popov, op.cit., s. 22.

¹⁸¹ Mehmet Seyfettin Erol, Orta Asya'da Güvenlik., op.cit., s. 98.

2.5. Afganistan ve Uyuşturucu Sorunu

Çalışmada ele alınacak Orta Asya ülkelerinin en önemli güvenlik sorunlarından sonuncusu da Afganistan iç savaşı ve Afganistan kaynaklı uyuşturucu sorunudur. Nitekim, Afganistan içindeki istikrarsızlık, bölge ülkeleri için büyük endişe kaynağıken; Afganistan kaynaklı uyuşturucu sorunu ise bölge ülkelerinin sosyo-ekonomik durumunun iyileşmesini engelleyen diğer bir istikrarsızlık konusudur.

Orta Asya ülkelerinin güvenlik endişelerinden biri olan Afganistan sorunu, Sovyetler Birliği'nin Afganistan işgali ile başlamıştır. Çünkü Sovyetler'in Afganistan işgaline cevap olarak ABD ve Batı ülkeleri, "Yeşil Kuşak Stratejisi"¹⁸² ile, Suudi Arabistan, İran ve Pakistan gibi ülkelerin desteğini de kazanarak, Afganistan içindeki Radikal grupların güçlenmesini sağlamıştır. 1989 yılında Sovyetler Birliği'nin Afganistan'dan çekilmesi, sorunun ortaya çıkmasında önemli rol oynarken, ekonomik nedenlerden dolayı Orta Asya'nın güney sınırlarında eskiden uyguladığı güvenlik sisteminden vazgeçmesi, sorunun daha da kötüye gitmesine neden olmuştur. Sonuç olarak 1991'de yeni bağımsızlığını kazanan Orta Asya ülkeleri Afganistan sorunu ile karşı karşıya kalmışlardır. Üstelik askeri olarak zayıf olmaları, nitelikli subay eksikliği gibi nedenler, durumu daha da kötüye götürmüştür; Sovyetler zamanında bile Sovyet ordusunda Asya kökenli asker sayısı çok az olmuştur. Örneğin, Kazakistan'daki Sovyet ordusunda Kazak kökenli subay sayısı ancak %3-4'lük orandadır.¹⁸³

Orta Asya ülkelerinin bağımsızlıklarının hemen ardından başlayan, yukarıda da bahsi geçen Tacikistan iç savaşında muhalif güçler, Afganistan kamplarından silah ve mühimmatın yanı sıra askeri eğitim de alıyorlardı. Orta Asya'daki radikal gruplar Taliban rejimi ile eş güdümlü hareket etmekteydiler. Zaten 1996 sonrasında Afganistan'daki Taliban rejimi Özbekistan, Kırgızistan ve Tacikistan'ı içerecek şekilde bir şeriat devletinin kurulması gerektiğini açık açık dile getirmeye başlamıştır.¹⁸⁴

¹⁸² Mesut Yılmaz, "ABD'nin Orta Asya Stratejisi", 21. Yüzyıl Tükiye Enstitüsü, 10 Mart 2014, <http://www.21yyte.org/tr/arastirma/abd/2014/03/10/7436/abdinin-orta-asya-stratejisi>, (1.06.2017).

¹⁸³ Mihail Kalişevskiy, "Tsentralnaya Aziya.", op.cit.,

¹⁸⁴ Aleksandr Knyazev, "Ugrozı Bezopasnosti Dlya Tsentralnoy Azii Menyayut Svoy Harakter, Afganskaya Problema Po-prejnemu Dominiruyet", Gazete Nezavisimaya, 05.09.2016, http://www.ng.ru/dipkurer/2016-09-05/11_afgan.html, (2.06.2017).

11 Eylül sonrası ABD'nin Afganistan'a girmesi ve Taliban rejimini devirmesi ile Taliban'ın Orta Asyalı radikal gruplar üzerindeki etkileri de sarsılmıştır. Fakat 2014 yılında ABD yönetimin askerlerini Afganistan'dan çekme kararını alması ve toplam 101 binlik¹⁸⁵ (koalisyon ülkelerinin ve ABD askerlerinin toplam sayısı 140 bini oluşturmaktadır) asker sayısından sadece eğitim ve yönetime destek amaçlı 8 bin 400 askerini bırakması,¹⁸⁶ Afganistan'da tekrardan iktidar için bir iç savaş başlaması olasılığını artırmıştır.¹⁸⁷ Kısacası ABD ve NATO güçlerinin Afganistan'dan çekilmesi ile ülkede gerçekleşebilecek iki senaryo görülmektedir. Birincisi, Afgan halkının savaştan yorulmuşluğuna ve Taliban'ın eskiye göre halkın güvenini kaybettiği verisine dayanarak bir ulusal uzlaşma ve yeniden bütünleşme programı uygulanacak ve Irak modelindeki gibi, ülkenin siyasi elitlerinin konsensüsü ile kurulan bir hükümet yapısı oluşturulacaktır. İkinci ve daha kritik olanı ise, ülke içinde istikrarsızlık devam edecek ve olaylar silahlı çatışmaya kadar tırmanabilecektir. İstenmeyen sonuç olan, Taliban'ın ülkeyi ele geçirmesi, Afganistan'ın 1996-2001 yılları arasında olduğu gibi radikal gruplara destek veren bir saha haline gelmesine ve genel olarak da Orta Asya'yı ve tüm dünyayı tehdit eden terörizmin merkezlerinden biri olmasına kadar götürülebilir. Bu noktada Afganistan'daki durum üzerine durmak gerekli olacaktır.

ABD'nin Afganistan'a girmesi ile ülkenin kendini yönetebilmesi için yeni siyasi kurumların yaratılması, ordunun ve özel hizmetlerin kurulması gibi ilerlemeler sağlanmış olsa bile, Taliban'ın maddi ve teknik imkanlarının yok edilmesi, Taliban liderlerinin kökünün kazınması ve kurtulmayı başaran komutanların izalasyonu gibi en önemli amaçlar tam olarak yerine getirilememiştir.¹⁸⁸ Bazı kaynaklara göre Taliban hâlâ hükümet ile müzakerelerde kendi koşullarını öne sürerek Afganistan'ın bazı bölgelerini kontrol edebilmektedir.¹⁸⁹ Afganistan yönetimi ile Mayıs 2012'de imzalanan Stratejik Ortaklık

¹⁸⁵ Sabır Askeroğlu, "Kırgızistan'da Rusya ve ABD'nin Üsler Mücadelesi", 16 Kasım 2013, 21. Yüzyıl Türkiye Enstitüsü, <http://www.21yyte.org/tr/arastirma/rusya/2013/11/16/7301/kirgizistanda-rusya-ve-abdnin-usler-mucadelesi>, (2.06.2017).

¹⁸⁶ "ABD Askeri Afganistan'dan Çekilecek mi?", 06.07.2016, <http://www.haber7.com/asya/haber/2034331-abd-askeri-afganistandan-cekilecek-mi>, (2.06.2017).

¹⁸⁷ Zaten 2014 seçimleri ile Afganistan'da bölünme süreci başlanmıştır. Hatta Cumhurbaşkanı Aşrafa Gani ve yönetim başkanı Abdulla Abdulla arasında bile çelişki söz konusudur. Ağustosun başında Abdulla Abdulla önemli devlet sorunlarını çözememe ve devleti yönetemezlikle eleştirmişti. Ve ülke içinde Hazara topluluğu, Puştunlar ve Tacik çoğunluğunun arasında ilişkiler pek te parlak değildir. Bunların üstüne bir de talibanı eklemek gerekmektedir. Bkz. Aleksandr Knyazev, op.cit.,

¹⁸⁸ D. Malışeva, *Vizovı Bezopasnosti V Tsentralnoy Azii*, Moskova: İMEMO RAN, 2013, s. 7.

¹⁸⁹ a.yer

Anlaşması ile ABD ve NATO'nun Afganistan'dan askerlerini çekmesinden sonra 2024 yılına kadar hükümete güvenlik konusunda destekte bulunması söz konusu olmuştur.¹⁹⁰ Fakat ABD'nin Taliban karşısında tam olarak başarılı olamaması, ülke içinde Taliban'ın zaferi olarak algılanacak ve bununla Taliban'ın ülkeyi yeniden ele geçirme ihtimali ortaya çıkmış olacaktır. Taliban'ın eski lideri Ahtar Mansur'un ölmesiyle 2016 yazında yerine geçen Haybatulla Ahunzada'nın da bütün Taliban liderleri gibi askeri olarak güçlenme ve genişleme sözü verdiği, özellikle de kuzeye doğru genişlemeyi planladığı ileri sürülmektedir.¹⁹¹ Bu da yeni dönemde bölge ülkelerinin temel güvenlik endişelerinin daha da yükseleceği anlamına gelmektedir.

Bu durumdan en fazla etkilenecek ve durum karşısında en savunmasız kalacak bölge ülkesi Tacikistan olacaktır. Çünkü iki ülke arasında bir kısmı dağlık olan ortak sınırın olması, durumu riskli hale getirmektedir. Eğer Afganistan'da bir iç savaş yeniden başlayacak olursa kontrol edilmesi zor olacak bu dağlık sınır bölgesinden bir yandan Tacik ve Özbek kökenli mülteciler gelecek, diğer yandan ise Afganlı milislerin akınının olacağı tahmin edilmektedir.¹⁹² Bu yüzden de Tacikistan ilk olarak Afganistan ile olan sınırını güvene sağlama ve güçlendirmeye çalışmaktadır.

ABD'nin Afganistan'dan çekilmesi sürecinden Tacikistan'dan sonra en fazla etkilenecek ülke Kırgızistan'dır. Kalıcı iç istikrarsızlıkların sürdüğü Kırgızistan'ın yakınlarında yaşanacak her hangi bir olay, ülke içinde politik ve/veya etnik çatışmayı tetikleyebilecek durumdadır.¹⁹³

Tarafsız Türkmenistan'ın ise en çok istikrara ihtiyacı vardır. Ancak Afganistan'daki olaylar etkilemiştir. Bağımsızlığının 26. yıl döneminde Türkmenistan-Afganistan ilişkileri aynı seviyede tutulmaya çalışıldı. Nitekim 2015 yılında faaliyete başlayan Türkmenistan-Afganistan-Pakistan-Hindistan (TAPH) boru hattı iki ülke için de çok önemlidir.¹⁹⁴ TAPH'in yanısıra Afganistan yakıt konusunda da hâlâ Türkmenistan'a bağımlıdır. Bu da ilişkilerin iyi seyirde devam etmesi için önemlidir.

¹⁹⁰ a.g.e., s. 8

¹⁹¹ Aleksandr Knyazev, op.cit.,

¹⁹² D. Malışeva, op.cit., s. 13.

¹⁹³ a.g.e., s. 14

¹⁹⁴ TAPH boru hattı projesi hakkında daha fazla bilgi için bkz. "Türkmenistan-Afganistan-Pakistan-Hindistan Gaz Geçiricisinin Gurluşygyna Badalga Berildi", Türkmenistanın Dölet Habarlar Agentligi, Resmi Habar, Aralık 2015, www.turkmenistan.gov.tm/_tmt/?id=6407, (5.05.2017).

Özbekistan'ın 2012 yılında KGAÖ'den çekilmesiyle, Afganistan'dan askerlerini çekme kararı alan ABD'nin bölgede yeni askeri üs açmasına ihtiyaç duyacağı ve söz konusunun üssün de Özbekistan'da yeniden açılacağı gündemin en önemli konularından biri olmuştur. Fakat Özbekistan'ın Ağustos 2012'de kesin olarak ülke topraklarında yabancı askeri üslerin olmamasını öngören bir karar alması bu soru işaretlerini yok etmiştir.

Bölgenin Afganistan'a en uzak ülkesi olan Kazakistan'a gelecek olursak, onu da güneyinde olacak istikrarsızlıklar etkileyecektir. Bazı Rus analizcilerine göre, olası bir savaş çıkıp da Afganistan'dan Orta Asya ülkelerine doğru yayılacak olursa, bu özellikle Kazakistan için büyük bir tehdit olacak; bu durumda da işin içine Rusya da girecektir.¹⁹⁵

Afganistan'dan kaynaklanan sorunlardan bir diğeri de şüphesiz uyuşturucu madde kaçakçılığı sorunudur. Çünkü dünya uyuşturucu üretiminde Afganistan bugün %90'lık bir paya sahiptir.¹⁹⁶ İster istemez bu realite, Orta Asya ülkelerinde uyuşturucu sorunun ortaya çıkmasıyla kendini göstermektedir. Bu sorunun ortaya çıkmasındaki temel neden ise, bölgenin coğrafik olarak Afganistan'a komşu olması ve yaşanan ağır sosyo-ekonomik koşullar ile ilişkilendirilmektedir.

Afganistan'ın ABD tarafından işgal edilmesinden sonra, Afganistan tam bir narkotik-devlete dönüşmüştür.¹⁹⁷ Ülke nüfusunun 3 milyonu, yani yaklaşık %10'u uyuşturucu kaçaklığı ve uyuşturucu üretimi ile geçimini sağlamaktadır.

Sonuç olarak uyuşturucu ticareti sorunu, bölgede hem ekonomik, hem politik, hem de sosyal istikrarsızlıkların temel nedenlerinden biri durumundadır. Bölge ülkelerindeki her hangi bir istikrarsızlık durumu, narkotik işi için kolaylaştırıcı etki yaratmaktadır.

¹⁹⁵ D. Malışeva, op.cit., s. 15

¹⁹⁶ Sabır Askeroğlu, op.cit.,

¹⁹⁷ Bazı rus kaynaklarında, "Moskovskiy Komsomolst" gazetesinin yayınladığı "Striger Uluslararası Araştırmalar Bürosunun" raporunda, ABD ve Batılı (yada NATO) güçlerinin askeri varlığı ile Afganistan'da uyuşturucu üretimi ve ticareti ile arasında bağların olduğu söylenmektedir. ABD'nin 2001'de Afganistan'a yerleşmesinden sonraki dönemde haşhaş çiftliklerinin 100 kat arttığı, eroin üretiminin ise 40 arttığı söz konusu raporda geçmektedir.¹⁹⁷ Raporda yine Afgan uyuşturucu ticareti ABD'nin kendisinin kontrolünde ve NATO üsleri aracılığıyla gerçekleştirilmekte.¹⁹⁷ Daha fazla bilgi için bkz. Mihail Vasilyev, "Za Afganskim Narkobiznesom Stoyat Voyska NATO", 11.06.2013, <http://www.km.ru/world/2013/06/11/voenno-politicheskii-blok-nato/712945-za-afganskim-narkobiznesom-stoyat-voyska-nato>, (2.06.2017).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ORTA ASYA ÜLKELERİNİN GÜVENLİK SORUNLARI VE POLİTİKALARI

Orta Asya ülkeleri 1991 yılında Sovyetlerin yıkılması ile bağımsızlığını kazandılar. Bunların, bağımsızlık sonrasında, yukarıda değindiğimiz gibi, karşı karşıya kaldıkları sorunlar hemen hemen aynı olmuştur. Söz konusu sorunlar karşısında Türkmenistan hariç, bölge ülkelerinin izledikleri güvenlik politikaları da birbiriyle önemli benzerlikler taşımaktadırlar. Çalışmanın bu bölümünde Orta Asya ülkelerinin dış ve güvenlik politikaları hakkında genel bilgilendirme yapılacaktır.

3.1. Bölgedeki Temel Sorunlar Bağlamında Orta Asya Ülkelerinin Güvenlik Politikaları

Orta Asya ülkelerinin tüm sorunları, önceki bölümde de değindiğimiz gibi, Sovyetler Birliği'nden kalmadır. Sorunlar ister su sorunu olsun, ister sınır sorunu, ister de etnik sorun pek bir farklılık göstermemektedir. Orta Asya ülkeleri söz konusu sorunları, bir yandan işbirliğine yönelerek, bir yandan uluslararası örgütlere üye olarak, diğer yandan da 'denge unsuru' üzerine yoğunlaşarak çözmeye ve/veya güvenlik endişelerini minimum düzeye indirmeye çalışmaktadırlar.

11 Eylül sonrasında güvenlik paradigmasındaki değişim Orta Asya'ya da yansımıştır. Bu değişimle, görüldüğü gibi, devletlerarası güvenlik meselesinin üstüne devlet dışı güvenlik meseleleri de eklenmiştir. Terörizm, sınır güvenliği ve uyuşturucu kaçaklığı gibi sorunlarla karşı karşıya kalan Orta Asya ülkeleri, BİÖ, KGAÖ ve ŞİÖ gibi uluslararası platform ve örgütler vasıtasıyla bu sorunlarla mücadele etmektedirler. Bu durum, yukarıda çalışmamızın birinci bölümünde bahsi geçen, neoklasik realizmin olası tehdit durumunda uygulanabilecek yöntemlerden ikincisine örnek olmaktadır. Yani Orta Asya ülkelerinin askeri güç düzeylerinin geliştirilmesi ve sınır kontrolü üzerine söz konusu uluslararası platform ve örgütler nezdinde her sene bir dizi ortak askeri tatbikatlar

yapılmaktadır. Örnek olarak: KGAÖ'nin "Rubej" isimli 5.000-10.000 asker içerikli tatbikatlarını 2005'de Tacikistan sınırında, 2006'da Kazakistan'da, 2007'de ve 2010'da ise tekrar Tacikistan'da gerçekleştirmiştir.¹⁹⁸ Bu yöntemi verdiğimiz örneğe dayanarak Tacikistan'ın en başarılı şekilde gerçekleştirdiğini söyleyebiliriz.

3.1.1. Türkmenistan'ın Güvenlik Sorunları ve Politikaları

Mehmet Seyfettin Erol'un da belirlediği gibi, 27 Ekim 1991 tarihinde bağımsızlığını kazanan Türkmenistan'ın, ilk günden itibaren temel üç dış politika önceliği vardı:¹⁹⁹ birincisi, dünyaya açılma çabaları, ikincisi, güvenlik kaygıları ve üçüncüsü de komşuları ile iyi ilişkiler. Türkmenistan'ın ilk Cumhurbaşkanı Saparmurat Niyazov, söz konusu üç dış politika önceliğini, tarafsızlık statüsü ile başarılı şekilde yürüteceğini düşünmüş ve ona yönelik adımlar atmıştır.

Bağımsızlık sonrası geçiş sürecinde su yüzüne çıkabilecek olası sorunlar karşısında Türkmenistan, dini ve etnik değerlerin etkisini azaltmaya çalışmış ve Batı ile de daha çok ekonomik çıkarlara dayanan ilişkiyi hedefleyen realpolitik izlemekten yana olmuştur. Bu politikasıyla Türkmenistan aynı anda, hem ülke içerisinde hem de bölgede güvenliği ve istikrarı korumayı hedeflemiştir.

Türkmenistan, "10 Yıl Abadançılık" planlamasıyla (maksatnamasıyla) ülke içerisinde istikrarı sağlamaya çalışırken, dış politikasında ise "daimi tarafsızlık" statüsü ile güvenlik ve istikrarı elde etmeye çalışmıştır.²⁰⁰ Daha doğrusu "10 Yıl Abadançılık" maksatnaması daha çok tarafsızlığa giden yolda atılan somut adımlardan biridir. 14 Aralık 1992'de yapılan Halk Maslahatı'nda ortaya konan ve kabul edilen bu planlama, ülke içinde sosyal istikrarsızlığı, güvensizliği ortadan kaldırmayı ve toplum için hayati önemi olan siyasi yapıyı kısa zamanda belirlemek ve rayına oturtmayı amaçlayan sosyo-politik, ekonomik ve toplumun diğer bütün alanlarındaki reformları içinde barındırmaktaydı. Bu reformlar Türkmenistan'ın tarafsız bir ülke olması için yapması gereken önşartlardandı

¹⁹⁸ Erhan Büyükakıncı, "Asya Güvenlik Alanı İçerisinde KGAÖ ve Rusya", 5. Uluslararası Türk-Asya Kongresi, ss. 125-126.

¹⁹⁹ Mehmet Seyfettin Erol, "Türkmenistan Dış Politikasında Daimi Tarafsızlık Statüsü", Mayıs 2006, <http://www.milligorusportal.com/showthread.php?t=9050>, (11.11.2017).

²⁰⁰ Mehmet Seyfettin Erol, "Türkmenistan Devleti'nin Dış Siyaseti ve Daimi Tarafsızlık Statüsü", <https://www.tarihtarih.com/?Syf=26&Syz=357906>, (11.11.2017).

ve bu önşartlar Niyazov'un ilk tarafsız olma isteğini dile getirdiği 10 Temmuz 1992'de AGİT'in Helsinki'deki toplantısından sonra dört yıl içinde yerine getirilmiştir.²⁰¹ Söz konusu önşartlar arasında, ülke içinde istikrarın sağlanması, güvenli ve gelişmiş bir altyapının oluşturulması, herhangi bir askeri bloğa üye olunmaması, ülke sınırlarında herhangi bir yabancı askeri üssün bulunmaması, hiç bir ülke ile sınır anlaşmazlığının olmaması vs. bulunmaktadır. Ama bu önşartlar Türkmenistan'ın büyük faydasına olmuştur. Nitekim sınır sorunlarının çözülmesi, ülke içinde istikrarın sağlanması, ülkenin tarafsızlık ile geleceğini güvenceye alması Türkmenistan'da halkın reafaha kavuşması anlamına gelmekteydi. Bu demek ki ülkenin gelişmesinin önündeki geçiş sürecinin tüm engellerinin bu şekilde ortadan kaldırılması mümkün olabilecekti. Yani Türkmenistan "daimi tarafsızlık" statüsüyle geleceğini ve güvenliğini hem siyasi hem de ekonomik olarak teminat altına almıştır.²⁰²

Bu noktada Türkmenistan'ın askeri doktrininde gösterilen başlıca iç tehditleri açıklığa kavuşturmak verimli olacaktır.²⁰³

Başlıca iç tehditler:

- Anayasal sistemin şiddet yoluyla değiştirilmesine ve Türkmenistan'ın toprak bütünlüğünün bozulmasına yönelik eylemler;
- Türkmenistan'daki iç siyasi durumu (istikrarı) bozmaya yönelik aşırılıkçı ve ayrılıkçılık yanlısı bireylerin faaliyetleri;
- Yasadışı silahlı oluşumlarının yaratılmaya çalışılması;
- Askeri tesislere, cephaneliklere, silah depolarına, askeri, özel ekipman ve mülklere, devlet yaşam destek tesislerine ve medyaya saldırma ihtimali;
- sabotaj, terörist eylemler ve diğer yasadışı eylemler için Türkmenistan topraklarında silah, mühimmat, patlayıcı ve diğer araçların dağıtımı;
- Türkmenistan'ın askeri güvenliğini tehdit eden, yasadışı mal kaçaklığı yapan suç gruplarının girişebileceği yasadışı uyuşturucu kaçaklığı ve diğer yasadışı faaliyetler.

²⁰¹ Mehmet Seyfettin Erol, "Türkmenistan Dış Politikasında...", op.cit.,

²⁰² a.yer

²⁰³ a.yer

Doktrinde devletin en önemli faaliyetinin Türkmenistan'ın askeri güvenliğini sağlamak olduğu ifade edilmiştir. Bunu yaparken de başlıca yöntem, Türkmenistan'a yönelik askeri tehditleri kaynağında önlemek ve etkisiz hale getirmektir.²⁰⁴

Son olarak, Mehmet Seyfettin Erol "Türkmenistan'ın Dış Politikasında Daimi Tarafsızlık Statüsü" adlı çalışmasında Türkmenistan dış politikasının temel taşının tarafsızlık olduğunu ve daimi tarafsızlık statüsüyle Türkmenistan'ın elde ettiği kazanımlarının en başında "güvenlik" ve "istikrar"ın geldiğini belirtmektedir.

3.1.2. Kazakistan'ın Güvenlik Sorunları ve Politikaları

Bağımsızlığa kavuştuktan sonra, Kazakistan güvenlik alanında büyük sorunlarla karşılaşmış ve Astana yönetiminin bunlara acilen çözümler bulması gerekmiştir. Bu nedenle Kazakistan için güvenlik, devlet politikasının en öncelikli alanlarından biri olmuştur. Ülke, 10 gibi kısa bir süre içinde tarihi önemi olan bir işi başarmış ve ülke sınırları boyunca uluslararası yasal temele dayanan bir güvenlik, iyi komşuluk ve dostluk politikasının oluşturulması alanında büyük adımlar atmıştır.²⁰⁵ Günümüzde Kazakistan'da milli güvenliğin sağlanmasının esas ve temel parametreleri oluşturulmuştur.

Kazakistan Cumhuriyeti'nin ulusal güvenlik sistemi aşağıdaki belgelere dayanmaktadır:

- 1993-2005 yılları arası için düzenlenen Kazakistan Ulusal Güvenlik Stratejisi;
- 1999-2005 yılları arası için düzenlenen Kazakistan Ulusal Güvenlik Stratejisi;
- 1993 yılında kabul edilen Askeri Doktrin;
- 2000 yılında kabul edilen Yeni Askeri Doktrin;
- 1998 yılında geçen Ulusal Güvenlik Yasası;

²⁰⁴ "Voyennaya Bezopasnost Kazaxstana", KazPortal, 21 Nisan 2015, <http://www.kazportal.kz/voennaya-bezopasnost-kazahstana/>, (25.11.2017).

²⁰⁵ "Voyennaya Bezopasnost.", op.cit.,

- 2014 yılında hazırlanan “Ulusal Güvenlik Hakkında” Yasası ve buna bağlı değişiklik ve eklemeler.

Kazakistan Cumhuriyeti’nin bağımsız bir ülke olarak gelişmesinin başlıca koşulunun ulusal güvenlik olduğunu, ulusal güvenliğin ne anlama geldiğini ve ne tür unsurlar içerdiğini ele alan 26 Haziran 1998 tarihli Ulusal Güvenlik Yasası son derece önemlidir.²⁰⁶ Bu yasaya göre, ulusal güvenlik kavramı, bireylerin ve vatandaşların anayasal haklarını ve Kazakistan toplumunun temel devlet kurumlarının değerlerini korumayı amaçlayan resmi görüş ve önleyici sistemdir.²⁰⁷

Kazakistan Cumhuriyeti’nin ulusal güvenliği dendiğinde, ülkenin ulusal çıkarlarının gerçek ve potansiyel tehditlere karşı korunması durumu anlaşılmaktadır.²⁰⁸

Kazakistan Cumhuriyeti’nin ulusal güvenliğinin sağlanmasının ilkeleri ise aşağıda belirtilmiştir.²⁰⁹

- Ulusal güvenliğin sağlanması için faaliyette bulunurken yasalara uyulması;
- Ulusal güvenlik güçlerinin karşılıklı bilgi ve eylemlerinin kordinasyonu;
- Bütün ulusal güvenlik türlerinin birlik içinde, karşılıklı ilişkili ve dengeli olması;
- Siyasi, ekonomik ve bilgi bazlı önlemlerin öncelikli olması;
- Bireyin, toplumun ve devletin karşılıklı sorumluluğu;
- Ulusal güvenliğin korunması için tüm eylemlerin uygulanması üzerinde kontrol kurulması.

Kazakistan’ın “Ulusal Güvenliği hakkındaki” yasasının 5.maddesinde gösterilen başlıca ulusal güvenlik tehditleri ise şunlardır:²¹⁰

- Hukukun üstünlüğünün ve düzenin zayıflaması;
- Anayasal düzenin şiddetle (güç kullanılarak) değiştirilmesi;
- Ülkenin savunma kabiliyetinin zayıflaması;

²⁰⁶ Aiya Almasovna, “Konseptsiya Natsionalnoy Bezopasnosti RK”, Astana, Ekim 2015.

²⁰⁷ “Konseptsiya Natsionalnoy Bezopasnosti RK”, 2016, <http://uchebnik-online.com/131/2026.html>, (27.11.2017).

²⁰⁸ Kontseptsiya Natsionalnoy..., op.cit.,

²⁰⁹ a.yer

²¹⁰ Kazakistan Cumhurbaşkanı resmi sayfası, <http://www.akorda.kz/ru/events/glava-gosudarstva-podpisal-zakon-o-nacionalnoi-bezopasnosti-respubliki-kazahstan>, (10.11.2017).

- Yabancı devletlerin, özel servislerin ve bireylerin karışacağı istihbarat toplama faaliyetleri, terörist sabotaj eylemleri ve diğer faaliyetleri;
- Devlet organlarının faaliyetlerinin bozulması;
- Her şekli ile siyasi aşırılıkçılık (extremism);
- Sosyo-politik durumun kötüleşmesi;
- Kazakistan Cumhuriyeti mevzuatında öngörülme tarzda paramiliter grupların oluşturulması ve devlete karşı kullanılması;
- Ekolojik durumun keskin bir şekilde bozulması, doğal afetler ve doğal ve/veya yapay elden acil durumlar, salgın hastalıklar ve epizootikler²¹¹;
- Devletin ekonomik güvenliğine zarar vermeye yönelik faaliyetler;
- Demografik durumun/dengelerin bozulması;
- Ülkenin entelektüel potansiyelinin ve eğitim kalitesinin tahrip olması;
- Ülkenin ulusal çıkarlarını korumak için normatif yasal işlemlerin yetersiz olması ya da eksikliği.

1993 Askeri Doktrini'nin icaplarının yerine getirilmesi sonrasında, Kazakistan Cumhurbaşkanı Nazarbayev'in 10 Şubat 2000 tarihli kararı ile Kazakistan Cumhuriyeti'nin yeni askeri doktrini kabul edilmiştir.²¹² Ama bu yeni doktrin de 1993 Askeri Doktrini temel alınarak yapılmıştır; bunların her ikisi de egemen bir devlet kurma safhasında askeri güvenceyi sağlamayı amaçlamaktadır. Yani 2000 askeri doktrini 1993 askeri doktrinin geliştirilmiş şeklidir demek yerinde olacaktır.

Orta vadeli tasarlanmış olan askeri doktrin, klasik olarak tamamen bir savunma niteliği taşımaktadır.²¹³ Kazakistan Cumhuriyeti Anayasası, Kazakistan Cumhuriyeti'nin yasama işlemleri ve diğer tüm normatif yasal düzenlemeleri ve bunların yanında Kazakistan'nın taraf olduğu askeri güvenlik alandaki tüm uluslararası sözleşmeler, askeri doktrinin yasal dayanağını oluşturmaktadırlar.²¹⁴

²¹¹ Hayvanlarda yaşanan bulaşıcı hastalıklar. Daha fazla bilgi için bkz. "Epidemii, epizootii, epifitotii", Gosdoklad (devlet raporu), Rusya, 2011.

²¹² Aiya Almasovna, op.cit.,

²¹³ Voyennaya Bezopasnost..., op.cit.,

²¹⁴ a.yer

Askeri doktrin, askeri güvenliğin sağlanmasında Kazakistan Cumhuriyeti'nin aşağıdaki temel ilkelerden hareket ettiğini belirtmektedir.²¹⁵

- Egemenliğe saygı, devlet sınırlarının dokunulmazlığı, diğer devletlerin toprak bütünlüğu ve iç işlerine müdahale edilmemesi;
- Karşılıklı yarar esasına dayalı işbirliği ve karşılıklılık anlayışı temelinde olmak üzere tüm ülkeler ile dostluk ilişkileri sürdürülmesi;
- Diğer ülkelerin güvenliğini ve küresel güvenliği tehlikeye atmadan Kazakistan Cumhuriyeti'nin güvenliğinin sağlanması;
- Açıklık temeline dayalı olarak güven arttırıcı önlemlerin güçlendirilmesi;
- Uluslararası anlaşmazlıkların barışçıl yollardan çözümü;
- Silahlı kuvvetlerin uluslararası hukuka ve ulusal mevzuata uygun olarak kullanılması;
- Uluslararası yükümlülüklere uyum gösterilmesi ve Kazakistan Cumhuriyeti'nin taraf olduğu antlaşmaların amaçlarına ulaşılmada yardım edilmesi;
- Askeri çatışmaların önlenmesine ve barışın desteklenmesine ve sağlanmasına yönelik etkin küresel ve bölgesel güvenlik sisteminin oluşturulmasına katılım sağlanması.

Kazakistan, terörle mücadelede komşu ülkeler ve uluslararası kuruluşlar ile işbirliği yapmakta olup, kendine verilen görevleri de en iyi şekilde yerine getirmeye çalışmaktadır. Örneğin, BM Güvenlik Konseyi'nin kararları uyarınca, ülkede kara paranın aklanması ve terör örgütlerinin finanse edilmemesi için güçlü bir sistem oluşturulmuştur.²¹⁶ Ayrıca Kazakistan, BDT'nin Antiterörist Merkezi (ATC), ŞİÖ'nün Bölgesel Anti-Terörist Yapısı (RATC), KGAÖ gibi bölgesel anti-terörist kuruluşlara da üyedir.

Kazakistan, terörle mücadelede uluslararası işbirliğinin uluslararası hukuk normlarına tam uyacak bir şekilde yapılması gerektiğini ve ayrıca uluslararası terörizmle mücadele konusunda kapsamlı sözleşmelerin kabulü dahil, terörle mücadelede önleme mekanizmalarının daha da geliştirilmesini desteklediğini açıkça belirtmektedir.²¹⁷ Ayrıca

²¹⁵ Aiya Almasovna, op.cit.,

²¹⁶ Kontsepsiya Natsionalnoy Bezopasnosti..., op.cit.,

²¹⁷ a.yer

uluslararası terörizm ve aşırılıkçılık ile mücadelede devletlerin her seviyede (küresel, bölgesel ve ikili) işbirliği ve etkileşim içinde olmalarının gereğinin farkında olan Kazakistan hükümeti, bir dizi uluslararası ve devletlerarası anlaşma ve sözleşmeler imzalamıştır. Özellikle de BDT Antiterörist Merkezi, ŞİÖ Bölgesel Anti-Terörist Yapısı ve KGAÖ ile bölgesel işbirliğinin geliştirilmesine büyük önem verilmektedir. Zaten BDT nezdindeki Antiterörist Merkezi bizzat Kazakistan Cumhurbaşkanı Nazarbayev'in girişimiyle kurulmuştur.²¹⁸

3.1.3. Özbekistan'ın Güvenlik Sorunları ve Politikaları

Sovyetler Birliği'nin dağılmasına hazırlıksız yakalanan diğer Orta Asya ülkeleri gibi Özbekistan de jure bir bağımsızlık kazanmıştır ve söz konusu de jure bağımsızlığın de facto hale getirilmesi için bazı politikaların uygulanması gerekmektedir. Bu politikalar her şeyden önce Özbekistan'ı Rus etki alanından kurtaracak stratejik öncelikleri ifade etmektedir.²¹⁹ Bunun için de iç politikada jeopolitik konumu, nüfusu, doğal kaynakları, siyasi ve askeri gücü, diğer bölge ülkelerinde yaşayan Özbek nüfus²²⁰ gibi, Özbekistan'ı bölgenin 'başat gücü' olarak öne çıkararak güç unsurlarının harekete geçirilmesi, dış politikada ise uluslararası aktörlerle kurulacak ilişkiler ile bu etkinin aşgari seviyeye indirilmesi hedeflenmiştir.²²¹

Yeni dönemde Kerimov, Özbekistan dış politikasını ülkedeki iç politik gelişmelere paralel olarak üç ana sacayağa oturtmuştur. Bunlar,²²² ülkede Özbek egemenliğinin kurulması ve korunması, ülke içi politik istikrarın tesis edilmesi ve ekonomik reformlar konusunda kademeli bir tutum izlenerek, hızlı ekonomik liberalleşmeden dolayı çıkabilecek istikrarsızlaştırıcı, kısa vadeli sosyo-ekonomik dengesizliklerden sakınılması şeklindedir.

²¹⁸ a.yer

²¹⁹ Sait Sönmez, "Özbekistan Dış Politikasını Oluşturan Temel Faktörler", AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Güz 2013, Cilt:13, Yıl:13, Sayı:2, 13:387-415, s. 393.

²²⁰ Tacikistan'da %25, Kırgızistan'da %14,4 (Ibid., s. 394), Afganistan'da %9, Türkmenistan'da %5 oranında Özbek nüfus yaşamaktadır. 2017 World Population By Country (Live), <http://worldpopulationreview.com/>, (2.12.2017).

²²¹ Sait Sönmez, Özbekistan., op.cit., s. 393.

²²² Ömer Göksal İşyar, *Avrasya ve Avrasyacılık*, Bursa: Dora Yayınları, 2010, s. 214.

Rusya ve Ukrayna'dan sonra eski Sovyet cumhuriyetleri arasında en kalabalık ülke durumunda olan ve Orta Asya halklarının %40'ını oluşturan 32,2 mln nüfusa²²³ sahip olan Özbekistan, yukarıda da değindiğimiz gibi, diğer bölge ülkelerine göre daha homojen bir ülkedir. Burada Özbekistan Cumhurbaşkanı Kerimov'un Ruslar'a çifte vatandaşlık hakkı tanımaması, dolayısıyla Slav kökenlilerin önemli bir kısmının ülkeyi terk etmesine neden olan politikası etkili olmuştur.²²⁴ Nitekim bağımsızlığın ilk yıllarında Özbekistan'da nüfusun %16'sını oluşturan, yaklaşık 2,5 milyon Rus yaşamaktaydı. Yukarıda da belirttiğimiz gibi, başarılı olan bu demografik politika sayesinde Rusların oranı önemli ölçüde azaltılmıştır. Buna paralel olarak Rusların siyasi alandaki etkisi de büyük oranda ortadan kalkmıştır.²²⁵

Bağımsızlık sonrası en önemli konulardan biri de Özbekistan Silahlı Kuvvetleri'nin oluşturulması ve güçlendirilmesi gibi konular olmuştur. Kerimov bağımsızlıktan hemen sonra ülkesindeki Sovyet askeri kuvvetlerini ve ekipmanını millileştirerek işe başlamıştır. Ardından da diğer Sovyet ülkelerindeki Özbek kökenli askerleri Özbekistan'a çağırıştır. Yukarıda da değindiğimiz gibi, Kerimov yönetimi Ruslar'a çifte vatandaşlık hakkı tanımayarak, ordudaki Slav kökenli askerlerin Rusya'ya göç etmelerini sağlamıştır. Özbekistan, Rusya vatandaşlarına kendi ordusunda çalışma hakkı tanımayan tek Orta Asya ülkesidir.²²⁶ Böylece Özbekistan'nın hem nüfusu hem de ordusu homojenleştirilmiştir ve bu konuda çıkabilecek sorunların önüne geçilmiştir.

Bağımsızlıktan hemen sonra askeri alanda karşılaşılan sorunlardan biri²²⁷, Özbekistan ordusunda Özbek kökenli üst düzey subayların azlığı olmuştur.²²⁸ 1991 yılında Özbekistan ordusundaki Özbeklerin oranı %6 iken, Kerimov yönetiminin yukarıda belirlediğimiz çabaları sonucunda 1997'de bu oran %85'e ulaşmıştır.²²⁹ Özbekistan, 1990'ların sonuna gelindiğinde, yaklaşık 50.000 kişilik kara kuvvetleri,

²²³ 2017 World Population By Country (Live), <http://worldpopulationreview.com/>, (2.12.2017)

²²⁴ Sait Sönmez, Özbekistan., op.cit., s. 394.

²²⁵ a.yer

²²⁶ Uzbekistan- Army, Globalsecurity, Military, <https://www.globalsecurity.org/military/world/centralasia/uzbek-army.htm>, (5.12.2017).

²²⁷ Bu genel olarak bütün Orta Asya ülkelerinde karşılaşılan sorunlardan biridir. Örneğin, Kazakistan'daki Sovyet ordusundaki Kazak kökenli subay oranı %3-4'lik oranda olmuştur. Bkz. Mihail Kalişevskiy, "Tsentralnaya Aziya: Voennyi Balans", Fergana Haber Ajansı, 09.10.2012, <http://www.fergananews.com/articles/7514>, (1.04.2017).

²²⁸ Sait Sönmez, Özbekistan., op.cit., s. 396.

²²⁹ a.yer

10.000 kişilik hava kuvvetleri ve 20.000 kişilik içişlerine bağlı birlikler ile Orta Asya'nın en güçlü ordusunu kurmayı başarmıştır.²³⁰

Bağımsızlığının ilk yıllarında güvenlik alanında Rusya ile ilişkilerini sürdüren Özbekistan yönetimi, 1990'lı yılların ortalarından itibaren başta Almanya olmak üzere bazı Avrupa Birliği ülkeleri ve ABD ile söz konusu alanda ilişkiler kurmayı başarmıştır. 1994 yılında NATO'nun Barış İçin Ortaklık (BİO) programına katılan Özbekistan, ABD'den, Foreign Military Financing (FMF), International Military Education and Training (İMET) gibi programlar çerçevesinde askeri yardımlar almaya başlamıştır.²³¹ Bu şekilde bir yandan askeri alanda Rusya'ya olan bağımlılığını azaltmaya çalışırken diğer yandan da 2002 yılında imzalanan Stratejik Ortaklık Antlaşması sonrasında Özbekistan ordusunun modernizasyonuna ağırlık vermiştir. Söz konusu programlar bağlamında Özbek subayları ABD üslerinde eğitim almışlardır.²³² Andijan olaylarından sonra Batı ile arası bozulan Taşkent, yeniden Rusya ve Çin'e yönelmiştir. Özbekistan, bu iki ülkenin yanı sıra Polonya, Ukrayna gibi ülkelerden de önemli silah ve askeri ekipman satın almıştır. Obama'nın başkanlık kürsüsüne gelmesi ile ABD ile aradaki buzların erimesi üzerine Taşkent yeniden ABD'den askeri yardımlar almaya başlamıştır.²³³

Özbekistan'ın güvenlik alanındaki temel sorunlarından biri, ülkenin güneyinde 137 km'lik sınır paylaştığı Afganistan olmuştur. Sınırdaki teröristler ve uyşturucu kaçakçılığıyla mücadele edilmiştir. Büyük oranda Tacik, Özbek ve Türkmen nüfusa sahip olan Afganistan, kendi içinde istikrarı sağlayamadığı için, komşuları açısından çok büyük ve potansiyel bir tehdit kaynağı olma durumuna gelmiştir.²³⁴ Bu bağlamda Afganistan'da Özbek nüfusunun 2 milyon²³⁵ olduğu tahmin edilmektedir.²³⁶ SSCB'nin

²³⁰ Daniil Zubov, "Voorujennye Sily Uzbekistana: Otsenka Boesposobnosti", Dış Politika analitik ajanlığı, <http://www.foreignpolicy.ru/analyses/vooruzhennye-sily-uzbekistana-otsenka-boesposobnosti/>, (22.06.2017).

²³¹ Richard Weitz, "Uzbekistan's Military Reform and Partner Potential", 11.05.2012, <http://www.sldinfo.com/uzbekistans-military-reform-and-partner-potential/>, (12.12.2017).

²³² Rustam Temirov, "Uzbekistan's Army: Going Professional", 13.05.2004, <http://www.eurasianet.org/departments/insight/articles/eav051404.shtml>, (15.12.2017).

²³³ Richard Weitz, op.cit.,

²³⁴ Tayyar Arı, "Sovyetler Birliği Sonrasında Avrasya: Din, Etnik Yapı, Ekonomi ve Dış Politika", Avrasya Dosyası, Kış 1996, Cilt. 3, Sayı. 4.

²³⁵ Moğolların bir boyu olan Şeybani boyunun 1500 yılında günümüzdeki Özbekistan topraklarını ve Afganistan'ın kuzey topraklarını fethetmesi ve orda yerleşik hayat sürdürmeleri, Afganistan'da Özbek sayısının bu kadar olmalarının sebebidir. Bkz. Timuçin Kodaman, Haktan Birsal, "Bağımsızlık Sonrası Özbekistan ve Dış Politikası", Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 2006, Cilt: 16, Sayı: 2, 413-442, s. 420.

²³⁶ a.yer

Afganistan işgalinin sona ermesiyle, Moskova ve Taşkent, Kuzey Afganistan'ın mücahitlerin eline geçmemesi için Özbeklerin denetiminde bir 'Güvenlik Şeridi' yaratarak Afgan Özbeklerini yetiştirmeye başlamışlardır.²³⁷ Bu politika SSCB dağılına kadar devam etmiştir.

Afganistan'da 1992 yılından itibaren başlayan iç savaşta, General Dostum liderliğindeki Afgan Özbekleri bu Kuzey Afganistan'ı savunmuşlardır. Rusya ve Özbekistan'dan gelen yardımlar sayesinde, Kuzey Afganistan'da altı vilayeti kontrol eden General Raşit Dostum'un birlikleri, önce mucahitleri sonra da Taliban'ı bölgeden uzak tutmayı başarmıştır. En büyük amacı, otoritesini yıkmak isteyen, başta Afganistan'da konuşlanmış olan ÖİH gibi diğer terör örgütlerinin bölgedeki etkinliğini kırmak olan Kerimov, Orta Asya Cumhuriyetleri'nin Taliban karşıtı ittifak girişimlerinde öncü olmuştur. Ancak 1998 yılında General Dostum'un birlikleri yenilmiş, Taliban da tek güç olarak Afganistan'da hakimiyetini ilan etmiştir. Böylelikle Taşkent'in bağımsızlık sonrası uyguladığı, Dostum'u destekleyerek Afganistan'daki istikrarsızlığın ülkesine doğru kaymasını engelleme politikası iflas etmiştir.²³⁸

Taliban'ın ortaya çıkışında, Afganistan'da uyuşturucu madde imalatı ve eroin ham maddesinin üretimi oldyça etkili olmuştur. Bu ise Orta Asya ülkelerini derinden etkilemiştir. Örneğin, Özbekistan'da eroin kullanımı söz konusu dönemde %11 oranında artmıştır.²³⁹ Bu tehdidin yok edilmesi için çok büyük önlemler alınması gerekmiştir. Bütün bu unsurlar karşısında 11 Eylül sonrasında Özbekistan için hiç beklenmedik bazı fırsatlar doğmuştur. ABD 11 Eylül sonrasında Taliban'la mücadeleye girerken, bölgeye yayılan potansiyel radikal İslam tehdidi ve uyuşturucu sorununu halledebilmesi için, Özbekistan da önüne gelen bu altın fırsatı iyi değerlendirmiştir. Nitekim ABD askerilerine ilk olarak topraklarını açan bölge ülkesi olmuştur.²⁴⁰

²³⁷ Ahmed Rashid, "Taliban, İslamiyet, Petrol ve Orta Asya'da Büyük Oyun", Everest Yayınları, Kasım 2001, s. 244.

²³⁸ Genel olarak Taliban ile Raşit Dostum'un arasında geçen savaş boyunca Özbekistan Dostum'u sürekli desteklemiştir ve 1998'de Dostum'un birlikleri yenildiğinde Özbekistan, Raşit Dostum'un sığındığı yer olmuştur. Bkz. Timuçin Kodaman, op.cit., s. 421.

²³⁹ a.g.e., s. 422.

²⁴⁰ a.yer

3.1.4. Kırgızistan'ın Güvenlik Sorunları ve Politikaları

Bölgenin en demokratik ülkesi olarak değerlendirilen Kırgızistan da 31 Ağustos 1991 tarihinde bağımsızlığını kazandıktan sonra yukarıda değindiğimiz bir dizi sorunlar ile karşı karşıya kalmıştır. Bu sorunların en başında, yukarıda da değindiğimiz gibi, demografik olarak karmaşık bir yapıya sahip olmasından dolayı, etnik sorunlar gelmektedir. Nitekim Kırgızlar arasında bağımsızlık öncesinde bile etnik anlaşmazlıklar ve çatışmalar olmuştur. Örneğin, 1989'da bağımsızlığın hemen öncesinde²⁴¹ Kırgızlar ve Özbekler arasında Kırgızistan'ın güneyinde bir etnik çatışma yaşanmıştır. Sosyo-ekonomik nitelikte oluşan söz konusu Oş olaylarının temel sebebi, etnik Kırgızların konut sorunları ve işsizlik sıkıntısı olarak görülmüştür. Olaylar köylerden göç eden etnik Kırgızların Frunza²⁴² (Bişkek) ve Oş şehirlerinde konut için arazi talepleri ile başlamıştır. Sovyetler Birliği yasaları, ekonomik sistemi Birlik Cumhuriyetleri'nin merkezlerinde özel evlerin kurulmasına izin vermiyordu. Moskova yönetiminin izin vermemesi Kırgız gençlerinin hoşnutsuzluklarının artmasına neden olmuştur.²⁴³ Buna ek olarak Frunza ve Oş'ta yaşayan Özbeklerin Moskova yönetiminden özerklik ve Özbekçenin resmi dil olmasını talep etmeleri, durumu daha da kötüye götürmüştür ve olayların 1990 Haziran'ında bir çatışmaya dönüşmesine sebep olmuştur. Çatışma Sovyet ordusu tarafından bastırılmıştır.

Dönemin Kırgızistan'daki diğer etnik çatışması ise ülkenin güneyindeki Kırgızlar ve Tacikler arasında meydana gelmiştir. Çatışma Kırgızistan'ın Batken bölgesinde yaşanmıştır. Çatışmanın temel nedeni yine toprak meselesi olmuştur. Taciklerin ağırlık olarak yaşadığı bölgenin Tacikistan'a verilmesinin talep edilmesi iki Sovyet Cumhuriyetini çatışmaya kadar götürmüştür. Çatışmalarda 22 kişi hayatını kaybetmiştir. Çatışma yine Sovyet birlikleri tarafından bastırılmıştır.²⁴⁴

²⁴¹ Kırgızistan SSCB dağılmadan 15 Aralık 1990'da egemenliğini ve 31 Ağustos 1991'de ise Bağımsızlığını ilan etmiştir. Daha fazla bilgi için bkz. Kırgızistan Dışişler Bakanlığı Resmi sayfası, "İstoriya Kırgızskoy Respubliki", <http://www.mfa.gov.kg/contents/view/id/36>, (22.12.2017).

²⁴² Günümüz itibarıyla Bişkek, Sovyetler Birliği zamanında öyle adlandırılmıştır. Çalışmada 1991 yani Kırgızistan'ın bağımsızlığı öncesi dönem için Frunza ismi, Bağımsızlık sonrası da Bişkek Şehri olarak geçecektir.

²⁴³ Nurbek Aşimkanoviç, "Oşskaya Reznia 1990 goda. Hronologiya Tragedii", Fergana Haber Ajansı, 08.06.2010, <http://www.fergananews.com/articles/6601>, (20.05.2017).

²⁴⁴ Ama olayların 1990 yada 1989'da değil Sovyet yönetiminin görmeden geldiği iki etnik grup arasındaki çatışmaların 1982 ve 1988 yıllarında yaşanmıştır. Bkz. "Mejnatsionalnie Konflikti v Tacikistane., op.cit.,

1991 yılında bağımsızlığını kazanan Kırgızistan, Mayıs 1993'te yeni anayasasını kabul etmiş ve 1980'lerde yaşanan olaylardan dolayı etnik milliyetçiliği engellemek ve etnik çatışmaların önüne geçmek amacıyla vatandaşlık hukuku düzenlemesini yapmıştır. Yeni anayasada insan haklarına ve temel özgürlüklere de ayrı önem verilerek ülkenin demokratikleşmesini sağlamak için adımlar atılmıştır. Ülke içinde az sayılmayacak Rus nüfusu ile herhangi bir sorunun yaşanmaması için de Rus dili ikinci resmi dil olarak kabul edilmiştir.

Neoklasik realizmdeki, yukarıda değindiğimiz, devlet içindeki çatışmayı önlemek ve iç birlikteliği sağlamak için kullanılan birinci yöntemi, “bayrak etrafına toplama” etkisini yaratma yöntemini kullanma çabalarını Kırgızistan örneğinde de görmek mümkündür. Kırgızistan'ın bağımsızlığını aldıktan sonra Askar Akayev, ülke içinde yaşayan çok çeşitli etnik gruplar arasında çıkacak çatışmaların önlenmesi için “Kırgızistan Ortak Evimiz” sloganıyla bir politika uygulamaya çalışmıştır.²⁴⁵

2000 yılında Askar Akayev'in üçüncü kez Cumhurbaşkanı olması, ardından da anayasada değişiklik yaparak Cumhurbaşkanı'nın yetkilerini güçlendirmesi gibi olaylar, halkın tepkisini çekmiştir. Zaten Kırgız güvenlik güçlerinin 1999'da Özbekistan İslam Hareketi militanlarına yenilmesi, Cumhurbaşkanı'na olan güveni sarsmıştır. Ardından Çin Halk Cumhuriyeti'yle (ÇHC) yaptığı gizli anlaşmanın 2002 yılında yürürlüğe girmesiyle 125 hektar toprağın kaybı da halkın ve muhalefetin tepkisini daha da güçlendirmiştir.²⁴⁶

Kırgızistan'da Akayev döneminde cumhuriyet elitinin bölünmesine ve güçlü bir muhalefetin ortaya çıkmasına sebep olan ciddi negatif potansiyeller birikmişti. Bunlar:²⁴⁷ 1993 yılındaki altın stoku skandalı, aynı yılda parlamentonun dağıtılması, yolsuzluğun giderek artması, Cumhurbaşkanı'nın yakın çevresindeki yolsuzluklar, 2002 yılı için 1,8 milyar Amerikan doları olarak tespit edilen büyük dış borç²⁴⁸ yükü, ülke içinde yaşanan kuzey-güney çelişkileri, yaşam standartlarının düşmesi, kitlesel işsizlik, Kazakistan, Özbekistan, ÇHC ve uluslararası şirketler ile tartışmalı konularda²⁴⁹ stratejik çıkarların başarısızca savunulması vb. şeklinde sayılabilir.

²⁴⁵ Burulkan Abdibaitova, op.cit., s. 19.

²⁴⁶ Ali Toraman, “Geçmişten Günümüze Kırgızistan Ve Kırgızlar”, Türk Tarihi Araştırmaları, 2011, s. 9.

²⁴⁷ Burulkan Abdibaitova, op.cit.,

²⁴⁸ Devlet bütçesinin 300 milyon olduğu Kırgızistan için yaklaşık 2 milyar Amerikan doları borcu büyük bir rakamdı. Bkz. Murat Bakır, op.cit.,

²⁴⁹ Su, elektrik, sınır bölgeleri, altın, tütün.

Kırgızistan'daki 2005 seçimlerine Akayev'in kendisi katılmasa bile yakınlarını ve çevresindekileri parlamentoya sokması, muhaliflerin ise parlamento dışında kalmaları Kırgızistan'daki Lale devrimini (Tyulpanovaya Revalyutsiya) tetiklemiş ve protestoları başlatmıştır. Akayev'in en zayıf olduğu Oş ve Celalabad gibi şehirlerdeki protestolar, giderek bir devrim niteliğini kazanmıştır. Ardından halk tarafından hükümet binalarının (başkanlık binası, devlet televizyonları vs.) işgali yaşanmıştır. Güneydeki potestoların Bişkek'e sıçramasıyla Akayev ve ailesi ülkeyi terk etmek zorunda kalmıştır.²⁵⁰

Lale devriminden sonra başa gelen Kurmanbek Bakiyev'in cumhurbaşkanlığı zamanında da durum iyiye gitmemiş; hatta daha kötü hâl almıştır. Yolsuzluk, rüşvet, kötü yönetim gibi nedenlerden dolayı ülkedeki kuzey-güney çelişkisi daha da artmıştır. Şubat 2009'da Kırgız Parlamentosu'nda ABD'ye kiraya verilen Manas Askeri Üssü'nün kapatılması hakkında bir karar alınmasına rağmen, ABD'den gelen yeni yardımlar ile Üssün statüsü değiştirilerek²⁵¹ kapatılmaması, bölgede en aktif ülke olan Rusya'nın tepkisini çekmiştir.

2009 seçimlerinde Bakiyev'in yeniden seçilmesiyle de, muhalefetin üzerindeki baskılar daha da artırılmıştır. Muhalefet liderlerinden Almasbek Atambayev ve İsmail İsakov'un tutuklatılması da Bakiyev döneminin sonunu getiren olayların başlamasına neden olmuştur.

Nisan 2010'da muhalefet liderlerinin serbest bırakılması için yapılan gösteriler sırasında polisler ile muhalefet arasında yaşanan çatışmalar iktidar karşıtı bir ayaklanmaya dönüşmüştür.²⁵² Bakiyev kendisinin daha güçlü olduğu güneye (Celalabad ve Oş'a) gitmiş ve merkezde muhalefet partilerinin de desteğiyle, Roza Otunbayeva'nın yeni hükümeti kurulmuştur. Bu da yeniden kuzey-güney çatışmalarına sebep olmuştur. Olaylar sırasında fakirlik ve yolsuzluk gibi bir dizi sorunlardan şikayetçi olan Kırgız gençleri ile ülkenin güney kısmında ticareti elinde tutan Özbekler arasında çatışmalar başlamıştır. Roza Otunbayeva'nın güvenlik güçlerini de yanına almasıyla olaylar daha da karışmıştır. Bakiyev'i sınırlamak için Roza Otunbayeva yönetiminin güneydeki Özbekler ile ittifak yapması da, Özbek ve Kırgızların çatışmasına sebep olmuştur. 2010 yılının Haziran ayında şiddetli çatışmalar yaşanmıştır. Olaylar sonrasında referandum yapılarak

²⁵⁰ Ali Toraman, op.cit., s. 10.

²⁵¹ Haziran 2009'da Kırgız Parlamentosu'nda alınan karar ile Manas Askeri Üssü'ne Transit taşımacılığı statüsü verilmiştir. Bkz. a.yer

²⁵² Ali Toraman, op.cit., s. 10.

Kırgızistan'da, cumhurbaşkanlığı sisteminden parlamenter sisteme geçme kararı alınmıştır.²⁵³

Uluslararası İnsan Hakları Kurumu'nun verilerine göre Kırgızistan'daki 2010 Haziran olaylarında 426 kişi hayatını kaybetmiştir. Ölenlerden 276'sı Özbek ve 105'i de Kırgız'dır; yaklaşık 1800 ev ise, ağırlıklı olarak Özbek evleri olmak üzere, yağmalanmış ve/veya yakılmıştır.²⁵⁴

Orta Asya'da etnik çatışmaların en çok yaşandığı ülke olarak Kırgızistan'da, etnik durumun iyiye gitmesi için her ne kadar adımlar atılsa da durum hâlâ pek iç açıcı değildir. Çünkü ülkede Kırgızların sayısı her ne kadar çoğalsa bile ülkedeki Özbeklerin sayısı da aynı oranla çoğalmaktadır. Yaşanan iç savaşlardan dolayı sadece ülkedeki Rusların sayısının azaldığını söylemek doğru olacaktır.

Bakiyev döneminde gündemdeki en önemli konu ise, şüphesiz ABD'nin Manas Üssü'nün kapatılması meselesi olmuştur. 2009 yılında Bakiyev yönetimi Manas Üssü'nü kapatma kararı aldığı anda, Rusya buna karşılık Kırgızistan'a 2 milyar dolar kredi açmıştır.²⁵⁵ Ama daha sonra ABD ile anlaşmaya varılarak üssün kirasının 3 kat arttırılarak 60 milyon dolara yükseltilmesi karşılığında Bakiyev'in Manas Üssü ile ilgili kararını ABD lehine değiştirmesi, Rusya ile Kırgızistan arasındaki münasebetlere olumsuz yansımıştır. Bunun yanısıra aynı dönemde Kırgızistan ile Çin'in ekonomik yakınlaşmaları Rusya'yı tedirgin eden bir başka faktör olmuştur. Bunlar karşısında harekete geçen Moskova yönetiminin ilk hamlesi ise, vaat ettiği 2 milyar dolar kredinin durdurulması şeklinde cereyan etmiştir. Ardından da Kırgızistan'daki muhalifler ile görüşmeye başlayan Rusya, medya aracılığıyla Bakiyev'in imajının kötülenmesi için harekete geçmiş ve onu eleştirmeye başlamıştır.²⁵⁶ Sonunda ülke içinde Bakiyev'e karşı tepkiler artarken, dış güçler de Kırgızistan'da iktidarın değişmesinden yana destekçi olmuşlardır.

Kırgızistan örneğinde olduğu gibi, neoklasik realist yaklaşıma göre, devletlerin uluslararası sisteme tam olarak adapte olamaması iç politik unsurların baskın gelmesine

²⁵³ Savaş Kafkasyalı, *Bölgesel ve Küresel Politikalarda Orta Asya*, Ankara-Türkistan 2012, s. 322.

²⁵⁴ Suhrobjon İsmoilov, "İyunskie Sobıtıya 2010 g. V Kırgızıstane- Posledstviye İ Otgoloski", Alışer Nevayı Enstitüsü, 2012, ss. 8.

²⁵⁵ Burulkan Abdibaitova, op.cit., s. 24.

²⁵⁶ a.yer

bağlanabilir. Kırgızistan Orta Asya ülkelerinin arasında ilk olarak bağımsızlığını ilan eden ülkedir. 26 yıl gibi kısa bir zaman diliminde devrim yoluyla iki defa yönetim değişikliğine uğrayan Kırgızistan için, sistemin geçirdiği her değişimi kabul etmek, bunlara alışmak ve buna göre bir yaşam sürdürmenin zorluğu söz konusu olmuştur.²⁵⁷ Üstelik dışa bağımlı bir ekonomiye sahip olduğu için bu iş daha da zor cereyan etmiştir. Zaten 2005 Lale Devriminde Akayev rejiminin düşmesine ve ardından da Rusya, ABD ve Avrupa ülkelerinin hiçbirinin Akayev'e destek vermemesinin arkasındaki temel sebep olarak da Akayev yönetiminin uluslararası konconktürü anlayarak buna uygun politikalar yürütemediği söylenebilir. Yani hızla gelişen ve dengelenmek istenen Çin'in komşusu olması nedeniyle Kırgızistan Rusya, ABD ve Çin açısından büyük bir ilgi ve çıkar alanı oluşturmaktadır. Ama gerek Akayev yönetimi, gerekse Bakiyev yönetimi bu jeostratejik gerçekliğe yönelik politikalar uygulamak yerine bir "tüccar mantığı" ile hareket etmişlerdir.²⁵⁸ Bilindiği gibi neoklasik realizmde ekonomi de önemlidir fakat siyasi nedenler ekonomik nedenlerden her zaman üstündür.

Bölgede en fazla çatışmanın yaşandığı yerler, Kırgızistan'ın Batıkent (Batken) vilayeti, Tacikistan'ın Sugd (Sogd) vilayeti ve Özbekistan'ın Fergana vilayetleridir. Bu tartışmalar ve çatışmalar bölgenin güvenliğini temelden etkilediği gibi bölge ülkelerinin ekonomilerini ve ekonomik ilişkilerini de yaralamaktadır.

Özbekistan, Kırgızistan ve Tacikistan arasında Fergana Vadisi'ndeki sınır çizgilerinin belirlenememesi ve sınır güvenliğinin kim tarafından belirleneceğinin belli olmaması, terör ve suç örgütleri için bir fırsat yaratmakta olup, onların bölgeye kolayca geçişine ve rahatça hareket etmelerine sebep olmaktadır. Öte yandan da, Kırgızistan başta olmak üzere, Özbekistan ve Tacikistan arasındaki sınırların belirlenmesi meselesi, bölgenin en zor sorunları olarak, hâlâ varlığını sürdürmektedir. Söz konusu üç ülke arasındaki sınır sorunları o kadar derindir ki eğer bu sorunlara karşı tek taraflı herhangi bir girişim ya da hamle yapılacak olursa, savaş çıkması işten bile değildir. Bunu yukarıda çalışmamızın ikinci bölümünde değindiğimiz, Özbekistan Cumhurbaşkanı İ. Kerimov'un sözlerinde de görmek mümkündür. Nitekim sadece Özbekistan ve

²⁵⁷ a.g.e., s. 21.

²⁵⁸ Murat Bakır, op.cit.,

Kırgızistan arasında yaklaşık 58²⁵⁹ adet sorunlu bölgenin var olması bunun açık bir göstergesidir.²⁶⁰ 970 km'lik Kırgız-Tacik sınırının ise sadece 574 km'lik kısmı belirlenmiştir. Geriye kalan %40'lık kısım olan 396 km ise hâlâ muğlaklık taşımaktadır.²⁶¹

Sonuç olarak Kırgızistan'daki iç politik ve ekonomik durum ülkenin istikrara kavuşması ve sözünü ettiğimiz sorunları çözüme erdirebilmesi önündeki en büyük engellerdir. Fakat bütün bunlara rağmen Kırgızistan ister terörle mücadele alanında olsun, ister uyuşturucu sorunu olsun, uluslararası platformlar ve örgütler aracılığıyla mücadelesini sürdürmektedir. Çalışmanın bir sonraki bölümünde söz konusu mücadele üzerine daha kapsamlı durulacaktır.

3.1.5. Tacikistan'ın Güvenlik Sorunları ve Politikaları

9 Eylül 1991 tarihinde bağımsızlığını kazanan Tacikistan'da 1992-1997 yılları arasında yıkıcı bir iç savaş yaşanmıştır. İç savaş yeni bağımsızlığını kazanan ülkenin ekonomisini felç olma noktasına gelmiş, Ruslar başta olmak üzere farklı etnik gruplar mensup vatandaşlar ülkeyi terk etmiş, 60 bin Tacik canından olmuş, 500 bin Tacik ise ülkeden kaçmak zorunda kalmıştır.²⁶² Tacikistan, iç savaş sonrası dönemde, farklı etnik ve inanç grupları arasındaki uyumu sağlamak doğrultusunda adımlar atsa da, iç savaştan dolayı ortaya çıkan toplumsal ve ekonomik travmalar, ülkenin kalkınması ve demokratikleşmesi yönünde atılması gereken adımları yavaşlatmıştır.

Ülkenin en büyük istikrarsızlık kaynağı olarak ekonomik sorunlar görülmektedir. Nitekim ülke ekonomisi Rusya'da çalışan Taciklerin gönderdikleri dövizler ile ayakta durmakta ve AB ile bazı uluslararası ekonomik teşkilatların verdikleri krediler vasıtasıyla takviye edilmektedir.²⁶³ Tacikista, ekonomik sorunlarının çözümü için, maden

²⁵⁹ Bazı kaynaklarda bu sayı 140 olarak ta geçmektedir. Bkz. B. Sultanov, "Territoryalno-Pogranichniye Problemi V Tsentralnoy Azii", Kazaxstansiy Institut Strategicheskix İşledovaniy, Ağustos 2001, <http://kisi.kz/ru/categories/geopolitika-i-mezhdunarodnye-otnosheniya/posts/territorial-no-pogranichnye-problemy-v-central-noy-azii>, (18.05.2017).

²⁶⁰ A. Şustov, Etnoterritorialne Konflikt., op.cit.,

²⁶¹ Asılbek Ayupov, Aliya Orazbayeva, "Tsentralnaya..", op.cit.,

²⁶² Abbas Karaağaçlı, "Tacikistan'ın Siyasal ve Toplumsal Yapısı", 21 Aralık 2012, Bilgesam, http://www.bilgesam.org/incele/177/-tacikistan%E2%80%99in-siyasal-ve-toplumsal-yapisi/#.Wk_dWnl2sy, (25.12.2017).

²⁶³ a.yer

kaynaklarının geliştirilmesini, ulusal ekonominin her alanında ortak girişimlerin (yapımların) yaratılmasına olanak verecek yabancı yatırımları çekmek için her türlü ekonomik ilişkilerin hızla gelişmesini sağlayacak adımlar atmaktadır. Günümüzde ülkede ekonominin yenilenmesi ve yapısal olarak yeniden kurulması, bankacılık ve vergi sistemlerinin reformu gibi çabalar devam etmekte olup; özelleştirme yanında girişimcilik geliştirmekte ve piyasa ilişkileri giderek genişlemektedir.

Tacikistan, yukarıda da değindiğimiz gibi, komşularıyla, özellikle Özbekistan ile su kaynakları paylaşımı konusunda sorunlar yaşamıştır. İki ülke arasındaki anlaşmazlığın çözüme ulaştırılması için her iki ülke de sorunu bölgesel ve uluslararası kuruluşlara taşımıştır. Fakat hala bu konuda her hangi bir ilerleme elde edilememiştir.

Tacikistan nüfusunu %20'sini Özbekler, %10'unu ise Rus vatandaşların oluşturması, etnik yapı konusunu ülkenin en önemli sorunlarından biri yapmaktadır. Bu sorun karşısında 4 Kasım 1994'te yürürlüğe giren anayasa uyarınca, azınlıklara ana dillerinde konuşma hakkı tanınmıştır.²⁶⁴

Afganistan'la olan uzun sınırından dolayı, bu ülkede meydana gelen hemen her siyasal gelişme Tacikistan'ı da etkilemektedir. Özellikle El Kaide gibi radikal unsurların Afganistan'ın Bedahşan bölgesinden, Tacikistan'ın özerk statüdeki dağlık Bedahşan bölgesine kolayca geçiş sağlaması ülkenin güvenliğini ve istikrarını tehdit eden unsurlardandır.²⁶⁵

Ulusal güvenlik açısından ciddi tehdit oluşturan uluslararası terörizm, uyuşturucu kaçakçılığı ve organize suç gibi küreselleşme sürecinin beslediği bazı zararlı sonuçlar Tacikistan'ın güvenliğini olumsuz yönde etkilemektedir.²⁶⁶ Bunu Tacikistan Dışişler Bakanı Hamrahan Zarifi'nin şu sözlerinde de görmek mümkündür:²⁶⁷

“Uluslararası terör, aşırılıkçılık, ayrılıkçılık, organize suç, uyuşturucu kaçakçılığı gibi uluslararası süreçlerin olumsuz sonuçları ve tehditkârlığı, Tacik toplumuna ve devletine hâlâ ciddi zarar vermekte ve bizim bu olaylarla mücadelede uluslararası

²⁶⁴ Abbas Karaağaçlı, “Tacikistan’ın Siyasal...”, op.cit.,

²⁶⁵ Abbas Karaağaçlı, “Tacikistan’ın Bedahşan Bölgesinde Huzursuzluk”, 3 Ağustos 2012, Bilgesam, <http://www.bilgesam.org/incele/181/-tacikistan%E2%80%99in-bedahsan-bolgesinde-huzursuzluk/#.W1AzgHln2sw>, (24.12.2017).

²⁶⁶ Hasan Zuhrai, “Osnovnye Prinsipy Vneshnoy Politiki Respubliki Tadjikistan”, 8 Aralık 2011, Dalniy Vostok, <http://easttime.ru/analitic/3/10/1022.html>, (27.12.2017).

²⁶⁷ a.yer

toplumla, etkili ve ortak işbirliği yolları aramamızı zorunlu kılıyor. Tacikistan, BM'nin uluslararası barışı ve güvenliği sağlamayı ve tüm insanlığın sorunlarını çözmeyi amaçlayan yaklaşımını sürekli olarak desteklemekte; ŞİÖ, KGAÖ ve diğer bölgesel ve uluslararası örgütlerle kendi çıkarlarını dikkate alarak çok taraflı bağların oluşturulması ve geliştirilmesine olan ilgisini bildirmektedir.”

Burda Zarifi'nin sözlerinde de gördüğümüz gibi, Tacikistan, söz konusu sorunları tek başına değil de işbirliği yoluyla çözmeye çalışmakta ve buna yönelik başarılı politikalar geliştirmeye gayret etmektedir.

3.2. Orta Asya Ülkelerinin Büyük Güçlerle (ABD, Rusya, Çin) Bağlantılı Güvenlik Politikaları

Soğuk Savaş döneminin kapanması ile iki kutuplu çatışma durumunun da sona ermesi, dünyadaki askeri çatışmaları azaltmamış, bilakis daha da arttırmıştır. Yıllarca devam eden küresel denge nihayete ermiştir. Kutupların birinin yıkılması ile kutuplar arasındaki çatışma sona erse de, henüz yeni bir güç ve çıkar dengesi oluşamamıştır. Bu nedenle her tarafı güçlü, büyük devletler ile kuşatılan genç ve egemen Orta Asya ülkeleri için güvenliğin sağlanması büyük ve zor bir görev olmuştur.²⁶⁸

Aleksandr Dugin ve Zbigniew Brzezinski gibi Rus ve Batılı bilim adamları, 1991'de Sovyetler Birliği'nin yıkılmasının ardından, jeopolitik ve jeoekonomik önemi yüksek olan enerji kaynaklarının Orta Asya ülkelerinin dış politika yönelimlerinin belirlenmesinde önemli rol oynayacağını belirtmişlerdir.²⁶⁹

SSCB'nin dağılmasının ve bölgedeki güçler dağılımının değişmesinin ardından, bölgenin siyasi, kültürel ve iktisadi bakımından açılması ile bölge ülkeleri çeşitli alanlarda ikili ve çok taraflı işbirliğinin gelişmesi için, ülke güvenliğini de göz önünde bulundurarak esnek ve dengeli dış politikalar izlemek zorunda kalmışlardır. Diğer yandan da Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından Orta Asya'da oluşan boşluğu doldurmak için bazı mücadeleler olmuştur. Bölgede etkinlik kurmaya çalışan başlıca aktörler; ABD,

²⁶⁸ Aiya Almasovna, “Konseptsiya Natsionalnoy Bezopasnosti RK”, Astana, Ekim 2015.

²⁶⁹ Ertan Efeğil, “Orta Asya Devletlerinin Dış Politikasını Belirleyen Temel Faktörler: Rejim Güvenliğine Karşı Yayılmacı Jeopolitik Rekabet”, Orta Asya ve Kafkasya: Rekabette İşbirliğine, Tayyar Arı (ed.), MKM Yayıncılık, Bursa, 2010, s. 41.

Rusya, Çin, Türkiye, İran, Hindistan vb.dir. Rusya'nın vazgeçilmez sahası (yakın çevresi) olarak değerlendirilen Orta Asya, dünyanın diğer bölgeleri için/de olduğu gibi aynı zamanda ABD'nin de ulusal çıkarları dahilinde bulunan bir coğrafik alandır. Çin açısından ise, doğu bölgesinin istikrara kavuşması için yine bu bölge çok önemlidir. Türkiye'ye gelecek olursak, bölge ülkeleri ile olan kültürel ve etnik bağlarından dolayı Türkiye de bölge ile yakından ilgilenmektedir.

Orta Asya ülkelerinden Türkmenistan, dış politikasında hiç bir ülkeye herhangi bir ayrıcalık tanımadan, kendi güvenliğini ve egemenliğini daimi tarafsızlık statüsü ile sağlamak yolunu tercih ederken; Özbekistan bölgede bu konuda sıkça yön değiştiren bir ülke olmuştur, Kazakistan'a gelecek olursak, ülkesindeki kesif Rus azınlığı ve en uzun sınır komşusu olmasından dolayı, dış politikasında önciliği Rusya'ya verse de, bölge ülkelerine, bunların yanında ABD ve AB ülkeleri ile Çin, Hindistan gibi diğer büyük güçlere de dış politikasında büyük önem atfetmektedir. Yeraltı zenginliklerce nispeten fakir durumda olan iki bölgevi ülkesi olarak Kırgızistan ve Tacikistan ise güvenliklerini büyük ölçüde Rusya yanlısı bir dış politika ile sağlar görülmektedirler. Nitekim söz konusu bu iki ülkeyi demokrasi ve insan hakları gibi unsurlar ABD ve Batı'dan uzaklaşır görmeye birlikte; Çin'den de her ne kadar tam dile getirilmese bile, tehdit algılar görmek söz konusudur.²⁷⁰ Obama'nın ABD devlet başkanı olması ile birlikte bölge ülkeleri ile arasının açılmasına neden olan demokrasi ve insan hakları gibi temel taleplerin ikinci plana alınması, bölge ülkelerinden bazıları ile yakınlaşma konusunda yardımcı olsa bile, genel tabloya bakıldığında pek de değişen bir şey yoktur demek yanlış olmayacaktır. Bölge ülkeleri için Rusya'nın bir numaralı güvenlik alandaki ortak olması durumu hâlâ devam etmekte ve bu kısa vadeli değildir. Çünkü bölge ülkelerinde Sovyetler Birliği'nin yürüttüğü politikalar ile ortaya çıkan, her alandaki birbirine olan bağımlılık, Sovyetler'in dağılmasının ardından güvenlik alanındaki bağımlılığın da sebebi olmuştur. Bu da bölge ülkelerini Rusya'ya yakınlaştıran faktör olmuştur. Çalışmamızın temel ilgi alanı olan silahlanma konusunda da, bir sonraki bölümde daha ayrıntılı üzerine durulmak üzere, bölge ülkeleri 26 yıllık bağımsızlığı boyunca da, önemli oranda Sovyet ve Rus yapımı silahlara sahiptirler. Yukarıda çalışmamızın teoriler kısmında da değindiğimiz gibi silahlanma bir kereliğine ve/veya kısa süreli eylem değildir. Bütün bunların üstüne bölge

²⁷⁰ Zakir Chotoev, "Kırgızistan Cumhuriyeti'nin Dış Politikasına Genel Bakış", 2001, <https://www.tarihtarih.com/?Syf=26&Syz=357742>, (23.12.2017).

lkelerinden Kırgızistan ve Tacikistan güvenliklerini sağlamak için neredeyse Rusya'ya bağımlıdırlar. Topraklarındaki Rus askeri varlıklar olmadan iki ülke kendi güvenliklerini sağlayacak durumda değildir. Bunun en iyi örneğini Kırgızistan teğkil etmektedir. Bütün bunlar üzerinde çalışmamızın dördüncü bölümünde daha ayrıntılı durulacaktır.

Orta Asya lkeleri bir yandan güvenlik alanında Rusya'yla beraber hareket etmesi gerektiğinin farkındadır, diğer yandan da Rusya'ya alternatifler bulduklarında bu durumu kendi faydalarına çevirmeye çalışmaktadırlar. Söz konusu bu fırsat da 11 Eylül saldırıları ile gelmiştir. 11 Eylül saldırılarının ardından terörle mücadele çerçevesinde ABD'nin Afganistan müdahalesi sürecinde Orta Asya lkeleri ABD'nin yanında olmuşlar ve bu da ABD'nin bölgeye askeri olarak yerleşmesini kolaylaştırmıştır. Nitekim müdahale sırasında, Kazakistan havasahası ve demiryollarını ABD için açmışken, daimi tarafsız olan Türkmenistan sadece hava sahasını Amerikan uçakları için açmıştır. Diğer bölge ülkeleri Özbekistan, Kırgızistan ve Tacikistan ise, ABD'nin kendi topraklarında askeri üsler açmasına izin vermişlerdir.

Orta Asya lkelerinin ABD'nin Afganistan müdahalesi ve Afganistan'ın istikrara kavuşması konusunda Washington'un yanında olmalarında kendilerine özgü bazı neden ve çıkarları vardı. Bunların birincisi, uyuşturucu ticaretinden duydukları rahatsızlık olmuştur. Afganistan'da istikrarın sağlanmasıyla bu ülkelerdeki uyuşturucu ticaretinin kontrol altına alınacağı beklentisi de olmuştur. Ama yukarıda 'Afganistan ve Uyuşturucu Sorunu' başlığı çerçevesinde üzerinde durduğumuz gibi bu beklentinin tam tersi olmuş ve uyuşturucu ticareti de neredeyse iki katına fırlamıştır. İkincisi, ABD teröre karşı bir mücadeleye girmiştir; bu da bölge ülkelerindeki radikal grupların destekten mahrum edilmesi anlamına gelmiştir. Bu, söz konusu radikal grupların zayıflaması demektir. Üçüncüsü ise ABD'nin bölgedeki varlığıyla Rusya'yı dengeleyeceği beklentisiydi. Zira Kazakistan'daki büyük Rus azınlığı, Özbekistan ve Kırgızistan'ın IH'nden algıladığı tehditler ve büyük enerji devi Türkmenistan'ın da doğalgaz satışını sadece Rusya üzerinden gerçekleştirebilmesi bölgede Rusya'nın elini güçlendiren kartlardı. Orta Asya lkeleri işte bunlar karşısında dengeliyici bir aktör olarak ABD'yi görmekteydiler.

Sonuç olarak Orta Asya bölgesinde etkili olmak isteyen güçler başta ABD, Rusya ve Çin olmak üzere bölgede herhangi bir istikrarsızlığın çıkmasını istememektedirler. Nitekim olası bir istikrarsızlık ile bölgenin enerji kaynaklarına ulaşım imknı daha da

zorlaşacak, dahası da söz konusu istikrarsızlık daha fazla aktörlü çatışmalara yol açabilecektir. Diğer yandan da Orta Asya bölgesi Orta Doğu, Asya-Pasifik ve Doğu Avrupa bölgelerine göre büyük güçlerin daha az mücadele ettiği ve birbiri ile karşı karşıya gelme ihtimalinin daha düşük olduğu bir bölgedir. Bölgede büyük güçlerin çıkarları her ne kadar çatışsa (kesişse) da bu ülkelerin hepsi bölgenin yeni bir küresel istikrarsızlığın odağı olmasını istememektedirler. Terörizm, Radikal İslam ve Afganistan sorunu gibi hususlar, büyük güçlerin birbirine karşılıklı yardım ettiği konulardır ve bu konularda 2001 Afganistan müdahalesi sırasında büyük güçlerin işbirliği zaten görülmüştür. ABD'nin Afganistan'dan askerlerini yavaş yavaş çekmeye başlaması, ABD'nin Rusya ve Çin sınırlarının yakınında askeri üslerin olması gibi şaibeli konuların da yavaş yavaş ortadan kalması söz konusudur.

Bu arada **Türkiye de** Orta Asya'nın temel silah tedarikçileri arasındadır. Örneğin, 2016 yılında sadece Türkmenistan'a 95 mln Amerikan dolarlık silah satışı gerçekleştiren Türkiye, Rusya'yı da geçerek Türkmenistan'ın en büyük silah tedarikçisi olmuştur. Türkiye bölge ülkelerinden Türkmenistan ve Kazakistan'a zırhlı araçlar satışında bulunmuştur.²⁷¹ Türkiye'nin küçük boy füzeler konusunda elde ettiği ilerlemeleri de dikkate değer niteliktedir ve orta vadede bölgeye zırhlı araçların yanısıra füze tedarikine girişeceği beklenmektedir. Çünkü silah ticareti sıradan bir iş değildir. Nitekim serbest ticareti savunan ekonomik liberalizmdeki karşılaştırmalı üstünlükler teorisi güvenliği doğrudan ilgilendiren bir husus olarak silahlanmayı kapsamamaktadır.²⁷²

Bilindiği gibi normal ticarete satıcı, ürününü en iyi fiyat verene satmakta, alıcı ise istediği ürünü en düşük fiyattan almak istemektedir. Fakat silah ticareti böyle yürümektedir. Bazen alıcı ülke istediği silah sistemi için normalden çok yüksek fiyat vermekteyken, satıcı ülke de normalden daha düşük fiyata silah transferinde bulunabilmektedir. Bazen de alıcı istediği silah sistemi için normalden çok daha yüksek fiyat vermesine rağmen satıcı ülke söz konusu sistemi satmamaktadır. Nitekim silah ticaretinde siyasi ve stratejik hedefler ekonomik hedeflerden üstündür. Dahası söz konusu iki faktör ekonomik hedefleri beslemektedir.²⁷³ 1972-1973 yıllarında ABD'nin İsrail'e

²⁷¹ SIPRI Arms Transfers Database, Turkey: Transfers of Major conventional weapons: sorted by supplier. Deals with deliveries or orders made for year range 1991 to 2016, 20 July 2017.

²⁷² Ferhat Perinççi, *Silahlanma ve Savaş.*, op.cit., s. 111.

²⁷³ a.yer

teslim etmesi gereken ve o günün en modern savaş uçağı olan F-4 Phantom tipi uçaklar, normal şartlar altında Amerikan Hava Kuvvetleri için üretilmiş olan uçaklarından alarak, kendi silah stoklarına katmayı planladığı uçaklardan kısıntıya giderek, İsrail'e teslim etmesi, yani İsrail'in güvenlik ihtiyaçlarına cevap vermeyi tercih etmesi bunu göstermektedir.²⁷⁴ O yüzden de Orta Asya ülkelerinin de diğer tedarikçilerden alamadığı silah sistemlerini kültürel, etnik ve dini bağı olan Türkiye'den alabilme oranı çok daha yüksektir.

Satışların yanısıra Türkiye bölge ülkelere askeri yardımlar da yapmaktadır. Örneğin, 2011-2014 yılları arasında Türkiye Kırgızistan silahlı Kuvvetlerine 12 mln dolarlık askeri yardımda bulunmuştur.²⁷⁵

3.2.1. Türkmenistan:

27 Ekim 1991 tarihinde bağımsızlığını kazanan Türkmenistan'ın dış politikasını belirleyen en temel etken, dönemin Cumhurbaşkanı Saparmurat Niyazov'un, Türkmenistan'ın jeopolitik konumuyla birlikte küresel güç mücadelesinde küçük devlet olmasının getirdiği “yutulma tehlikesi” ve bunun yanı sıra zengin doğal kaynaklarının elde tutabilmesi konusunda duyduğu endişe yüzünden izlediği çok taraflı ya da bölgesel girişimlere karşı mesafeli ve temkinli tavrı olmuştur.²⁷⁶

Türkmenistan, 12 Aralık 1995'te BM'in kuruluşunun 50. yıldönümünde, küresel bazdaki güç mücadelesinde taraf olmaktan kaçınma ve güvenliğini koruma politikasının bir sonucu olarak yorumlanan daimi tarafsızlık statüsünü elde etmiş ve söz konusu daimi tarafsızlık statüsüyle bölgede ve ülkesinde iç istikrarı sağlamayı hedeflemiştir. Daimi tarafsız ülke olarak Türkmenistan'ın hak ve yükümlülükleri 3 ana grup altında ele alınmaktadır. Bunlar, askeri-siyasi, iktisadi ve beşeri hak ve yükümlülüklerdir. Çalışmanın bu kısmında daha çok askeri siyasi boyutta olanlar üzerinde durulacaktır.

²⁷⁴ Ferhat Pirinççi, “İsrail'in Silahlanmasında ABD'nin Rölü ve ABD-İsrail Stratejik İlişkisinin Başlaması (1956-1973)”, *History Studies, Middle East Special Issue* 2010, ss. 371.

²⁷⁵ Armed Forces Of Kyrgyzstan and Turkmenistan, <https://www.youtube.com/watch?v=jOUE62R9580>, (26.09.2017).

²⁷⁶ Mehmet Seyfettin Erol, “Türkmenistan Dış., op.cit.,

Türkmenistan daimi tarafsız bir ülke olarak meşru müdafıa durumu haricinde herhangi bir savaşa katılamaz. Daimi tarafsız devlet kendi bağımsızlığını ve toprak bütünlüğünü korumak için kendi silahlı kuvvetlerini oluşturma hakkına sahip olsa da, söz konusu silahlı kuvvetlerin kendini savunma amacı için gerekli olan boyutu aşmaması gerekmektedir. Türkmenistan da statüsü gereğince kendi silahlı kuvvetlerini oluşturmuştur. Bununla birlikte, Aşkabat yönetimi herhangi bir askeri güvenlik durumunda diğer ülkelerden ve BM'den yardım isteyebilmektedir. Bu çerçevede, 12 Aralık 1995 tarihli "Türkmenistan'ın Daimi Tarafsızlığı Hakkındaki Kararını" onaylamış olan BM üyeleri de, Türkmenistan'a karşı güç kullanmamakla, onu tehdit etmemekle ve/veya Türkmenistan'da barışı bozabilecek herhangi bir faaliyette bulunmamakla, Türkmenistan'a karşı yapılan siyasi karakterli baskıları desteklememekle ve onu herhangi bir askeri bloğa girmeye zorlamamakla yükümlüdürler.²⁷⁷ Ayrıca, Türkmenistan, topraklarına yabancı askeri kuvvetleri ya da askeri personeli sokmamakla ve topraklarında herhangi bir yabancı askeri üs kurmamakla da yükümlü kılınmıştır.

Bu devletin en önemli ilkelerinden biri olan tarafsızlık statüsü, Türkmenistan'da dış politikanın temelini oluşturmakta olup, Türkmenistan'ın dış politikasını şekillendirmektedir. Türkmenistan, tarafsızlık statüsünü zedeleyebilecek politikalardan da kaçınmak durumundadır.²⁷⁸

Bu noktada Türkmenistan'ın askeri doktrini üzerinde kısaca durmak yararlı olacaktır. Nitekim bağımsız ve daimi tarafsız Türkmenistan'ın askeri doktrini, barışçıl bir dış politika amacına yönelik olarak, kendi askeri güvenliğinin ve toprak bütünlüğünün askeri-politik, askeri-ekonomik ve askeri-stratejik temelini belirleyen ilkelerin, hedeflerin ve amaçların devlet tarafından benimsenen bir toplamıdır.²⁷⁹ Askeri Doktrin, Türkmenistan Ulusal Güvenlik Konsepti hükümleri çerçevesinde "Sürekli tarafsızlık, barış, iyi komşuluk ve demokrasi ilkelerine dayalı olarak 21. yüzyılda Türkmenistan'ın dış politika rotası" üzerine bir bildiri halinde sunulmuştur. Askeri Doktrin'in hükümleri, hakim olan askeri ve siyasi durumu ve gelişimini, Türkmenistan'ın askeri güvenliğini

²⁷⁷ a.yer

²⁷⁸ Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, "Türkmenistan'ın Siyasi Görünümü", <http://www.mfa.gov.tr/turkmenistan-siyasi-gorunumu.tr.mfa>, (13.11.2017).

²⁷⁹ "Voennaya Doktrina Nezaavisimogo, Postoyanno neytralnogo Türkmenistana" (Polnyy Tekst), Ocak 2015, <http://infoabad.com/zakonodatelstvo-turkmenistana/voenaja-doktrina-nezavisimogo-postojano-neitralnogo-turkmenistana-polnyi-tekst.html>, (15.11.2017).

sağlamanın objektif ihtiyaçlarını göz önüne alır. Söz konusu doktrinde bizi yakından ilgilendiren başlıca dış ve iç tehditler üzerinde ayrı ayrı durulmaktadır.²⁸⁰ Bu doktrinde başlıca dış tehditler şöyle sıralanmıştır:

- Türkmenistan'ın toprak bütünlüğünün ihlali;
- Türkmenistan'ın içişlerine karışmaya çalışılması;
- Türkmenistan sınırlarının hemen yakınında lokal savaşlar ve silahlı çatışmaların tırmanması;
- Kitle imha silahlarının kullanılma ihtimalinin yükselmesi;
- Kitle imha silahlarının yaygınlaşması; bunun yanında gönderme araçları ve askeri üretimin de en son teknoloji noktasına doğru evrilmesi;
- Silahların kısıtlanması ve azaltılması alanındaki uluslararası sözleşmelerin ihlal edilmesi ve diğer ülkelerin silahlanmasının niteliksel ve niceliksel olarak artması sonucunda istikrarın daha da zayıflatma ihtimalinin ortaya çıkması;
- Uluslararası terörizm, ayrılıkçılık ve dini aşırılık eğilimlerinin güçlenmesi;
- Mevcut bölgesel/uluslararası güç dengesinin bozulmasına neden olabilecek şekilde Türkmenistan sınırlarının hemen yanbaşında bir takım askeri grupların oluşturulması ve/veya genişletilmesi;
- Türkmenistan devlet sınırları dâhilinde bulunan tesis ve cephaneliklere yapılan saldırı, sınır çatışmalarının olması ve bir takım silahlı provokasyonlar;
- Türkmenistan topraklarına nakletmek amaçlı olarak, diğer ülke topraklarında bazı silahlı grupların yaratılması, donatılması ve eğitilmesi hadiseleri vs.

Özetlemek gerekirse, askeri nitelikte olmayan, güçlü ve uzun vadeli bütünsel bir güvenlik sistemini oluşturmak Türkmenistan dış politika ideolojisinin ana çekirdeğini teşkil etmiştir. Söz konusu sistemin oluşturulması için Türkmenistan bütün imkanlarını, tarafsızlık statüsünü ve jeopolitik avantajlarını uluslararası toplumun hizmetine vermeye/sunmaya hazır hale getirme çalışmalarına hazırlanmaktadır.²⁸¹

Son olarak, Mehmet Seyfettin Erol “Türkmenistan’ın Dış Politikasında Daimi Tarafsızlık Statüsü” adlı çalışmasında bu ülkenin dış politikasının temel taşının tarafsızlık

²⁸⁰ a.yer

²⁸¹ Türkmenistan Dışişler Bakanlığı sayfası, “Türkmenistanın Yaragsızlanmak ve Howupsuzluk Meseleleri Boyunça Sıyasatı”, <http://www.mfa.gov.tm/tk/news/375>, (17.11.2017).

olduğunu ve daimi tarafsızlık statüsüyle birlikte, Türkmenistan'ın elde ettiği kazanımların en başında “güvenlik” ve “istikrar”ın geldiğini tespit etmektedir.

Tarafsız statüsünde bulunan Türkmenistan, Afganistan'daki olaylardan etkilenmişse de, herhangi bir müdahalede bulunmamıştır. Hatta bu ülkeyle ilişkilerini aynı seviyede tutmaya çalışmıştır. Nitekim Türkmenistan'dan Afganistan'a giden elektrik hatları (Bilhassa, Kuzey Afganistan'ın elektrik enerjisi ile beslenmesi gibi) iki ülke arasında ilişkilerin iyi seyirde devam etmesi için yeterli olmuştur. 2015 yılında faaliyete başlayan Türkmenistan-Afganistan-Pakistan-Hindistan (TAPH) doğalgaz boru hattı da iki ülke açısından son derece önemlidir.²⁸² TAPH'ın yanısıra Afganistan yakıt konusunda da hâlâ Türkmenistan'a bağımlıdır. Bu da ilişkilerin iyi seyirde devam etmesi için önemli bulunmaktadır.

3.2.2. Kazakistan:

Kazakistan Cumhuriyeti, küresel ve bölgesel güvenlik, adalet ve ilerleme adına çok yönlülük ve bütünleşme ilkeleri üzerine kurulu genel bir dış politikaya sahiptir.

Kazakistan'ın dış politik önceliklerini Nursultan Nazarbayev Mayıs 1992'de Parlamento'da yaptığı konuşmada Rusya ve BDT ile ilişkiler, Çin Halk Cumhuriyeti (ÇHC), Moğolistan, Hindistan, Pakistan gibi yakın bölge komşuları ile ilişkiler, Batı ile ilişkiler ve Türkiye ve İran ile ilişkiler şeklinde sıralamıştır.²⁸³ Söz konusu tablonun bugün de pek değişmediğini söylemek yanıltıcı olmayacaktır.

Ünlü Rus yazar ve politikacı Aleksandr Soljenitsin, 1990'da, Sovyetler Birliği dağılmadan, en büyük iki Sovyet yayın kuruluşunda ('Komsomolskaya Pravda' ve 'Literaturnaya Gazeta'da) yayınlanan “Rusya'yı Nasıl İnşa Edeceğiz?” başlıklı makalesinde Kazakistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin (KSSC) gelecekteki sınırlarını sorgulamıştır.²⁸⁴ Makalede, Kazakistan'ın kuzeyini oluşturan Rusların yoğun oldukları

²⁸² TAPH boru hattı projesi hakkında daha fazla bilgi için bkz. “Türkmenistan-Afganistan-Pakistan-Hindistan Gaz Geçiricisinin Gurluşygyna Badalga Berildi”, Türkmenistanın Dölet Habarlar Agentligi, Resmi Habar, Aralık 2015, www.turkmenistan.gov.tm/_tmt/?id=6407, (5.05.2017).

²⁸³ Aysegul Gunes, “Kazakistan'ın Çok Vektörlü Dış Politika Anlayışı”, s. 3 <https://www.academia.edu/17851592>, (20.11.2017).

²⁸⁴ Daha fazla bilgi için bkz. Aleksandr Soljenitsin, “Kak Nam Obüstroit Rossiyu?”, Komsomolskaya Gazeta, 18 Eylül 1990.

geniş toprakların tarihsel olarak Rusya'ya ait olduğundan ve bu nedenle komunizm tarafından 'şuursuzca' çizilmiş sınırların değiştirilmesi gerektiğinden söz edilmiştir.²⁸⁵ Bu planlar karşısında gelecekte böyle bir durumla karşılaşmamak ve ülkenin kuzeyinde yoğun olarak yaşayan Rus nüfusunu ayrılıkçılıktan uzak tutmak için Nazarbayev yönetimi, Rusya Federasyonu karşısında ülkesinin toprak bütünlüğünü Rus tehdidi söylemine yer vermeksizin esas alan bir güvenlik politikası geliştirmiştir.²⁸⁶ Bağımsızlığının ardından Rusya ile paralel politikalar izlemesi de Rusya'nın Kazakistan'a karşı Rus kartını kullanmasını etkisizleştirmek için yapılmıştır.²⁸⁷ Bununla beraber ekonomik bağımlılık ve Rus nüfusun ayrılıkçılığa yönelmesinden duyulan endişe Kazakistan'ı BDT eksenine çekmiştir.²⁸⁸ İlk adım da 21 Aralık 1991'de BDT'nin kurucu üyelerinden biri olarak Almata Antlaşmasını imzalaması olmuştur. Nitekim BDT aracılığıyla bir tek Kazakistan değil, diğer üye ülkeler de sınır meselelerinin büyük kısmını belirlemiş, Sovyetler Birliği'nden kalan silahları paylaşmışlar vb. önemli güvenlik sorunlarını çözmüşlerdir. Çalışmamızın dördüncü bölümünde bu konu üzerinde daha ayrıntılı durulacaktır. Bunun yanında Kazakistan BDT çerçevesi içinde olmak için, Mayıs 1992'de Dostluk, İşbirliği ve Karşılıklı Yardım Antlaşmasını imzalamış ve böylece Rusya Federasyonu ile ikili sınır antlaşması arayışında olmamak için en rasyonel çözüm yolunu bulmuştur.²⁸⁹ Zaten 1997 yılında Kırgızistan sınırına yakın konumda bulunan başkentini Almatı'dan kuzeye Astana'ya²⁹⁰ geçirmesindeki temel sebeplerden biri kuzeyde Rusların çoğunluk olarak yaşadığı bölgeyi yumuşak bir yöntemle kazaklaştırmak ve böylece Rusya karşısında ulusal güvenliğini riske etmemek çabasıdır.

Kazakistan'ın güvenlik ve dış politikasının ikinci ayağını oluşturan Batı ile ilişkiler ise, BDT ve Rusya ile olan ilişkilerini dengelemek amacını taşımaktadır. Diğer taraftan da denize çıkışı olmayan Kazakistan'ın boru hatları güzergah ve pazarları konusunda Rusya'ya olan bağımlılıktan kurtulma isteği de burada önemli rol

²⁸⁵ a.yer

²⁸⁶ Utku Yapıcı, "Kazakistan'ın Dış ve Güvenlik Politikasında Çok Vektörlülük", M. Tugut Demirtepe & Güner Özkan (Der.), Uluslar arası Sistemde Orta Asya Dış Politika ve Güvenlik , Şubat 2013, Ankara, s. 198.

²⁸⁷ Sinan Ogan, "Demografinin Gölgesi Altında Rusya-Kazakistan İlişkileri", Avrasya Dosyası, Cilt:7, Sayı:4, Kış 2001-2002, s. 128.

²⁸⁸ Aysegül Gunes, "Kazakistan'ın Çok Vektörlü.", op.cit.,

²⁸⁹ Zharmukhamed Zardykan, "Russians in Kazakhstan and Demographic Change: Imperial Legacy and the Kazakh Way of Nation Building", Asian Ethnicity, Vol:5, Şubat 2004, ss. 71.

²⁹⁰ Günümüz Kazakistan'ın başkenti Astana, eski adıyla Akmola, daha çok rusların yoğun olduğu bölgedir. Yukarıda da dediğim gibi, Ordaki halkı kazaklaştırmak amacıyla Başkent Astanaya geçirilmiştir.

oynamıştır.²⁹¹ Bazı kaynaklarda söz konusu faktörün daha ağır bastığını iddia edenler de vardır. Nitekim Batı vektörünü denge unsuru olarak kullanmak için Kazakistan şu girişimlerde bulunmuştur: 1992 yılında Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı'na (AGİT) ve Kuzey Atlantik İşbirliği Konseyi'ne, Mayıs 1994'te ise NATO'nun Barış İçin Ortaklık programına dahil olmuştur.

Petrol ve doğal gaz sektörünün ülkeyi bir anlamda bu bağımlılıklardan kurtaracak yegane faktör olduğuna inanan Kazakistan yönetimi, 1990'lı yıllar boyunca bir yandan ABD ile ilişkilerini geliştirmeye çalışırken diğer yandan da Amerikan yatırımlarını petrol ve doğal gaz sektörüne çekmeye ve ilgiyi arttırmaya çalışmıştır. Nitekim 2000 yılında Kazakistan ve Amerikan yönetimi arasında oluşturulan 'uzun vadeli ortaklık prosedürünü', güvenlik, enerji, yatırım ve demokratik alanlarda iki ülke arasında işbirliğinin geliştirilmesini amaçlamaktadır.²⁹²

Kazakistan'ın dış politika öncelikleri arasında en önemlilerinden birinin neden Çin olduğunu, iki ülke arasındaki sınırın 1700 km olmasından hareketle tahmin etmek zor değildir. Nitekim iki ülke arasındaki ekonomik ilişkilerin yanısıra, ülkenin güvenliği meselesi de Çin'in ister istemez Kazakistan dış politika öncelikleri arasında görülmesinde zorlayıcıdır. Çünkü Nazarbayev, Çin ile iyi komşuluk ilişkilerini yoluna koymaksızın, Kazakistan'ın güvenli bir geleceğinin tesis edilmeyeceğini farketmiştir.²⁹³ Kazakistan'ın 1996 yılında Şanghay Beşlisine üye olmasının önemli sebeplerinden biri de budur. Nitekim Çin ile arasındaki sınır sorunlarının bu örgüt aracılığıyla çözüme ulaştırılması söz konusu olmuştur. Ayrıca, Nazarbayev yönetimi, Batılı firmalara olan aşırı bağımlılığını azaltmak için de enerji sektöründe Çin yatırımlarını çekmeye çalışmaktadır.²⁹⁴

Özellikle 2001 yılından sonra Kazakistan'ın güvenlik ve dış politikasında önemini arttıran bir diğer vektör olarak ise, Hindistan gelmektedir. 2002 yılında iki ülke arasında askeri eğitim ve deniz kuvvetleri konularında imzalanan memorandumun etkisi ile askeri kuvvetlerin eğitimi ve ortak askeri – endüstriyel projeler vb. alanlarda yakın askeri

²⁹¹ Zharmukhamed Zardykhan, op.cit.,

²⁹² Aysegul Gunes, "Kazakistan'ın Çok Vektörlü...", op.cit., s. 8.

²⁹³ a.g.e., s. 5.

²⁹⁴ a.yer

bağlantılar kurulmuştur.²⁹⁵ Kazakistan Savunma Bakanı Muhtar Altunbayev 2003 yılında Kazakistan-Hindistan ilişkilerinin askeri işbirliği boyutunun Kazakistan için özel öneme sahip olduğunu vurgulamıştır.²⁹⁶

3.2.3. Özbekistan:

Özbekistan yönetimi bağımsızlığın ardından diğer bölge ülkelerine kıyasla farklı bir dış politika tercihinde bulunmuştur. Nitekim Özbekistan bağımsızlık sonrası Rus etki alanından kurtulmak için adımlar atarak daha çok Amerika Birleşik Devletleri gibi Batılı ülkeler ve Çin Halk Cumhuriyeti gibi bölgesel güçler ile işbirliğine yönelmiştir. Ancak çıkarlarının gerektirdiği alanlarda Rusya ile de yakın ilişkiler kurabilmiştir.²⁹⁷ Ayrıca Rusya ile ABD'yi birbirlerine karşı dengelemek, Özbekistan yönetiminin temel stratejilerinden biri olarak görülmüştür.

Bağımsızlık sonrası Özbekistan dış politikası, aslında iki aşamalı bir hedef üzerine yapılandırılmıştır. Birinci hedef, ülkenin bağımsızlığının daha sağlam temellere oturtulmasını hedefleyen “bağımsızlaşma” hedefi; ikinci ise, Orta Asya’da bölgesel güç olma hedefidir.²⁹⁸ Nitekim diğer Orta Asya ülkelerinin tam ortasında yer alan Özbekistan’ı, jeopolitik konumunun yanı sıra, nüfusu, doğal kaynakları, siyasi ve askeri gücü, diğer bölge ülkelerinde yaşayan Özbek nüfusu²⁹⁹ (diasporası), izlediği proaktif dış politika gibi faktörler bölgenin ‘başat aktörü’ konumuna yükseltmektedir.³⁰⁰

Özbekistan, Orta Asya’daki özel jeopolitik konumundan dolayı bölgede ABD veya diğer büyük güçler açısından ‘pivot ülke’ (pivot state) olarak öne çıkmaktadır. Dolayısıyla bölgede hakimiyet kurmak isteyen büyük güçler, öncelikle bu ülkeye yönelik sağlam stratejiler ve politikalar geliştirmektedirler. Durumun farkında olan Özbekistan da önüne gelen fırsatlardan kendi çıkarlarına göre faydalanmaya çalışmaktadır.

²⁹⁵ a.g.e., s. 9.

²⁹⁶ Tanvi Madan, “India’s International Quest for Oil and Natural Gas: Fueling Foreign Policy?”, *Indian Review*; Cilt:9, Sayı:1, Şubat-Mart 2010, s. 11.

²⁹⁷ Sait Sönmez, “Özbekistan Dış Politikasını Oluşturan Temel Faktörler”, *AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Güz 2013, Cilt:13, Yıl:13, Sayı:2, 13:387-415, s. 388.

²⁹⁸ a.yer

²⁹⁹ Tacikistan’da %25, Kırgızistan’da %14,4 (Ibid., s. 394), Afganistan’da %9 (2017 World Population By Country (Live), <http://worldpopulationreview.com/>, (2.12.2017)), Türkmenistan’da %5 oranında Özbek nüfus yaşamaktadır.

³⁰⁰ Sait Sönmez, “Özbekistan Dış Politikasını..., op.cit., s. 391.

Gerektiğinde bir dönem ABD gibi en büyük ortağına bile arkasını çevirebilmiştir. Yani bölgenin hızla yön değiştiren ülkesi, Özbekistan olmuştur. Bağımsızlık sonrası dönemde özellikle 2000-2005 yılları arasında ABD ile sıcak ilişkileri olan Özbekistan, 2005 Andijan olaylarından sonra dış politikadaki önciliğini Rusya'dan yana değiştirmiştir. Fakat söz konusu yakınlaşma da pek uzun sürmemiştir. Nitekim aşağıda daha detaylı olarak ele alınacağı üzere 2011-2012 yıllarında yine tekrardan ABD ile yakınlaşmaya başlamış ve süreç Özbekistan'ın KGAÖ ayrılması ile sonuçlanmıştır.

11 Eylül saldırılarının ardından yaşanan terörle mücadele çerçevesinde ABD'nin Afganistan müdahalesi sürecinde Orta Asya ülkeleri ABD'nin yanında olmuşlar ve bu da ABD'nin bölgeye askeri olarak yerleşmesine olanak sağlamıştır. Bu bağlamda Özbekistan Amerikan uçaklarına hava sahasını açmış ve Hanabad üssünü de vererek bölgede ABD'nin en iyi müttefiği durumuna gelmiştir. O dönemde söz konusu üste 1500 Amerikan askeri konuşlanmıştır.³⁰¹

Ancak Washington'un demokrasi ve insan hakları konusundaki taleplerinden büyük rahatsızlık duyan bölge ülkeleri, gelecekte tıpkı Gürcistan ve Ukrayna'dakiler gibi benzer devrimlerle sarsılabileceklerini düşünerek, ABD ile aralarına mesafe koymayı tercih etmişlerdir.³⁰² 2005 yılında Kırgızistan'daki Lale devrimi ile Askar Akeyev'in devrilmesi ve bunda ABD'nin parmağı olduğu hakkındaki bilgiler ilişkilerin daha da kötüleşmesine neden olmuştur. Pentagon'un terörizmle savaşının, bölgeye barışı getirmekten ziyade bölge rejimleri için tehdit oluşturmaya başlamasıyla birlikte, Washington'la ilişkiler sorgulanmaya başlanmıştır. Andijan olaylarından dolayı³⁰³ ilişkilerde yaşanan gerilimlerin ardından, 2005 yılında Özbekistan yönetiminin ABD'ye bir nota göndererek, Hanabad askeri üssünü 80 gün içinde kapatmasını istemesiyle, ABD hemen Kasım ayında Hanabad üssünü hızla boşaltmak zorunda kalmıştır.³⁰⁴

ŞİÖ'nün Eylül 2004 tarihindeki Bişkek zirvesinde Özbekistan'ın örgüte üyeliği konusu görüşülmüş; üyeler arasında enerji konusunda ve terörle mücadelede işbirliğinin geliştirilmesi kararlaştırılmıştır. Özbekistan'ın da örgüte üye olduğu bir sonraki örgüt

³⁰¹ Ainur Nogayeva, *Orta Asya'da ABD...*, op.cit., s. 195.

³⁰² Gökhan Telatar, "Sınırlı Çıkarlardan Askeri Angajmana", M. Turgut Demirtepe, Güner Özkan (der), *Uluslararası Sistemde Orta Asya, Dış Politika ve Güvenlik*, Ankara: Usak Yayınları, 2013, ss. 43-44.

³⁰³ Andijan olaylarında ABD ve Batı pressası Özbekistan yönetimini insan hakları ihlalleri ile suçlamıştır. Bkz. Svetlana Gamova, Viktoriya Panfilova, "Karimov Gotov Menyatsa", *Nezavisimaya Gazeta*, 2006.

³⁰⁴ İlyas Kamalov, *Rusya'nın Orta Asya Politikaları*, Ankara 2011, s.38.

zirvesi olan Astana zirvesinde (Temmuz 2005'te), ŞİÖ topraklarındaki yabancı askeri üslerin kapatılması kararı alınmıştır. Böylece Hanabad üssünün kapanmasına ilişkin adımlar da tamamlanmıştır.

Bu noktada Orta Asya'daki güvenlik alanında askeri örgütlenmelerin de rolü üzerinde durmak ve konuyla ilgili bilgi vermek yerinde olacaktır. Nitekim Orta Asya'da güvenlik alanındaki askeri örgütlenmelerin ve ağırlıklı olarak Rusya'nın başını çektiği askeri yapılandırmaların rolü büyüktür. Rus kuvvetlerinin bölgede kalmalarını sağlamak ve ihtiyaç duyulduğunda gerekli kuvvet talebini karşılamak için BDT bünyesinde, Türkmenistan hariç, bütün Orta Asya ülkelerinin yer aldığı, toplam altı devletin imzasıyla (Mayıs 1992'de) Kollektif Güvenlik Antlaşması (KGA) platformu kurulmuştur. Platforma 1993 yılında Azerbaycan, Gürcistan ve Beyaz Rusya da katılmıştır. Beş yıllığına imzalanan bu antlaşmayla kurulan platformun varlığının asıl amacı Afganistan kaynaklı istikrarsızlıkların bölgeye yayılmasını engellemek ve bölgedeki radikal akımlarla mücadele etmektir. Nitekim 1999 yılında bu antlaşma uyarınca, ilk 5 yıllık süresi dolunca Azerbaycan, Gürcistan ve Özbekistan adı geçen platformdan ayrılmışlardır. 2002 yılında ise Rusya, Beyaz Rusya, Moldova, Ermenistan, Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan KGAÖ tüzüğünü imzalamışlar ve söz konusu tüzüğe göre üye ülkelerin kendilerine ve/veya halkının güvenliğine yönelik tehditler karşısında askeri ve teknolojik konularda ittifak sağlanması üzerine anlaşılmıştır.³⁰⁵ Andijan olaylarıyla nedeniyle Batı ile arası açılan Özbekistan da 2006 yılında bu örgüte üye olmuştur. Fakat 2012 yılına gelindiğinde ise örgütten yine ayrılmıştır.

2005 Andijan olaylarından sonra Batı ile arasının bozulmasıyla birlikte, Rusya ile arasında gerçekleşen yakınlaşma sonucunda Özbekistan, kendini enerji alanında da Moskova yönetimiyle işbirliği yapmıştır. Nitekim 2006 yılında imzalanan bir anlaşmaya göre, Taşkent yönetimi bazı doğal gaz yataklarını Rusya'ya kiralamış, bazılarını da onun kullanımına bırakmıştır. Örneğin, Şahpahtı ve bazı doğalgaz yatağını kiraya vermiş; Urga, Kuaniş ve Akçalak doğalgaz yataklarını da onun kullanımına bırakmıştır.³⁰⁶ Bunlardan başka da Rusya'nın Lukoil şirketi Özbekistan topraklarında petrol arama ve çıkarma işlemlerinde ilk sırada faaliyet göstermeye başlamıştır.

³⁰⁵ Mehmet Seyfettin Erol, "Rusya Federasyonu'nun.., op.cit., s. 329.

³⁰⁶ Svetlana Gamova, op.cit.,

Diğer yandan da Obama'nın başkanlığa gelmesiyle birlikte, Orta Asya konulu bir hareketlilik göze çarpmaya başlamış: hatta bazı ilerlemeler elde edilse bile, bunlar 2001-2005 seviyesine asla ulaşamamıştır. Nitekim Obama yönetimi Bush'tan farklı olarak bölge ülkelerine ABD arasında gerilime sebep olan insan hakları ve demokrasi gibi konuları ikinci plana almayı tercih etmiştir. Obama, yönetime gelmesiyle birlikte, Afganistan üzerine yeniden yoğunlaşmak istemiş ve ek asker gönderme kararı almıştır. Bu bağlamda Batı Avrupa ve Baltık ülkelerinden Afganistan'a lojistik destek gönderilmesini öngören ve Rusya, Orta Asya ve Kafkasya üzerinden geçecek olan Northern Distribution Network (Kuzey Dağıtım Ağı) projesinin kurulmasına yönelik kararın alınması, Orta Asya ülkelerinin önemini arttıran nitelikte bir olay olmuştur.³⁰⁷ Bu durum özellikle de Özbekistan için geçerli olmuştur. Nitekim Obama yönetimi, Afganistan müdahalesi sırasında bölgedeki en iyi destekçisi ve müttefiği olan Özbekistan'la ilişkilerini yeniden geliştirme yoluna gitmiş ve bunu da kısmen başarmıştır. Nitekim 2009'un Mayıs'ında Özbekistan, lojistik amaçlı olarak Navoi şehrinde bir kargo havaalanını NATO'ya tahsis etmiş ve hava sahasının kullanımı için koyduğu kısıtlamaları yumuşatmıştır.³⁰⁸ Tabii ki bahsi geçen havaalanı için çok yüksek kira istenmesi Özbekistan'ın ekonomik kazanç elde etmek amaçlı olarak bunları yaptığının işareti olarak gösterilebilir.

Bu söylenenler ışığında Orta Asya'da ABD ve Rusya arasında en büyük rekabetin, bir çok sefer saf değiştiren Özbekistan için olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Biraz önce de belirttiğimiz gibi, 2005 yılından sonra bölgede sürekli etkinliğini kaybeden ABD, Obama'nın başkanlığa gelmesi ile Afganistan müdahalesi sırasında bölgedeki en önde gelen destekçisi olan Özbekistan'la ilişkilerini geliştirme yoluna gitmiştir. 2011 yılında ABD Kongresi aldığı karar ile 2004 yılında kabul edilmiş olan Özbekistan'a karşı askeri yardımlar konusundaki kısıtlamaları kaldırmış ve 2012 yılından başlayarak Özbekistan'a askeri yardımların yapılmasının önünü açmıştır.³⁰⁹ Kasım 2011'de ABD Kara Kuvvetleri'nin Merkezi Komutanlığı'nın generali Vincent Brooks Taşkent ve Duşanbe'ye ziyareti sırasında Özbekistan ve Tacikistan'a yüksek miktarda teknolojik cihazları, sanal (virtual) istihbarat ekipmanlarını, insansız hava araçlarını, dijital radyo

³⁰⁷ Gökhan Teletar, "Sınırlı Çıkarlardan Asker.", op.cit. s. 48.

³⁰⁸ a.g.e., s. 49

³⁰⁹ D. Malışeva, *Vizovı Bezopasnosti V Tsentralnoy Azii*, Moskova: İMEMO RAN, 2013, s. 9.

istasyonlarını, GPS/navigasyon ile donatılmış bireysel ekipmanları, zırhlı araçları, hava savunma sistemlerini, tank ve roket-atar sistemlerini, bütün bunların yanında gece görüş özellikli hafif silahları vereceğini bildirmiştir.³¹⁰ Bu ziyaret sırasında, Pentagon'un Tacikistan ve Özbekistan'da askeri eğitim merkezlerinin kurulması hakkındaki teklifi de görüşülmüştür.³¹¹

Özbekistan'a gelecek olursak, General Brooks'ın ziyaretinden üzerinden altı ay bile geçmeden KGAÖ'ye nota göndererek üyeliği askıya almak istediğini bildirmiştir.³¹² Rusya Silahlı Kuvvetlerinin Genelkurmay Başkanı General Nikolay Makarov ise: "Özbekistan'ın KGAÖ'dan çekilme hakkındaki notası bizim için sürpriz olmamıştır. Özbekistan zaten askeri tatbikatlar başta olmak üzere üye ülkelerin başkanlarının veya Bakanlarının toplantılarına katılmamakta ya da bazı anlaşmaları imzalamaktan geri durmaktaydı. Bu nota ile sadece bir formalite ortadan kaldırıldı"³¹³ demiştir.³¹⁴ Öte yandan Rus siyasetçilerine göre Özbekistan çok uzun bir süre geçmeden KGAÖ'ye geri dönecekti.³¹⁵

General Brooks'un bu ziyareti ve ardından Özbekistan'ın KGAÖ'den çekilmesi gibi gelişmelerden sonra ABD'nin Özbekistan'da bir askeri varlık oluşturacağı gündeme yeniden gelmeye başlamıştır. Fakat Özbekistan Parlamentosunun, Ağustos 2012'de 'yabancı askeri birliklerin ülkede bulunmasını yasaklama' hakkındaki kararı bütün bu soru işaretlerini ortadan kaldırmıştır.³¹⁶

Fakat her ne olursa olsun, ABD'nin Orta Asya politikasının askeri boyutu açısından en dikkat çekici/önemli ülkenin Özbekistan olduğu gerçeği değişmeyecektir. Brooks'un ziyareti sonrasında tahsis edilen yardımın ardından, ABD Afganistan'a giden yüklerin güvenliğini gerekçe göstererek Özbekistan'lı güvenlik yetkilileri için bir parti vücut zırhı, Amerikan yapımı gece görüş cihazları ve navigasyon sistemlerinin transferini sağlamıştır.³¹⁷ Bu da yukarıdaki iddiamızı bir kez daha kanıtlamıştır. Acaba bu ABD-

³¹⁰ Mihail Kalişevskiy, "Tsentralnaya Aziya., op.cit.,

³¹¹ a.yer

³¹² İvan Kartaşov, "Uzbekistan Vyşel iz ODKB", Rosiyskaya Gazeta RGRU, 29.06.2012, <https://rg.ru/2012/06/29/uzbekistan-site.html>, (25.06.2017).

³¹³ "Uzbekistan Vyşel iz ODKB İz-za "Nepriyatnix" Sosedey i v Ugodu Amerkantsam, Şçitayut Eksperti", NewsRu, 29.06.2012, <http://www.newsru.com/world/29jun2012/uzb.html#>, (25.06.2017).

³¹⁴ a.yer

³¹⁵ Bilindiği gibi Özbekistan KGAÖ'nin kurucu üyelerindedir. Özbekistan 1999 yılına gelindiğinde örgütte üyeliğini durdurmuş, 2005 yılında Andijon olaylarından sonra örgüte yeniden üye olmuştur.

³¹⁶ a.g.e., s. 15.

³¹⁷ Mihail Kalişevskiy, "Tsentralnaya Aziya., op.cit.,

Özbekistan yaklaşması ne kadar sürecekti? Çoğu siyasetçi Özbekistan'ın yeni Cumhurbaşkanı Shavkat Mirziyoyev ile durumun değişeceğini belirtmektedirler. Kısacası ABD, bilhassa Kırgızistan'daki Manas Üssü kapandıktan sonra, Orta Asya politikasının en önemli iki ayağını oluşturan Özbekistan ve Tacikistan ile ilişkilerin daha iyi yönde olması ve bu ülkelerin en az birinde ABD askeri varlığının bulunması için çabalamaktadır.³¹⁸

3.2.4. Kırgızistan:

1991 yılında diğerleri gibi bağımsızlığını kazanan Kırgızistan'ın ilk dış politika faaliyetleri Kırgızistan'ın bağımsız ve egemen bir devlet olarak uluslararası toplum tarafından tanınmasına yönelik olmuştur. Nitekim 2 Mart 1992 tarihinde BM'ye üye olarak uluslararası alanda ilk başarısını elde etmiştir.

Rusya üzerinden Avrupa, ayrıca Arap-Müslüman, Fars ve Çin gibi dört temel kültürel uygarlığın kavşak noktasında bulunan Kırgızistan, jeopolitik ve jeoekonomik açıdan kuzey ve güney, doğu ve batı bölgeleri arasında bir bağlantı köprüsü niteliğini taşımaktadır.³¹⁹

SSCB'nin dağılmasının ve bölgedeki güçler dağılımının değişmesinin ardından, bölgenin siyasi, kültürel ve iktisadi bakımından dışa açılması Kırgızistan'ı çeşitli alanlarda ikili ve çok taraflı işbirliğinin gelişmesi için, ülke güvenliğini de göz önünde bulundurarak daha esnek ve dengeli bir dış politika izlemeye zorlamıştır.

İç politikanın tamamlayıcı bir uzantısı olan dış politika, Kırgızistan Anayasası ve Bağımsızlık Bildirgesine dayanmaktadır. Kırgızistan'ın dış politikasının temel taşları, 4 ana menfaat ve hedeften müteşekkildir.³²⁰ Bunlardan birincisi, devletin bağımsızlığının ve ülke bütünlüğünün korunması; ikincisi, ülkenin başarılı sosyo-ekonomik kalkınma ve gelişmesinin sağlanması; üçüncüsü, Kırgızistan vatandaşlarının hak, özgürlük ve çıkarlarının korunması ve siyasi reformların güçlendirilmesi ile demokratik toplumun

³¹⁸ D. Malışeva, *Vizovı Bezopasnosti V.*, op.cit., s. 10.

³¹⁹ Zakir Chotoev, op.cit.,

³²⁰ a.yer

yaratılması; ve dördüncüsü ise, ülkenin uluslararası süreçlere ve dünya ekonomik ilişkilerine daha aktif bir şekilde entegre edilmesidir.

Genellikle siyasi ve diplomatik araçlar kullanarak dostluk, iyi komşuluk ve karşılıklı çıkar esasında sürdürülen Kırgızistan dış politikasının temel görevleri aşağıdaki gibi sıralanmaktadır:³²¹

- Bölgesel güvenlik ve istikrarın pekiştirilmesi;
- Sınır komşusu ülkeler ile iyi komşuluk ilişkilerinin geliştirilmesi ve Orta Asya'daki bütünleşme süreçlerinin güçlendirilmesi;
- BDT'nin pekiştirilmesine katkıda bulunulması ve topluluğun siyasi ve ekonomik potansiyelinden yararlanılması;
- Doğu ve Batı ülkeleri ile dostluk ilişkilerinin güçlendirilmesi;
- Birleşmiş Milletler ve onun uzmanlık kurumları, uluslararası evrensel ve bölgesel örgütler, mali ve ekonomik kuruluşlar ile ilişkilerin geliştirilmesi;
- Gelişmekte olan ve geçiş sürecinde olan ülkeler ile işbirliğinin geliştirilmesi.

Görüldüğü gibi Kırgızistan, dış politikasında hem komşu ülkeler hem de diğer ülkeler ile işbirliğine yönelmektedir. BDT, KGAÖ, ŞİÖ gibi örgütler de Kırgızistan dış politikasında önemli bir yer tutmaktadırlar. Çünkü Kırgızistan başına gelen sorunların hepsininin çözümünün işbirliği yoluyla mümkün olduğunun farkındadır.

Yeraltı zenginlikleri yönünden fakir olan Kırgızistan'ın güvenlik ve dış politikasında ülkesindeki yabancı askeri varlıkların ve ülkelerin etkisi büyüktür. Yukarıda da değindiğimiz gibi Orta Asya ülkelerinden Kırgızistan güvenlik alanında Rusya ile uzun vadeli sıkı işbirliği içindedir. Nitekim Kırgızistan'ın Hava Kuvvetleri çok zayıftır; Rusya'nın Kant hava üssü ise, herhangi bir saldırı durumunda Kırgızistan'ın bu eksiğini kapatmaktadır. Ama diğer yandan da Kırgızistan bu bağımlılığı minimuma indirmek için önüne gelen diğer fırsatları değerlendirmeye çalışmaktadır. 11 Eylül sonrası bu beklenmedik fırsat en iyi şekliyle önüne gelmiştir. Kırgızistan eline geçen fırsatı kullanmaya ve ABD ile yakınlaşmaya çalışmıştır. Bunun yanısıra Rusya'nın bölgedeki en büyük rakibi olan Çin ile de ekonomik alanda yakınlaşma içinde olmuştur. Çalışmanın

³²¹ a.yer

bu kısmında Kırgızistan dış politikasında ve güvenlik alanında dış güçlere olan bağımlılık ve söz konusu bu bağımlılığı minimuma indirmek için atılan adımlar üzerine durulacaktır.

Her ne kadar 1990'lı yıllarda ABD'nin Ota Asya'ya yönelik politikasında enerji konusu ve Amerikan şirketlerinin ticari çıkarlarının ağır bastığı ileri sürülse de, bu dönemde güvenlik ve askeri alandaki angajmanı da görmezden gelinemeyecek boyutlara ulaşmıştır. Nitekim 1993 yılından başlayarak, bu dönemde iç savaş yaşayan Tacikistan hariç, bütün Orta Asya ülkeleri Amerikan askeri eğitimine açılmışlardır.³²² 1994 yılında ise NATO'nun Barış İçin Ortaklık (BİO) programına katılmışlardır (Türkmenistan hariç). Bütün bunların yanısıra 1995'ten 11 Eylül 2001 saldırılarına kadar BİO çerçevesinde çeşitli tatbikatlara katılan Kazakistan, Özbekistan ve Kırgızistan; US-CENTCOM'un (United States Central Command) desteğiyle CENTRASBAT (Central Asian Peacekeeping Battalion) adlı ortak bir askeri birlik oluşturmuşlardır.³²³ Bütün bunlar ABD'nin 11 Eylül sonrası bölgeye yönelik askeri angajmanı için zemin hazırlığı olarak nitelendirilebilir.

Bu arada Rusya'nın da ekonomik sıkıntılarını atlatarak Vladimir Putin'in devlet başına getirilmesiyle birlikte, (2000 yılındaki Askeri Doktrin ve Yeni Dış politika Doktrinleri ile) eski SSCB ülkelerine yönelik daha aktif politikalar yürütmeye başlaması ve Çin'in de bölgeye yönelik girişimleri ABD'yi Orta Asya'da daha aktif politikalar yürütmeye itmiştir. Bu dönemde Zbigniew Brzezinski'nin çalışmalarında Rusya ve Çin gibi aktörlerin ABD'nin mevcut küresel konumunu etkileyebileceğini belirtmesi de bunun bir işareti olmuştur.³²⁴

ABD'nin Orta Asya'ya yönelik politikasındaki güvenlik boyutu, Bush yönetiminin başa geçmesiyle birlikte daha ağır basmaya başlamış ve 11 Eylül olaylarıyla da bu hassasiyet farklı bir boyuta taşınmıştır. Çünkü 11 Eylül saldırılarıyla birlikte bu bölge, Washington için en stratejik konuma gelmiştir. Bunu dönemin ABD Dışişler Bakan Yardımcısı Lynn Pascoe'nin şu sözlerinde de görmek mümkündür:

³²² Elizabeth Wishnick, "Growing U.S. Security Interests in Central Asia", October 2002, s. 3.

³²³ Ferhat Pirinççi, "Soğuk Savaş Sonrasında...", op.cit., s. 220.

³²⁴ Zbigniew Brzezinski, Büyük Satranç Tahtası, *Amerika'nın Küresel Üstünlüğü ve Bunun Jeostratejik Gereklilikleri*, İnkılap Kitabevi, 2005, ss. 64-69.

“Amerikan ulusal çıkarları için beş Orta Asya ülkesi ile ilişkilerimizi geliştirmemizin ne kadar hayati olduğunu 11 Eylül saldırıları farketmiştir.”³²⁵

11 Eylül saldırılarının ardından terörle mücadele çerçevesinde ABD'nin Afganistan müdahalesi sürecinde Orta Asya ülkeleri ABD'nin yanında olmuşlar ve bu da ABD'nin bölgeye askeri olarak yerleşmesini kolaylaştırmıştır. Bölge ülkelerinden Özbekistan, Kırgızistan ve Tacikistan topraklarında ABD'ye ait askeri üsler açılmasına izin vermişlerdir. Kırgızistan'da açılan Manas üssünde 3000 Amerikan askeri konuşlanmıştır.³²⁶ Bu sayı bölge ülkelerinden, ABD'nin en büyük ortağı olarak görülen Özbekistan'da açılan askeri üsteki asker sayısından iki kat daha fazlaydı. Afganistan'daki aktif müdahale bittikten sonra ise Özbekistan'daki Hanabad ve Kırgızistan'daki Manas üslerinden başkaları kapatılmıştır. Terörle mücadele çerçevesinde ABD'nin Afganistan'a girmesiyle Orta Asya'ya angajmanı giderek artmış ve bölgeye şirketler aracılığıyla giren ABD, artık askeri olarak da girmeyi başarmıştı. 11 Eylül sonrasında Afganistan operasyonu ve ABD'nin küresel öncelikleri ile ilişkili olarak, Ferhat Pirinççi ABD'nin Orta Asya politikasının temel parametrelerini “Soğuk Savaş Sonrasında ABD'nin Orta Asya Politikası: Beklentiler ve Gerçeklikler” adlı çalışmasında şu şekilde sıralamaktadır:

- Hazar havzası enerji kaynaklarına güvenli ulaşım ve bunun korunması;
- Orta Asya bölgesinde başka bir gücün hegemon olmasının önlenmesi;
- Bölgedeki sorunların diğer bölgelere sıçramasının engellenmesi;
- Bölge içi çatışmaların ve iç savaşların çıkma ihtimalinin minimize edilmesi;
- Kitle imha silahlarının yayılmasının önüne geçilmesi;
- Radikal grupların bölgeyi kullanmasının önlenmesidir.

Yukarıda belirttiğimiz gibi, Washington'un demokrasi ve insan hakları konusundaki taleplerinden rahatsızlık duyan bölge ülkeleri, gelecekte devrimlerle yönetim değişikliği geçiren Gürcistan ve Ukrayna'da yaşananların kendi başlarına gelebileceğini düşünmüşler ve bu da ABD ve bölge ülkelerinin arasına mesafe girmesine

³²⁵ Jim Nichol, “Central Asia: Regional Developments and Implications For U.S. Interests”, Congressional Research Service, Aralık 2005, s. 2.

³²⁶ Ainur Nogayeva, *Orta Asya'da ABD.*, op.cit., s. 195.

neden olmuştur.³²⁷ Kırgızistan'daki 2005 Lale devriminde ABD'nin parmağının olduğu hakkındaki iddialar ise, ilişkilerin daha da kötüleşmesine neden olmuştur.³²⁸

2005 yılında bölgedeki tartışmasız en iyi müttefiki olan Özbekistan'ın ABD'den yüz çevirmesinin ardından, Washington bölgedeki son askeri üssü olan Kırgızistan'daki Manas üssünü de kaybetmemek için çabalamaya başlamıştır. Fakat her ne kadar uğraşsa da bütün çabalar olumsuz sonuçlanmıştır.

Kırgızistan için ABD ve Rusya arasında yaşanan rekabeti en belirgin şekilde Manas üssü üzerine olan çekişmede görmek mümkündür. Kırgızistan yönetimi, 2009 yılında Manas üssünün kira sözleşmesinin bitmesinin ardından, üssü kapatma kararı almıştır. Öte yandan Üssün kapatılması için Rusya Kırgızistan'a 2 milyar dolarlık kredi açmıştır.³²⁹ Fakat ardından üssün kirasının 3 kat arttırılarak 60 milyon dolar olmasıyla Bakiyev yönetimi, üs ile ilgili kararını ABD lehine değiştirmiştir. Bunun ardından Rusya açtığı krediyi durdurmuştur. Peşindense Rusya, Kırgızistan'daki muhalifler ile görüşmeye başlamış ve Bakiyev'in imajının bozulması için harekete geçmiştir.³³⁰ Neticede ülke içinde Bakiyev'e karşı tepki artarken, dış güçler de Bakiyev yönetiminin devrilmesinden yana olmuşlar ve olanlara seyirci kalmışlardır. Bakiyev yerine gelen yönetim ise yine Manas üssünün kapatılması yönünde karar almıştır. Fakat bu arada 3 kat artan kira bedeli 2014 yılına kadar Kırgızistan ekonomisine büyük katkı sağlamıştır. Kirayı 3 kat arttıran ABD, 2014 sonrası için de üssün kira süresinin uzatılması için her ne kadar uğraşmışsa da bütün çabaları olumlu bir sonuç getirmemiş ve 2014 yılında üssün kirasının bitmesiyle birlikte ABD, Manas üssünü boşaltmak zorunda kalmıştır.³³¹

Kırgızistan itibarıyla, gündemde olan bir diğer sorun da Kant üssü ile ilgilidir. Aralık 2016'da Kırgızistan Cumhurbaşkanı Almazbek Atambayev, 'ABD'nin Kırgızistan'daki askeri varlığının kapatılması yönünde aldığı kararının en doğru karar olduğunu ve ülkenin kendi kendini savunması gerektiğini' söylemiştir.³³² Kırgızistan

³²⁷ Gökhan Teletar, op.cit. ss. 43-44.

³²⁸ a.yer

³²⁹ Burulkan Abdibaitova, "Özgür Kırgızistan 20 yaşında", 21. Yüzyıl, Kasım 2011, s. 24

³³⁰ a.yer

³³¹ "Kırgızistan'daki ABD Askeri Hava Üssü Kapandı", Trt Haber, Temmuz 2014, <http://www.trthaber.com/haber/dunya/kirgizistandaki-abd-askeri-hava-ussu-kapandi-135685.html>, (6.06.2017).

³³² Nadejda Alekseyeva, "Rokirovka Atambayeva: Zachem Glave Kirgizii Rossiyskaya Voennaya Baza na Granitse s Tadjikistanom", RT Na Russkom, 29 Haziran 2017, <https://russian.rt.com/ussr/article/404188-kirgiziya-rossiiskaya-voennaya-baza>, (28.09.2017).

başkanının bu sözlerinden sonra Kant üssün kirasının bitmesi üzerine kapatılması konusu da sıkça gündeme getirilmeye başlanmıştır. Fakat 2017 yılına gelindiğinde Kırgızistan yönetimi, Afganistan'dan gelecek radikal grupların mühtemel bir saldırısıyla Tajikistan'ın tekil olarak baş edemeyeceğini ileri sürerek, Moskova yönetiminden Kant üssünün ülkenin Tajikistan ile olan güney sınırına taşınmasını ya da güney sınırında yeni bir askeri üssün açılmasını talep etmiştir.³³³ Özellikle de Kırgızistan ikinci seçenek üzerine ısrar etmektedir. Putin'in Nisan 2017'de gerçekleşen Kırgızistan ziyareti sırasında, Rusya, Tacikistan'daki askeri varlığın da terörle mücadele amaçlı kullanıldığını/olduğunu belirterek, şimdilik Kırgızistan'ın güneyinde herhangi bir askeri tesis açmayı düşünmediklerini ve Kant üssünü de hiç bir yere taşımayacaklarını bildirmiştir.³³⁴ Afganistan kaynaklı artan güvenlik endişeleri üzerine bu konu Kırgızistan'da Kasım ayında geçirilecek Cumhurbaşkanı seçimlerinden sonra yeniden gündeme getirilmek üzere tehir edilmiştir. Çünkü Orta Asya ülkeleri arasından Kırgızistan'ın radikal gruplarla mücadele konusunda en zayıf durumda olan ülke olması nedeniyle, yeni Cumhurbaşkanının en temel önceliklerinden birinin radikal gruplarla mücadele olacağı tahmin edilmektedir.

Kırgızistan, Rusya'nın stratejik askeri üs ve tesislerin ve haberleşme merkezlerinin bulunduğu Orta Asya ülkelerinden biridir. Söz konusu askeri tesislerin başında Kant şehrindeki 999. Rusya'nın Hava Üssü gelmektedir. Orta Asya'nın hava sahasını denetlemekte olan üs için herhangi bir kira ödenmemektedir.³³⁵ Ancak üs Hava Kuvvetleri açısından çok zayıf olan Kırgızistan'ın bu eksiğini kapatmaktadır. Üssün geliştirilmesi için her geçen sene Rusya daha fazla para ayırmaktadır. Ortalama ayırdığı pay yılda 50 milyon dolardır.³³⁶

Ekim 2012'de Rus ve Kırgız taraflar, Bişkek'te yapılan görüşmeler sonucunda "Rusya Federasyonu ve Kırgızistan Cumhuriyeti arasındaki ortak Rus askeri varlıklarının durumu ve şartları hakkındaki" anlaşmayı imzalamışlardır. 2017 yılında yürürlüğe giren

³³³ Nadejda Alekseyeva., op.cit.,

³³⁴ Grigoriy Mihaylov, "Rossiyskaya Voennaya Baza Ostanetsya V Kirgizii", Nezavisimaya Gazeta, 1 Mart 2017, http://www.ng.ru/cis/2017-03-01/7_6938_kirgisia.html, (28.09.2017).

³³⁵ Nuriya Kutnayeva, "İnostrannıye Voenniye Bazı Na Territorii Postsovetskoy Tsenralnoy Azii", Mejdunardiye Otnoşenii, Cilt 13, Baskı 2, 2010, s. 86.

³³⁶ Ainur Nogayeva, *Orta Asya'da ABD.*, op.cit., s. 138.

bu anlaşma ile Rusya'nın, Kırgızistan'daki askeri varlıkları üzerine bazı düzeltmeler yapılmış ve Rusya'nın ülkedeki askeri varlığı daha da pekiştirilmiştir.³³⁷

3.2.5. Tacikistan:

Bulunduğu coğrafi, jeopolitik ve jeostratejik konumu gereği bölgesel istikrar bakımından büyük önem arz eden bölge ülkesi olan Tacikistan, gerek Orta Asya nehirlerinin yukarı çığır ülkesi olması, gerekse diğer yeraltı zenginlikleri açısından bölgede özel bir öneme sahiptir. Afganistan ile 1206 kilometrelik, Çin ile 414 kilometrelik sınıra sahip olması, İran, Pakistan ve Hindistan'a ise yakın konumda bulunması Tacikistan'ı jeostratejik ve jeopolitik açıdan daha da önemli kılmaktadır.³³⁸ Diğer yandan dünya uranyum kaynaklarının %14'ü Tacikistan'da bulunmaktadır. Uranyumun yanısıra ülke topraklarında alüminyum başta olmak üzere 400'den fazla değerli maden çeşidi tespit edilmiştir. Bazı kaynaklarda ise dünyada Tacikistan'nın gümüş madenleri zenginliği bakımından eşi benzerinin bulunmadığı söylenmektedir.³³⁹ Orta Asya'nın en önemli nehirlerinin de kaynağı Tacikistan'dadır.

Tacikistan dış politikalarının ana ilkeleri, Bağımsızlık Bildirgesi'nde ve Anayasası'nda belirtilmiştir ve onların arasında en önemlisi 'Açık Kapı' siyasetidir.³⁴⁰ Söz konusu siyaset, ulusal güvenlik çıkarları bakımından çok taraflı, gerçekçi, dengeli ve pratik bir yaklaşımdır. Bu yaklaşımın temel amacı, Tacikistan Cumhuriyeti'nin ulusal ve devlet çıkarlarının korumasıdır. Ülkenin iç ve dış politikasının temel görevi, çeşitli devletler ve uluslararası kuruluşlarla olan ilişkilerinde ulusal güvenlik ve ulusal çıkarların korunmasıdır.³⁴¹

Tacikistan Cumhuriyeti'nin dış politikasının ana hedefi, ülkenin dünya arenasındaki uluslararası konumunu güçlendirmek, etkili bir piyasa ekonomisinin kurulması için koşullar yaratmak, toplumsal sorunları çözmek, demokrasi ve sivil toplum kurumlarını kurmak, ulusal güvenliği sağlamak ve bölgedeki entegrasyon süreçlerini güçlendirmektedir. vs.

³³⁷ D. Malışeva, *Vızovı Bezopasnosti V...*, op.cit., s. 11.

³³⁸ Abbas Karaağaçlı, "Tacikistan'ın Siyasal ve Toplumsal Yapısı", Bilgesam, 21 Aralık 2012.

³³⁹ a.yer

³⁴⁰ Hasan Zuhrai, "Osnovnye Prinsipy Vneshnoy Politiki Respubliki Tadjikistan", *Dalniy Vostok*, 8 Aralık 2011, <http://easttime.ru/analitic/3/10/1022.html>, (27.12.2017).

³⁴¹ a.yer

Tacikistan Cumhuriyeti'nin dış politikası, İslam dünyasının ülkeleri de dahil olmak üzere dünyanın çeşitli ülkeleri ile karşılıklı ve yararlı işbirliğini geliştirmeyi ve güçlendirmeyi amaçlamaktadır.³⁴² Etkin bir piyasa ekonomisinin oluşturulması yanında BDT üyesi devletler ve dünyanın diğer devletleri ile karşılıklı yarar esasına dayalı ilişkilerin geliştirilmesi de Tacikistan Cumhuriyeti dış politikasının temel ilkelerinden biridir.

Tacikistan Rusya ile siyasi ve askeri münasebetlere sahiptir ve diğer alanlarda da iki ülke arasında önemli işbirliği süreçleri söz konusudur. Tacikistan'da Rus askeri üslerinin bulunması ve Tacikistan sınırlarının Rus askerleri tarafından korunması iki ülke arasında güvenlik ve askeri alandaki işbirliğinin ne kadar önemli olduğunu göstermektedir. Nitekim Tacikistan'ın içinde 16.000, sınırlarında ise 14.000 Rus askeri bulunmaktadır.³⁴³ 2012 yılında yapılan anlaşmaya göre Rus askeri birliği Tacikistan'da 15 sene daha kalmaya devam edecektir.³⁴⁴ Bunların yanısıra Tacikistan nüfusunun %10'unu Rus kökenli vatandaşlar oluşturmaktadır.

Petrol ve doğalgaz bakımından fakir olduğundan dolayı Tacikistan ile Rusya arasındaki ilişkiler hidropotensiyel zenginlikler alanında da kendini göstermektedir. Rusya Orta Asya bölgesinde Tacikistan ve Kırgızistan'da hidropotensiyel alanındaki projelere destek vermekte ve bunlara yatırımlar yapmaktadır. Örneğin Rusya 2009 yılında Medvedev'in Tacikistan ziyareti sırasında 670 Mw enerji üretim kapasitesine sahip 700 milyon dolarlık "Sagduta-1" hidroelektrik santralinin inşasının %75'ini üslenmiştir.³⁴⁵ Bundan başka da Rusya Tacikistan'da üç adet orta ölçekli elektrik santrali üzerinde daha projeler üretmektedir. Ayrıca Tacikistan'a yapılan yatırımların yarısı da yine Rusya'ya aittir.³⁴⁶

Rusya'nın Orta Asya'daki en büyük askeri üssü ve bunun yanında yurtdışındaki ikinci önemli askeri tesisi olan 201. Askeri Üssü, 2005 yılında Tacikistan'da Rusya Cumhurbaşkanı Putin'in teklifi üzerine açılmıştır.³⁴⁷ Üs, 1945 yılından beri 201. Motorize

³⁴² a.yer

³⁴³ Abbas Karaağaçlı, "Tacikistan'ın Siyasal.", op.cit.,

³⁴⁴ "Tacikistan Dış Politikası", TV5 Haber, 3 Mayıs 2013, http://www.tv5haber.com/12771_Tacikistan-in-Dis-Politikasi.html, (27.12.2017).

³⁴⁵ Sagduta-1 hidrosantrali 1980'lerde Sovyetler birliği'nin inisiyatifi ile kurulmaya başlanmıştır. Bkz. Ainur Nogayeva, Orta Asya'da ABD., op.cit., s. 150.

³⁴⁶ "Ekonomika Tadjikistana", <http://www.tj.spinform.ru/economics.html>, (12.06.2017)

³⁴⁷ Abdualil Abdurasulov, "Rossiya Usilivayet Voennoe Prisetstviye V Tsentralniy Azii", BBC, Ekim 2015, http://www.bbc.com/russian/international/2015/10/151016_cis_summit_kazakhstan, (11.06.2017).

Piyade Birliği adıyla var olmuştur. 1980-1989 Afganistan savaşında da bu üs büyük rol oynamıştır.³⁴⁸ Tacik-Afgan sınırını koruma hizmeti de veren bu üssün askeri birlikleri ülkenin üç şehrinde yerleştirilmişlerdir. Bunlar; Duşanbe, Kulyab ve Kurgan-Tepe'dir. Duşanbe, üssün merkezidir; Kulyab'ta 149. Motorize piyade alayı ve Kurgan-Tepe'de ise 191. Motorize piyade alayı yerleştirilmiştir.

Rusya'nın Tacikistan'daki diğer bir askeri varlığı ise 1109. Nurek Elektro-optik Merkezidir.³⁴⁹ Bu otonom merkez 2200 metre yükseklikteki Pamir yaylasında konuşlandırılmış olup, etkinlik menzili 2000 ilâ 40.000 kilometre arasında değişmektedir. Tesis, kozmik nesnelere parametrelerinin tespiti ve hesaplanması için kullanılmaktadır. Bu üs, 2004 yılındaki anlaşma ile Tacikistan'ın borçlarına karşılık olarak Rusya'ya verilmiştir.³⁵⁰

Ekim 2012'de Rusya Cumhurbaşkanı Putin'in Tacikistan ziyareti sırasında taraflar "Tacikistan'daki Rus askeri varlıklarının durumu ve şartları hakkındaki" anlaşmaya imza atmışlardır. Bu anlaşmaya göre Rusya'nın Tacikistan'daki askeri varlıklarının süresinin 2024 yılına kadar uzatılması ve sonrasında da beş yıllık süreler ile feshedilinceye kadar uzatılması öngörülmüştür. Buna karşılık Rusya Tacikistan Silahlı Kuvvetlerinin yeniden donatılmasında ve Tacik ordusunun eğitimi konusunda yardım edecektir.³⁵¹

Tacikistan'ın Rusya'dan sonraki en büyük ortağı ise İran'dır. Nitekim iki ülkenin coğrafik yakınlığının yanısıra, Farsça konuşması yakınlaştıracı etkide bulunmuştur. Genel olarak Farsça konuşan üç ülke mevcuttur. Farsça konuşan üçüncü ülke ise iki ülkenin yanısıra bölgein genel güvenliğinde önemli olan Afganistan'dır. Bu üç ülke (Tacikistan, İran ve Afganistan) Farsça konuşan ülkeler şemsiyesi altında periodik olarak bir araya gelmektedirler. Tacikistan ile İran çok sıkı ekonomik, kültürel ve siyasi münasebetlere sahiptir.³⁵² Nitekim Çin'den sonra Tacikistan ekonomisine en fazla yatırım yapan ülke olan İran, bölgede Rusya'ya alternatif olarak görülen ülke konumundadır.³⁵³ Ayrıca

³⁴⁸ "Voennye Bazy RF., op.cit.,

³⁴⁹ Askeri varlığın diğer ismi Okno'dır. Bkz. Ainur Nogayeva, Orta Asya'da ABD., op.cit., s. 139.

³⁵⁰ Nuriya Kutnayeveva, "İnostranniye Voennye Bazı...", op.cit., s. 88.

³⁵¹ D. Malışeva, *Vızovı Bezopasnosti V...*, op.cit., s. 10.

³⁵² a.yer

³⁵³ "Tacikistan'ın Dış Politika Öncüklükleri, 17 Mart 2009, http://www.zeynebiye.com/tacikistan%60in-dis-politika-oncelikleri-turkiye-ve-iran_d71253.html, (26.12.2017).

Tacikistan Suudi Arabistan, Katar ve Umman gibi Arap ülkeleri ile de iyi ilişkiler içindedir. Söz konusu üç ülkenin Tacikistan'a yaptığı yatırımları ise kayda değer niteliktedir.³⁵⁴

ABD'ye gelecek olursak, Afganistan müdahalesi sırasında topraklarında birincisi Duşanbe'de, ikincisi ise Kulyab'ta olmak üzere iki üs açmasına izin veren bölge ülkesi olarak Tacikistan, ABD'nin yanında yer almış ve ona destek vermiştir.³⁵⁵ Afganistan müdahalesinin bitmesinin ardından üslerin kapatılması (Manas üssünün kapatılması) gündeme gelene kadar ABD Tacikistan ile pek de ilgilenmemiştir. Zaten yukarıda da değindiğimiz gibi, 2005 yılından sonra bölge ülkeleri ile ilişkileri sürekli kötüye giden ABD için Obama'nın Cumhurbaşkanlığına gelmesi bir dönem noktası olmuştur. Özellikle de Tacikistan için bu dönüşüm canlı olarak yaşanmıştır. Nitekim bu dönemde ABD'nin Orta Asya politikasının iki ayağından biri Özbekistan ise, ikincisi Tacikistan olmuştur. Yukarıda değindiğimiz General Brooks ziyareti sırasında askeri muhimmatın ve silahların yanısıra, Pentagon'un Tacikistan ve Özbekistan'da askeri eğitim merkezlerinin kurulması hakkındaki teklifi de görüşülmüştür. Tacikistan'nın Fahrabad şehrinde ABD destekli bir eğitim merkezi faaliyet göstermeye başlamıştır. Bir de buna ek olarak ABD'den Tacikistan'ın yerel güvenlik yetkililerine 300 set teçhizat ve Fahrabad'da ABD'li elemanların hazırladığı özel kuvvetler için kişisel ekipman transfer edilmiştir.³⁵⁶ Bu da zaten yukarıda dediğimize paralel bir gelişme olmuştur.

Son tahlilde, Orta Asya ülkeleri bölgede ABD, Rusya ve Çin'in birbirlerini dengelemeleri ve ilişkilerdeki manevra alanlarını koruyabilmek için çok yönlü politikalar izlemeye çalışmaktadırlar diyebiliriz.

³⁵⁴ Daha fazla bilgi için bkz. "Tacikistan Dış Politikası, op.cit.,

³⁵⁵ Ferhat Pirinççi, "Soğuk Savaş Sonrasında...", op.cit. s. 221.

³⁵⁶ Mihail Kalışevskiy, "Tsentralnaya Aziya., op.cit.,

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ORTA ASYA ÜLKELERİNİN SİLAHLANMA SÜRECİ VE BUNUN BÖLGE GÜVENLİĞİNE ETKİLERİ

Orta Asya ekonomik, ekolojik, etnik, dini grupların ve sınır çelişkilerinin bir yumağıdır ve söz konusu çelişkileri politik elitlerin en basit yolla silah yoluyla çözmeye çalıştıklarını söylemek abartılı olmayacaktır. Bunun ötesinde Orta Asya'nın her geçen gün jeopolitik ve jeoekonomik değeri de artmakta ve bölgede 'Yeni Büyük Oyun'³⁵⁷ kavramı ve bu kavram nezdinde askeri-politik alandaki rekabet sık sık gündeme gelmeye başlamıştır.³⁵⁸

Çalışmamızın bu bölümünde önce Orta Asya güçlerinin SSCB'den kalma silahların paylaşımını nasıl gerçekleştirdiklerini (nitekim SSCB'den askeri konuda en büyük miras sahibi, çalışmamızın temel ilgi alanı olan Orta Asya'nın iki ülkesi Kazakistan ve Özbekistan'dır), söz konusu mirasın muhafazasında karşı karşıya kalınan başlıca sorunlar, ulusal askeri kuvvetlerin oluşturulması ve bu süreçte yüzleştikleri sıkıntıları, yeni silahlanma girişimleri ve bölge ülkelerinin askeri potansiyelini inceleyeceğiz.

4.1. SSCB'den Kalan Silahların Paylaşımı ve Ulusal Askeri Kuvvetlerin Oluşturulma Süreci

Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından ortaya çıkan yeni cumhuriyetler kendi güvenliklerini sağlayabilecek durumda değillerdi. Zaten Orta Asya ülkeleri SSCB'nin dağılması hakkındaki referandumda da devletin dağılmaması yönünde oy kullanmışlardı.

³⁵⁷ Dünya adasının kalpgahı olarak değerlendirilen Orta Asya, stratejik konumu ve sahip olduğu zengin enerji kaynakları nedeniyle, SSCB'nin dağılmasından sonra tüm küresel ve bölgesel güçlerin etkinlik kurmaya çalıştığı bir bölge olmuştur. Soğuk Savaş sonrası dönemde bölgede yaşanan güç mücadelesi ya da etkinlik mücadelesi 'Yeni Büyük Savaş' olarak adlandırılmaktadır. Bkz. Fırat Purtaş, "Avrasya'daki Yeni Büyük Oyun Bağlamında Hindistan'ın Orta Asya Politikası", OAKA, Cilt: 1, Sayı: 2, 2006, s. 80

³⁵⁸ 11 Eylül ile Afganistan'a müdahalesi ile Özbekistan ve Kırgızistan'da askeri üsler ile köprübaşları kuran ABD, Yeni Büyük Oyun'un ilk aşamasını yaparak Oyunu başlatmıştır. Bkz. Mehmet Seyfettin Oral, "Yeni Büyük Oyun "Küresel Güç Mücadelesinde Avrasya'nın Değişen Jeopolitiği"", Barış Kitabevi, Cilt 5, Sayı 9, Ankara, 2011, s. 297.

Dahası kendi başlarına güvenliklerini sağlamaya da hazır değillerdi. Ancak Sovyetler Birliği yine de dağılmış ve eskiden var olan güvenlik sistemi de SSCB ile beraber çökmüş durumdaydı. Söz konusu olan eskiye benzer bir sistem Rusya'nın başını çektiği Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) aracılığıyla kurulmaya çalışılmıştır. BDT merkezli sistemin o dönemde güvenlik merkezli temel iki sorunu vardı: Nükleer silahların kontrol edilmesi ve ulusal silahlı güçlerin kurulması. Söz konusu sorunların çözümüne yönelik olarak BDT bünyesinde 8 Aralık 1991 tarihinde nükleer silahların tek elden kontrolü hakkındaki "Ortak Askeri-Stratejik Alan" anlaşması imzalanmıştır.³⁵⁹ Fakat her ülkenin kendi ulusal silahlı güçlerini kendisinin oluşturması söylenerek, 21 Aralık 1991'de BDT bünyesinde imzalanan Almatı Deklarasyonu'nda bu kısım ayrı olarak gösterilmiştir. Almatı Deklarasyonu'na göre Ortak Askeri-Stratejik birliğe ait olan nükleer silahlar BDT bölgesinin korunması için kullanılacaktı. Söz konusu deklarasyon nezdinde nükleer silahların beraber kullanımı ve ilk olarak kullanmamak hakkındaki anlaşmaya da Rusya, Ukrayna, Kazakistan ve Beyaz Rusya imza atmışlardır.³⁶⁰

30 Aralık 1991'de Minsk'te BDT üye ülkelerinin kendi ulusal güçlerini kendilerinin kurması hakkında imzalanan anlaşmaya göre ise, askeri birliklerin ve sınır birliklerinin kurulması üzerine durulmuştur. Anlaşmada eski SSCB askeri güçlerinin cumhuriyetler arasında paylaşılmasından söz edilmekteydi.³⁶¹ Sadece Nükleer stratejik güç, BDT üye ülkelerinin belirlediği bir başkan tarafından yönetilecekti ve 1992 Şubat'ında imzalanan anlaşma ile eski SSCB Savunma Bakanı Mareşal Yevgeny İ. Şapoşnikov söz konusu makama atanmıştır.³⁶² BDT ülkelerinin kurmak istediği bu örgütlenme bir dizi anlaşmayı gerektirmekteydi. Bir yandan da bunların hepsi geçiciydi. Yani geçici bir süreç için, adılması gereken adımlar ve antlaşmalar demek yerinde olacaktır. Zaten bu ülkelerin egemenliği açısından da uygun bir şey değildi ve zamanla Cumhuriyetlerin kendi ulusal sistemlerine dönmesi ile her şey değişecekti.

Çalışmamızın temel ilgi alanı olan Orta Asya ülkelerine gelecek olursak, bölge ülkeleri SSCB'nin dağılmasına karşı çıktıkları gibi, ortak askeri birliklerin kalmasından da yana olmuşlardır. Çünkü yeni bağımsızlığını alan ülkeler kendi ordularına fon ayıracak

³⁵⁹ V. Kamnin, *Politika Rosii V Oblasti Obespecheniya Bezopasnosti V Tsentralnoy Azii V 1990-ye gg*, Mejdunarodniye Otnoşeniya, UDK, s. 150.

³⁶⁰ a.yer

³⁶¹ a.g.e., s. 148.

³⁶² <http://www.leonids-info.ru/informaciya-k-razmyshleniyu/kak-razvalivali-sssr-marshal-shaposhnikov-istoriya-odnogo-predatelstva/php>, (17.06.2017).

güçte ekonomiye sahip değillerdi. Ama yine de istediklerinin aksine ortak askeri birliklerin dağıtılması süreci başlatılmıştı.

Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla birlikte, eski Sovyet cumhuriyetlerinin ortak savunma stratejilerinin oluşturulması yönündeki çabaları beklenen sonucu vermemiştir. Çünkü eski Sovyet cumhuriyetlerinden sadece Rusya, nükleer güç olarak kalmış, ulusal askeri birliklerin ise her ülkenin kendisi tarafından kurulması doğru bulunmuştur. Fakat bu demek oluyordu ki, BDT bünyesinde yapılan bütün askeri-politik işlemler ve çabalar boşuna yapılmış olduğu anlamına gelmiyordu. Nitekim örgüt aracılığıyla yapılan işlemlerin sonucunda BDT ülkeleri kendi aralarında eski Sovyet döneminin idari sınırlarını ulusal sınırlar olarak kabul etmişler, yani birbirinden toprak talebinde bulunmamışlardır.³⁶³ Bunun yanısıra Sovyetler Birliği'nin askeri mirasının, cumhuriyetler arasında barışçıl yollarla paylaşılmasında da önemi büyüktür.

Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından BDT bünyesinde ortaya çıkan çoktarafli diyalogların ana platformlarından birini de SSCB'den arta kalan ve Rusya topraklarının dışındaki silahlı kuvvetlerin, silahların ve altyapının paylaşımı oluşturmuştur. 1992 yılında Bişkek'te BDT üyeleri arasında imzalanan bir anlaşma ile üyelerin topraklarındaki silahlı kuvvetlerin altyapısı, silahlar ve teçhizatlar her cumhuriyetin kendi askeri mülkiyet hakkı kapsamında kabul edilmiştir.³⁶⁴ BDT ülkeleri arasında en büyük askeri miras sahibi iki ülke ise Kazakistan ve Özbekistan olmuştur. Nitekim Kazakistan topraklarında yer alan 40. Ordu, SSCB'nin Afganistan'dan askerlerini çekmesi ile en modern zırhlı araçlar, uçaksavarlar ve füze bataryaları ile donatılmıştı. Özbekistan askeri kuvvetleri ise SSCB'den miras olarak devralınan 300'den fazla tank, 100'den fazla savaş uçağı ve 100 kadar helikopter dem oluşmuştur.³⁶⁵

Yukarıda da biraz üzerine durduğumuz gibi, Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla Sovyetler'den kalan askeri teknolojinin ve silahların en önemli kısmı, Orta Asya ülkelerinin topraklarındaydı ve bunlar bölge ülkelerinin kendi ulusal askeri kuvvetlerini oluşturmalarında temel dayanağı oluşturuyorlardı. Burada bir tek Tacikistan, Sovyetler'den neredeyse miras olarak hiç bir şey almamıştı.³⁶⁶ 1992-1997 İç Savaşı'nın başlamasıyla birlikte, 1993'te imzalanan Dostluk, İşbirliği ve Karşılıklı Yardımlaşma

³⁶³ V. Kammin, op.cit., 151

³⁶⁴ a.yer

³⁶⁵ a.yer

³⁶⁶ Mihail Kalışevskiy, "Tsentralnaya Aziya: Voennyi Balans", Fergana Haber Ajansı, 09.10.2012, <http://www.fergananews.com/articles/7514>, (17.06.2017).

Anlaşması sayesinde 201. Motorize Piyade Birliği Rusya'nın kontrolü altına girmişti. Rusya ise Tacikistan'ın askeri birliklerinin kurulmasında birinci dereceden yardımcı olmuştur.³⁶⁷ Bu bağlamda Sovyetler'den kalma silahlardan başta Orta Asya cumhuriyetleri alabildiklerince fazla almaya çabalamışlardır. Fakat zamanla anlaşılmıştır ki daha yeni kurulan ulusal askeri birlikler için aldıkları bu silahlar çok fazlaydı ve üstelik söz konusu silahların hepsini kullanabilecek elemanları da yoktu.³⁶⁸ Başka bir deyişle, onlar söz konusu silah sistemlerini nasıl kullanacakları bilmiyorlardı ve dahası aldıkları silahlar, kurulacak olan askeri kuvvetlerin kullanacağı miktardan çok da fazlaydı. Söz konusu büyük cephaneliklerin korunması ve bakımı büyük ekonomik yükler oluşturmuştu. Silahların bakımında yaşanan sorunlar ve kimi patlamalar cephaneliklerin yakınında yerleşen nüfus için açık bir tehdit oluşturmaya başlamıştır. Söz konusu patlamalar Özbekistan'da yaşanmıştır.³⁶⁹ Silahların belirli kısmı gerektiğinde onarım ve yedek olarak kullanmak için parçalara ayrılmış, silah fazlaları satılmış ve kullanılamaz durumundaki silahlar ise yok edilmiştir.

4.2. Orta Asya Ülkelerinin Silahlanma Süreci ve Askeri Potansiyeli

Zamanla Sovyet silahlarının da eskimesi üzerine, söz konusu silahların onarımı ve modernizasyonu, dahası yeni modern silahların alınmasına gerek duyulmuş ve bütün bölge ülkelerinde yeni askeri-politik duruma uyacak askeri reformlar ve modernleşmeler başlatılmıştır.

Orta Asya ülkelerinin karşılaştığı en büyük sorunlardan biri askeri eleman ve teknisyenlerin yetersizliği olmuştur. Bu sorunun çözümü için bölge ülkelerinde askeri eğitim veren akademiler açılmış ve ikili ve çok taraflı uluslararası askeri işbirliği çerçevesinde Orta Asya'lı subaylar ve subay adayları Rusya'da, Ukrayna'da, Beyaz Rusya'da; 1990'lı yılların ortalarından itibaren ise ABD'de, Türkiye'de, Almanya'da, İngiltere'de, Fransa'da, Çin'de ve Hindistan'da eğitim almaya başlamışlardır. Fakat yukarıda da değindiğimiz gibi, günümüzde hâlâ Kırgızistan ve Tacikistan'da bu sıkıntılar varlığını korumaktadır. Bir yandan da Kazakistan, Kırgızistan gibi ülkeler sözleşmeli

³⁶⁷ Daha fazla bilgi için bkz. Ainur Nogayeva, Orta Asya'da ABD., op.cit., s. 139.

³⁶⁸ Mihail Kalışevskiy, "Tsentralnaya Aziya...", op.cit.,

³⁶⁹ a.yer

askerliği de kabul ederek, bu eksiği kapatmaya çalışırken;³⁷⁰ Türkmenistan ile Tacikistan ise sözleşmeli askerliğe karşı çıkmışlardır.

Genel olarak Orta Asya'nın askeri harcamaları sürekli artış eğilimi göstermektedir. Bu da bize bölgenin militarizasyonu yönünde yeterli işareti vermektedir. International Institute for Strategic Studies'in (IISS)³⁷¹ verilerine göre, Kazakistan ve Özbekistan yıllık 1.4 milyar dolar askeri harcama yapmaktadırlar. Söz konusu rakam

Tacikistan'ın askeri harcamalarından 20 kat, Kırgızistan'ınkiden ise 45 kat fazladır.³⁷² Türkmenistan ise savunma ve güvenlik için yıllık 500-600 milyon dolar ayırmaktadır.³⁷³

³⁷⁰ Sözleşmeli askerliğe ilk olarak Kazakistan, Mayıs 2001'de Astana hkmetinin kabul etmesiyle geçmiştir. Ardından Özbekistan geçmiştir. Bkz. "Voorujenniye Sily Kazaxstana; Stanovleniye i Razvitiye", <http://docplayer.ru/43369434-Tema-9-vooruzheniye-sily-kazahstana-stanovlenie-i-razvitie.html>, (20.06.2017).

³⁷¹ IISS, Askeri-politik çekişmeleri araştırma merkezi, merkezi Londra. Orta Asya lkelerinin askeri bilgileri ve potansiyeli bir gizlilik içindedir. Bu yüzden bu bilgileri yeterince net bir şekilde ele almak ta zordur. Örneğin, birimlerin sayısı, kullanımda olan her hangi bir askeri teçhizatın mücadele kapasitesinin seviyesi vs. Çalışmadaki askeri verilerin belirli kısmı IISS'in yıllık yayınladığı The Military Balance verilerine dayanarak ele alınacaktır. Bkz. <https://www.iiss.org/>, (22.06.2017).

³⁷² "Voorujenniye Sily Uzbekistana: Otsenka Boesposobnosti", Dış Politika analitik ajanlığı, <http://www.foreignpolicy.ru/analyses/vooruzheniye-sily-uzbekistana-otsenka-boesposobnosti/>, (22.06.2017).

³⁷³ Mihail Kalişevskiy, "Tsentralnaya Aziya...., op.cit.,

Tablo 2. Orta Asya ülkelerinin son on yılda yaptığı silah ithalatı:

	Kazakistan	Uzbekistan	Türkmenistan	Kyrgyzstan	Tajikistan	Toplam
2006	44			2	13	59
2007	82				7	89
2008	25		7			32
2009	39		36		32	107
2010	58		27			85
2011	62		237			299
2012	94		115			209
2013	141		69		3	213
2014	99	2	102			203
2015	422	93	172	4		691
2016	225	63	392	9	8	697
Toplam	1797	176	1194	32	63	3263

Kaynak: SIPRI

Tablo 2’den göreceğimiz üzere silahlanma konusu son iki yıl (2015-2016) Orta Asya açısından hiç görülmemiş bir hızla cereyan etmiştir. Bunu, ABD’nin Afganistan’dan çekilmesi ile ilişkilendirmek hiç de abartılı olmayacaktır. Çünkü Orta Asya ülkelerinin son zamanlardaki en temel güvenlik endişeleri ağırlıklı olarak Afganistan kaynaklıdır.

4.2.1. Türkmenistan’nın Silahlanması

Türkmenistan 1995 yılında BM’de 185 devletin kabulü ile tarafsız ülke statüsüne kavuşmuştur.³⁷⁴ Bundan dolayı Türkmenistan’ın Kara Kuvvetleri sadece 25 bin kişilik olup, Savunma Bakanlığı’na bağlı asker ve elemanlardan oluşmaktadır. Fakat bazı kaynaklarda ekonomik sektörle ilgilenen özel üretim ve hizmet birimleri de dikkate

³⁷⁴ Türkmenistan’ın Dışişler Bakanlığı resmi sayfası, <http://www.mfa.gov.tm/tk/articles/2>, (22.06.2017).

alınarak bu sayı 50 bin olarak gösterilmektedir.³⁷⁵ Türkmenistan'ın ordusu 20 bin kişilik Kara Kuvvetleri'nden, 4.000 kişilik Hava Kuvvetleri'nden ve Hava Savunma Kuvvetleri'nden, 2.000 kişilik Deniz Kuvvetleri'nden oluşmaktadır.³⁷⁶ Bunun yanısıra, İçişler Bakanlığı'na bağlı 27.000 kişilik iç savunma birliği, 15.000 kişilik Devlet Sınır Hizmeti, Milli Güvenlik Komitesi'ndeki 2500 asker ve Cumhurbaşkanlığı Güvenlik Servisi'nde hizmet veren 4000 kişilik birlikler vardır. Türkmenistan'ın Kara Kuvvetleri 2000 BTR ve BMP'ler, 680 adet T-72, 10 adet te T-90 tanklar, 500'den fazla 100 mm artilery, 120 tane MLRS ve 10 tane de operasyonel-taktik füzelerinden oluşmaktadır. Hava Kuvvetleri 65 tane Su-17, 43 tane Su-25, 22 tane MİG-29 ve 28 adet de helikopteri içermektedir.³⁷⁷ 2003-2004 yıllarında Kara Kuvvetleri hava savunmasının modernizasyonu için, hem havada hem karada karşı tarafın haberi bile olmadan izlemeye yetenekli, Ukrayna'dan en yeni radar istasyonları olan "Kolçuga" tipi radarlar alınmıştır.³⁷⁸ 2002 yılında Türkmenistan, Deniz Kuvvetleri için Ukrayna'dan 14 tane "Kalkan" ve "Grif" tipi devriye teknesi almıştır. 2003 yılında İran Türkmenistan'a 7 tane sahil güvenlik teknesini uzun vadeli olarak kiraya vermiştir. Bunun yanısıra ABD'nin "Point Jackson" tipi devriye teknesi ve Rusya'nın "Sobol" tipi 2 tane devriye teknesi Türkmenistan'ın Deniz Kuvvetlerinin kullanımına verilmiştir. 2011 yılında 12418 Sovyet projesinin iki füzeli teknesi de bunların üstüne eklenmiştir.

SIPRI verilerine göre Türkmenistan'a en fazla silah ihracatında bulunan ülkeler Rusya, Türkiye ve Çin'dir; aldığı en fazla silah sistemleri ise sırasıyla, tekneler, Hava Savunma Sistemleri ve uçaklardır.

4.2.2. Kazakistan'ın Silahlanması

Orta Asya ülkelerinin askeri potansiyeline değinmemiz gerekirse, Kazakistan'ın 70.000'lik ordusu üç sınıfa ayrılmaktadır. Birincisi, 47.000 kişilik Kara Kuvvetleri, ikincisi, 20.000 kişilik Hava Savunma Kuvvetleri ve Üçüncüsü de 3000 kişilik Deniz Kuvvetleridir. Kazakistan'ın Kara Kuvvetleri de kendi içinde, Airmobile Birlik, Roket Birliği, Ağırsilahlılar, Arka Birlik ve Özel Kuvvetler gibi ayrı askeri bölümlere ayrılmaktadır. Kazakistan'ın ek paramiliter oluşumları da dört departmanın birliklerini

³⁷⁵ Mihail Kalişevskiy, "Tsentrlnaya Aziya., op.cit.,

³⁷⁶ IISS, The Military Balance, 2012

³⁷⁷ a.yer

³⁷⁸ SIPRI Arms Transfers Database, Turkmenistan: Transfers of Major conventional weapons: sorted by recipient. Deals with deliveries or orders made for year range 1991 to 2016, 2 July 2017.

içermektedir. Birincisi, İçişler Bakanlığına bağlı 25.000 kişilik iç güvenlik birlikleri; ikincisi, Milli Güvenlik Komitesine bağlı 15.000 kişilik Sınır Birlikleri, üçüncüsü, Cumhurbaşkanlığı İşleri Bürosu'na bağlı 2000 kişilik Cumhuriyet Muhafızları ve 1.500 kişilik Acil Durumlar Bakanlığı'na (MÇS) bağlı birliklerdir. Kazakistan'ın ordusu için 2200 Zırhlı Personel Taşıyıcıları (BTR) ve Piyade Savaş Araçları (BMP), ağırlığı T-72 ve T-62 oluşturmakta olan 980 tank, yaklaşık 2500 silah ve havan (mortar),³⁷⁹ 147 tane MLRS (Multiple Launch Rocket System)³⁸⁰, 12 tane “Toçka” surface-to-surface taktik füzeleri ve bunların rampaları bulunmaktadır.

Kazakistan'ın Hava Kuvvetleri ise MİG-29, MİG-31, MİG-25, Su-25, bombardıman uçağı Su-24, Su-27 ve savaş eğitim uçağı L-39'lardan oluşan 280 savaş uçağı ve Mi-24, Mi-8, Mi-17 ve Mi-26'lardan oluşan 300 helikopterden ibarettir.³⁸¹ Kazakistan'ın Hava Kuvvetleri bu görüntüsüyle bile BDT ülkeleri arasında en iyisi sayılmaktadır.

Kazakistan'ın Deniz kuvvetlerine gelecek olursak 2004 yılından başlayarak deniz kuvvetlerine önem vermeye ve güçlendirmeye başlayan Kazakistan, Ukrayna'dan “Grif” tipi tekne ve dört tane “Kalkan” tipi devriye tekneleri (Patrol Boats) almıştır. 2006 yılına gelindiğinde Güney Kore'den “Sea Dolphin” tipi üç ağır silahlı deniz savaş taşıtı alınmıştır. Bundan sonra dört tane amfibi bot (amphibious boat) da ABD donanmasından Kazakistan'a transfer edilmiştir. 2012 yılında Uralsk'tan ağırlığı 250 ton olan “Kazakistan” roket ve artilery gemisi suya indirilmiştir.³⁸² Kazakistan Deniz Kuvvetleri gemi roket ve artilerinin yanı sıra, modern iletişim, navigasyon ve seyir silahları ile donatılmıştır.

Genel olarak Kazakistan'a en fazla silah satışında bulunan ülkeler sıralamasında 1.543 milyon dolar hacmi ile Rusya tartışmasız bir şekilde birinci olarak gelmektedir; Rusya'dan sonra 90 milyon dolarlık silah satışında bulunan Ukrayna ve 60 milyon dolarlık silah satışıyla İspanya gelmektedir.³⁸³ Genel olarak Kazakistan'ın aldığı silah sistemleri ise uçaklar, zırhlı araçlar ve füzelerdir.

³⁷⁹ Bu sayı içinde 150 tane 122mm ve 152 mm SAU'da(Antitank yürüyen topçu birimi ya da Samahodka) dahildir.

³⁸⁰ MLRS'lerin ağırlığını “Grad”, “Uragan” ve “Smerç” tipi MLRS'ler oluşturmaktadır.

³⁸¹ IISS, The Military Balance, 2012

³⁸² Mihail Kalişevskiy, “Tsentralnaya Aziya., op.cit.,

³⁸³ SIPRI Arms Transfers Database, TIV of arms exports to Kazakhstan, 1991-2016, 13 May 2017

4.2.3. Özbekistan'ın Silahlanması

Özbekistan'ın 60 bin kişilik ordusu kendi içinde Kara Kuvvetleri (40.000), Hava Kuvvetleri ve Hava Savunma Kuvvetleri (15.000), Özel Kuvvetler (2.000) ve Milli Muhafızlar (1.000) olarak türlere ayrılmıştır.³⁸⁴ Kara Kuvvetleri bir tank kolordusu, on motorize birlik, bir tane hafif silahlı dağ birliği, bir airborne birlik, üç hava saldırısı ve dört mühendislik birliklerinden oluşmaktadır.³⁸⁵ Hava Kuvvetleri ise yedi adet havacılık ve helikopter birliklerinden oluşmaktadır. Kara Kuvvetlerin kullanımında 700 BTR³⁸⁶ ve BMP³⁸⁷, 340 tank³⁸⁸, içinde 140 SAU'nun da olduğu 500'den fazla silah, ağırlıklı olarak "Grad" ve "Uragan"lardan oluşan 108 tane MLRS'ler³⁸⁹ ve 5 tane "Toçka" surface-to-surface taktik füzeleri ve rampaları vardır.

Özbekistan'ın Hava Kuvvetleri'ne gelecek olursak, 10 adet Su-17, 23 tane Su-24, 20 tane Su-25, 25 tane Su-27 ve 60 tane MİG-29'dan oluşan 140'tan fazla savaş uçağı; Mi-8 ve Mi-24'lerden oluşan 40 helikopter kullanımdadır. Bunun yanısıra Hava savunmasının silah envanterinde, S-200 hava savunma sistemlerini de içeren 50'den fazla karadan havaya (surface-to-air) füze sistemleri bulunmaktadır.³⁹⁰

Son iki yıla güncel olarak neredeyse hiç silah alımında bulunmayan Özbekistan'ın temel silah tedarikçileri Fransa, İspanya ve ABD'dir. En fazla önem verdiği ve alımında bulunduğu silah sistemleri ise uçaklar ve zırhlı araçlardır.³⁹¹

4.2.4. Kırgızistan'ın Silahlanması

Kırgızistan'ın Savunma Bakanı Taalaybek Omuraliyev Parlamento'daki konuşmasında ülkesinin silahlanmayı göze alacak durumunun olmadığını, fonun ancak askerlerin uniforma ve yiyeceklerine yeteceğini belirtmiştir.³⁹² Kırgızistan'ın silahlı kuvvetlerinin önemli bir kısmı eski Sovyetler Birliği'nden kalma silahlar ile

³⁸⁴ Voorujennye Sily Uzbekistana..., op.cit.,

³⁸⁵ a.yer

³⁸⁶ BTR, rusçadan gelmedir ve Bronetransportyor ya da türkçe Zırhlı Personel Taşıyıcılar anlamına gelektedir.

³⁸⁷ BMP, rusçadan gelmedir ve Boyevaya Maşına Pehoti ya da türkçe Piyade Savaş Araçları anlamına gelmektedir.

³⁸⁸ Bazı kaynaklarda yaklaşık 2000 tankın Özbekistan depolarında olduğu geçmektedir. Bkz. Mihail Kalişevskiy, "Tsentrlnaya Aziya., op.cit.,

³⁸⁹ Multiple Launch Rocket System, türkçe Çoklu Roket Fırlatma Sistemi.

³⁹⁰ IISS, The Military Balance, 2012

³⁹¹ SIPRI Arms Transfers Database, TIV of arms exports to Uzbekistan, 1991-2016, 7 July 2017

³⁹² "Voorujennye Sily Kırgızistana: Otsenka Boesposobnosti", Dış Politika analitik ajanlığı, <http://www.foreignpolicy.ru/analyses/vooruzhennye-sily-kyrgyzstana-otsenka-boesposobnosti/>, (23.06.2017).

yetinmektedir. Silahlı Kuvvetleri, Savunma Bakanlığı birimlerinden, yani 12 bin kişilik Kara Kuvvetlerinden, Hava Kuvvetlerden ve Hava Savunma Kuvvetlerinden oluşmaktadır. Bunun yanısıra İçişler Bakanlığına bağlı 3.600 kişilik iç birlikler, Devlet Ulusal Komitesinin Sınır Birliklerine bağlı 5.000 kişilik birlik ve 1.500 kişilik Milli Muhafızlar da hizmet vermektedir. 8.000 kişilik Kara Kuvvetleri, azaltılmış motorize bölüm, dağ birliğini ve üç Machine-gun-battalion'ı içermektedir.³⁹³ 2013 yılında kabul edilen askeri doktrin³⁹⁴ uyarınca, Savunma Bakanlığına bağlı İçişler Bakanlığının birliklerini, Devlet Ulusal Komitesinin Sınır Birliklerini ve Milli Muhafızları da içine alan Acil Müdahale Güçleri kurulmuştur.³⁹⁵ Kırgızistan'ın Kara Kuvvetleri 375 BTR ve BMP'ler, T-72 tipi 150 tank, "Grad" ve "Uragan" tipi 21 MLRS'leri, 30 tane SAU'ları da içeren 200'den fazla silah ve Havanları (mortar) içermektedir. Kırgız Hava Kuvvetlerinde 54 uçak (48'i Mig-29) ve 32 helikopter bulunmaktadır.³⁹⁶ Hava Savunma Kuvvetleri 30 tane 57 mm uçaksavar, 30 adet 100 mm uçaksavar, dört adet "Şilka" tipi dört namlulu uçaksavar ve taşınabilir uçaksavar füzeleri içermektedir.

Toplam 32 milyon dolarlık silah alımında bulunan Kırgızistan'ın iki tane ana silah tedarikçisi vardır; bunlar Rusya ve Kazakistan'dır.³⁹⁷ Silah alımlarında ise daha çok uçaklar ve zırhlı araçlar üzerinde yoğunlaşmıştır.

4.2.5. Tacikistan'ın Silahlanması

Tacikistan'ın Silahlı Kuvvetleri'nin resmi olarak 23 Şubat 1993 tarihinde kurulması öngörülse de ancak Halk Cephesi'nin birliklerinin Duşanbe'de marş eşliğinde yürümesiyle Nisan 1994'te kurulmuştur. Silahlı Kuvvetler kurulmasına rağmen by güç, 1990'lar boyunca berbat bir durumdaydı. Durumun iyiye gitmesi için adımlar atılsa da elde edilen sonuçların pek parlak olmadığını söylemek mümkündür. Tacikistan'ın 16.000 kişilik Silahlı Kuvvetleri, 7.000-10.000 kişilik Kara Kuvvetlerden, 2.000 kişilik Hava Kuvvetleri ve Hava Savunma Kuvvetleri, 1.000 kişilik Mobil birlikler³⁹⁸ ve Başkanlık

³⁹³ Mihail Kalişevskiy, "Tsentralnaya Aziya...", op.cit.,

³⁹⁴ Aslında 2008 yılında yeni askeri doktrin kabul edilmişti fakat 2010 olayları söz konusu doktrinin başarısız olduğunu göstermiştir. Bu yüzden yeni doktrin Almazbek Atambayev tarafından Temmuz 2013 yılında kabul edilmiştir. Doktrin hakkında daha fazla bilgi için bkz. "Voennaya Doktrina Kırgızskoy Respubliki", 2013, <http://www.centrasia.ru/newsA.php?st=1374474180>, (22.06.2017).

³⁹⁵ Mihail Kalişevskiy, "Tsentralnaya Aziya...", op.cit.,

³⁹⁶ Voorujennye Sily Kırgızistana, http://www.200stran.ru/war_country110.html, (22.06.2017).

³⁹⁷ SIPRI Arms Transfers Database, TIV of arms exports to Kyrgyzstan, 1991-2016, 28 May 2017

³⁹⁸ Mobil Birlikler 2003 yılında kurulmuştur. Daha fazla bilgi için bkz. Mihail Kalişevskiy, Tsentralnaya Aziya., op.cit.,

Muhafızları, 3.500 kişilik İç birliklerden ve 1.500 kişilik Sınır Birliklerinden oluşmaktadır. Kara Kuvvetlerin kullanımında yaklaşık 100 BTR ve BMP'ler, 30 tane T-72 tankları³⁹⁹, on iki 122 mm ve on 120 mm havanlar (mortars) ve üç "Grad" tipi MLRS'ler vardır.⁴⁰⁰ İçişler Bakanlığına bağlı birliklerin elinde 10 tank, 36 BTR ve BMP'ler kullanımındadır. Hava Kuvvetleri yedisi Mi-24 saldırı helikopteri ve on ikisi Mi-8 askeri-nakliye helikopterleri olmak üzere 19 helikopterden ibaret bir birlikten oluşmaktadır. Tacikistan'ın Hava Savunma Kuvvetleri ise "Strela" ve "Stringer" tipi MLRS'ler ve 20 C-75 ve C-125 uçaksavar füzeleri içeren bir birlikten oluşmaktadır.⁴⁰¹

Tacikistan'ın yoğun silah alımında bulunduğu iki ülke ise Rusya ve Bulgaristan'dır. Duşanbe yönetimi söz konusu ülkelere uçaklar, hava savunma sistemleri ve zırhlı araçların alımında bulunmuştur.⁴⁰²

Genel olarak Kazakistan ve Özbekistan'ın askeri durumunun Kırgızistan ve Tacikistan'dan daha üstün olduğunu, hatta askeri uçak ve zırhlı araçlar konusunda bölgede önemli yeri olan Türkmenistan'dan da üstün durumda olduğunu söylemek mümkündür. Fakat niceliksel özellikler ordunun muharebe yeteneği için objektif kriter olarak hizmet edemez. Yani Kazakistan, Özbekistan ve Türkmenistan'ın elindeki silah stokları için yeterli elemanların olmadığından ve söz konusu silah sistemleri için onarım ve değiştirme imkanının olmamasından dolayı da kullanamamaktadırlar. Bu noktada değinmek istediğimiz konu ise, Tacikistan'ın Silahlı Kuvvetleri son model silahlara sahip olmamalarına rağmen, kendi dağlık şartları için en uygun ölçekte en iyi hazırlanmış dağ birliklerine sahip olmasıdır. Nitekim dağlık bir coğrafiye ve sınırlı görüş, tank gibi silah sistemlerini neredeyse etkisiz hale getirmektedir. Böyle şartlar altında biraz önce de dediğimiz gibi nitelikli dağ birlikleri önemlidir. Ortak tatbikatların sonucuna atıfta bulunan çeşitli uzmanlar, dağlık coğrafyada, sınırlı görüş ve manevra şartlarındaki çatışmalarda Tacikistan ordusunun çok iyi olduğunu belirtmektedirler.⁴⁰³

Niteliğin önemli olduğunu gösteren diğer bir örnek ise Kırgızistan'ın Hava Kuvvetlerine ilişkin olacaktır. Yukarıda da değindiğimiz gibi, Kırgızistan'ın Hava Kuvvetleri çok zayıftır, fakat bu durum Bişkek'i korkutmamaktadır. Çünkü Kant üssünde

³⁹⁹ Bazı kaynaklarda Tacikistan tanklarının sadece 3 tanesinin kullanılabilir durumda olduğu belirtilmektedir. Bkz. a.yer

⁴⁰⁰ IISS, The Military Balance, 2012

⁴⁰¹ a.yer

⁴⁰² SIPRI Arms Transfers Database, TIV of arms exports to Tajikistan, 1991-2016, 12 June 2017.

⁴⁰³ Mihail Kalışevskiy, Tsentralnaya Aziya., op.cit.,

bulunan Rusya Hava Kuvvetlerinin en modern önleme uçakları Kırgızistan topraklarını bir kaç dakika içinde kapsayabilecek ve kontrolü altına alabilecek kapasitededir.

4.3. ABD ve Rusya'nın Orta Asya Mücadelesinde Silah Kartı

Bölgede Rusya ile ABD arasındaki rekabet askeri alanda da varlığını göstermektedir. Bu bağlamda söz konusu rekabeti kullanarak bölge ülkeleri de stoklarındaki silahlar ve askeri-teknolojilerini çeşitlendirmeye çalışmaktadırlar.

Çalışma konumuz olan Orta Asya ülkeleri Rusya ile yakın askeri işbirliği yapmaktadır. Bölge ülkelerinin envanterlerindeki silahların büyük kısmı Sovyet ve Rusya yapımı silahlardır. Bunun yanı sıra Orta Asya ülkeleri, BDT ve KGAÖ aracılığıyla Rusya'dan indirimli fiyattan cephaneyi, yeni modern silahları, yedek parçalar ve akaryakıttır yağları almaktadır.⁴⁰⁴ Bundan dolayı askeri alanda bölge ülkeleri ile Rusya arasındaki bağın uzun vadeli olduğunu söylemek mümkündür. Nitekim çalışmamızın Birinci Bölüm'ünde de dediğimiz gibi, silah satışları çoğu zaman bir kereliğine yapılan eylemler değildir. Çünkü satılan silahların teslimatının ardından kısa süre içinde yedek parçalara ve biraz zaman sonra da o sistemin modernizasyonuna ihtiyaç duyulmaktadır. Yedek parça ve modernizasyon için genelde yine silah sistemini tedarik eden ülkeye başvurulmaktadır. Silah satışlarının çoğunda, silahların kullanımı için verilen kapsamlı eğitim de eklenmektedir.⁴⁰⁵

ABD de bölgede BİO ve diğer projeler aracılığıyla, Orta Asya orduları için sınırlı da olsa batı silahlarının bölgeye tedarikini sağlayarak, askeri ve askeri-teknik konularda aktif olmaya çalışmaktadır. 2005 yılından sonra bölgede sürekli etkinliğini kaybeden ABD, Obama'nın Başkanlığa gelmesi ile Afganistan müdahalesi sırasında bölgedeki en iyi destekçisi olan Özbekistan'la ilişkileri geliştirme yoluna gitmiştir. 2011 yılında ABD kongresinin aldığı karar ile 2004 yılında kabul edilmiş olan, Özbekistan'a karşı askeri yardımlar konusundaki kısıtlamalar kaldırılmış ve 2012 yılından başlayarak Özbekistan'a askeri yardımların yapılması öngörülmüştür.⁴⁰⁶ Kasım 2011'de ABD'nin Kara Kuvvetleri'nin Merkezi Komutanlığı komutanı General Vincent Brooks Taşkent ve Duşanbe'ye ziyareti sırasında Özbekistan ve Tacikistan'a yüksek miktarda cihazları, virtual istihbarat kanalları ve makineleri, insansız öldürücü cihazları, dijital radyo

⁴⁰⁴ a.yer

⁴⁰⁵ Ferhat Perinççi, *Silahlanma ve Savaş.*, op.cit., s. 115.

⁴⁰⁶ D. Malışeva, *Vizovı Bezopasnosti V Tsentralnoy Azii*, Moskova: İMEMO RAN, 2013, s. 9.

istasyonları, GPS/navigasyon ile donatılmış bireysel ekipman setleri, zırhlı araçları, hava savunma sistemleri, tankları, roket-artillery sistemlerini ve gece görüş manzaraları ile donatılmış hafif silahları vereceğini bildirmiştir.⁴⁰⁷ Söz konusu ziyaret sırasında, Pentagon'un Tacikistan ve Özbekistan'da askeri eğitim merkezlerinin kurulması hakkındaki teklifi de görüşülmüştür. Bunun ardından da Tacikistan'nın Fahrabad şehrinde ABD destekli eğitim merkezi faaliyet göstermeye başlamıştır. Bir de buna ek olarak ABD'den Tacikistan'ın yerel güvenlik yetkililerine 300 set teçhizat ve Fahrabad'da ABD'li elemanların hazırladığı özel kuvvetler için kişisel ekipman transfer edilmiştir.⁴⁰⁸

Özbekistan'a gelecek olursak, general Brooks'ın ziyaretinden altı ay bile geçmeden KGAÖ'ye nota göndererek üyeliğini durdurmak istediğini bildirmiştir.⁴⁰⁹ Rusya Silahlı Kuvvetleri'nin Genelkurmay Başkanı General Nikolay Makarov'un sözlerine göre; 'Özbekistan'ın KGAÖ'dan çekilme hakkındaki notası onlar için sürpriz olmamıştır. Özbekistan zaten askeri tatbikatlar başta olmak üzere, üye ülkelerin başkanlarının ya da Bakanlarının toplantılarına ya katılmamakta ya da bazı anlaşmaları imzalamaktan yüz çevirmekteydi. Nota ile sadece formalite ortadan kaldırıldı⁴¹⁰ demiştir.⁴¹¹

General Brooks'un ziyaretinin ardından Özbekistan'ın KGAÖ'den çekilmesi gibi gelişmelerden sonra ABD'nin Özbekistan'da bir askeri varlık açacağı gündeme gelmeye başlamıştır. Fakat Özbekistan parlamentosunun, Ağustos 2012'de 'yabancı askeri birliklerinin ülkede bulundurulmaması hakkında' kabul ettiği karar, bütün bu soru işaretleri ortadan kaldırmıştır.⁴¹²

Fakat her ne olursa olsun, ABD'nin Orta Asya politikasının askeri boyutunun en önemli ayaklardan birinin Özbekistan olduğu gerçeği değişmeyecektir. Nitekim, ABD, Afganistan'a giden yüklerin daha güvenilir olmasını gerekçe göstererek, Özbekistan'lı

⁴⁰⁷ Mihail Kalişevskiy, "Tsentralnaya Aziya., op.cit.,

⁴⁰⁸ a.yer

⁴⁰⁹ İvan Kartaşov, "Uzbekistan Vyşel iz ODKB", Rosiyskaya Gazeta RGRU, Haziran 2012, <https://rg.ru/2012/06/29/uzbekistan-site.html>, (25.06.2017).

⁴¹⁰ Bu arada Özbekistan'ın KGAÖ'nun kurucularından biri olduğunu ve 1999 yılına gelindiğinde örgütten ayrılmış olduğunu Adijon laylarında sonra örgüte yeniden üye olduğunu belirtmek isterim. Rus uzmanları Özbekistan'ın yine de örgüte kısa vadede üye olmak istiyeceğini söylemektedirler. Özellikle de Özbekistan'da yeni gelen devlet Başkanı ile söz konusu üyelik beklenmektedir. Bkz. "Uzbekistan Vyşel iz ODKB İz-za "Nepriyatnix" Sosedey i v Ugodu Amerkantsam, Şçitayut Ekspertı, Haziran 2012, <http://www.newsru.com/world/29jun2012/uzb.html#>, (25.06.2017).

⁴¹¹ a.yer

⁴¹² a.g.e., s. 15

güvenlik yetkilileri için bir parti vücut zırhı, Amerikan yapımı gece görüş cihazları ve navigasyon sistemlerinin tranferini sağlamıştır.⁴¹³ Kısacası Washington yönetiminin Orta Asya politikasının en önemli iki ayağını oluşturan Özbekistan ve Tacikistan ile ilişkilerinin daha iyi yönde olması ve ülkelerin birinde ABD askeri varlığının açılması için çabalamaktadır.⁴¹⁴

Stoklarındaki silahları çeşitlendirmeye yönelik bir diğer bölge ülkesi Kazakistan'dır. Ordusu için önceden aldığı Amerikan ve Türk zırhlı keşif arabalarının yanısıra, Kazakistan, Savunma Bakanlığı'nın ihtiyaçları için, 20 adet EC725 taktik nakliye helikopterlerinin transferi için ABD yönetimi ile anlaşmıştır.⁴¹⁵

Rusya ve ABD'nin yanısıra Hindistan, Güney Kore, Çin ve İsrail gibi ülkeler de bölge ülkeleri ile askeri-teknik işbirliğini yoğunlaştırmaktan yanadırlar.

Burda neoklasik realizm çerçevesinde belirtilmesi gereken nokta, küresel zeminde dış politika uygulayıcıların büyük güçlere karşı ikincil devletlerin desteğini alarak, kendi konumunu güçlendirmek yoluna gitmesi de olası bir tehdit durumunda verilebilecek tepkiler arasında değerlendirilebilmektedir. Burda ise Orta Asya'da etkin olmaya çalışan, ister ABD, Rusya ve Çin gibi büyük güçlerin, ister Hindistan, İran vb. gibi ülkelerin faaliyetlerinin bu amaç taşıdığını söylemek yalnız olmayacaktır.

Toparlamamız gerekirse, Orta Asya ülkeleri güvenliklerini pekiştirmek için önemli olan silah sektörüne ve askeri potansiyelini güçlendirmeye büyük önem vermektedir. Silah sektörü ve askeri potansiyelinin yetersiz kaldığı eksikleri ise amaçları her türlü risk ve tehditlere karşı üyelerini korumak olan bölgesel örgütlere üye olarak kapatmaya çalışmaktadırlar diyebiliriz.

⁴¹³ Mihail Kalışevskiy, "Tsentralnaya Aziya., op.cit.,

⁴¹⁴ D. Malışeva, *Vizovi Bezopasnosti V...*, op.cit., s. 10

⁴¹⁵ Mihail Kalışevskiy, "Tsentralnaya Aziya., op.cit.,

SONUÇ

1991 yılında bağımsızlığını kazanan Orta Asya ülkelerinin silahlanma girişimlerinin bölgesel güvenliğe etkilerini analiz eden çalışmada, 1991 yılı sonrası dönemdeki güvenlik politikalarına ve yaşanan/yaşanacak gelişmelere ışık tutacak sonuçlara ulaşılmıştır. Çalışmada ulaşılan sonuçların en önemlisi, silahlanma ve güvenlik olgularının karşılıklı etkileşim içinde olduklarıdır. Buna bağlı olarak, bölge ülkelerinin güvenlik arayışları silahlanma ihtiyacını doğurmuştur.

Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla beraber bağımsızlığını kazanan Orta Asya ülkeleri, bağımsızlık yıllarında güvenliklerini tehdit eden bir dizi sorunlarla karşı karşıya kalmışlardır. Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra bölge ülkelerinin temel güvenlik sorunları; etnik ve sınır sorunları, uyuşturucu sorunu, enerji güvenliği ve bölgesel güçler arasındaki rekabet bağlamındaki tartışma iken, 11 Eylül olayları sonrası bu sorunlara radikal İslam sorunu, terörle mücadele gibi sorunlar da eklenmiştir.

Orta Asya ekonomik, ekolojik, etnik, dini grupların ve sınır çelişkilerinin bir yumağıdır ve söz konusu çelişkileri, politik elitlerin en basit araçlarla, silah ve silahlanma yoluyla çözmeye çalıştıkları görülmektedir. Silah ve silahlanma aracıyla diyerek kastettiğimiz, silah ve silahlanmanın daha çok savunma ve caydırıcı yönüdür. Nitekim silahların tahrip gücünün arttığı ve kullanımlarının daha kolay hale geldiği bir ortamda, savaşı önlemek, güce başvurmadan onu bir tehdit aracı olarak kullanmak ve böylece ülkenin savunulmasını sağlamak daha önemli bir politika haline gelmiştir. Bu bağlamda silahlanma olgusu, Afganistan faktörünü de göz önünde bulundurursak, bölge ülkelerinin güvenliğinin garanti etmesi yönünden önemli bir araçtır.

2014 yılında ABD'nin askerlerini Afganistan'dan çekmesiyle birlikte, bu güvenlik arayışlarının daha da artmış olduğu ve söz konusu güvenlik endişeleri karşısında bölge ülkelerinin silahlanmaya ayrı önem vermeye başladıkları tespit edilmiştir. Bunu bölge ülkelerinin 2015 yılına kadar silahlanma harcamalarında görmek mümkündür; 2014 yılı ve öncesinde yılda ortalama 200 milyon dolar civarında iken, 2015 ve 2016 yıllarında 3,5 kat artarak, yılda ortalama 700 milyon dolara ulaşmıştır. Afganistan'daki genel durum çözülmeden silahlanma harcamalarının azalmayacağı görülmektedir. ABD'nin askeri nüfuzunu Afganistan'da sona erdirmesinin akabinde, Orta Asya ülkeleri için en büyük tehlike Afganistan bölgesindeki terorizm konusu olmuştur. Bu yüzden bu

bölgedeki olayları önleme konusunda hem caydırıcı faktör olması, hem de ülkenin ve ülke sınırlarının savunulması konusunda silahlanma faktörü önemli bir yere sahiptir.

Büyük güçler ise bu süreçte silah transferlerini bir koz olarak kullanarak bölgede söz sahibi olmaya çalışmışlardır. Büyük güçler ile silah tedariki nedeniyle kurulan ilişkiler bölge ülkeleri açısından önem arz etse de, çalışmada küresel güçlerin bölgesel politikalarda sınırsız kontrole sahip olmadıkları sonucuna ulaşılmıştır. Hem Kırgızistan olaylarında, hem de Özbekistan'ın sürekli saf değiştirmesi olayında bunu açık bir şekilde görmek mümkündür.

Çalışmada ulaşılan bir diğer sonuç ise, bölge ülkelerinin büyük güçleri birbirlerine karşı denge unsuru olarak kullanmaya çalışmış olduklarıdır. Bunun dışında, bölge ülkeleri envanterlerindeki silahlarını çeşitlendirmek ve yenilemek için, büyük güçlerin bölgede verdikleri nüfuz mücadelelerinden faydalanmaktadır. Örneğin 2014 ve 2015 yıllarında ABD'den Özbekistan'a yapılan silah transferlerinin hepsi yardım şeklinde gerçekleştirilmiştir. Söz konusu yardımlar, RG-33, MaxxPro ve Cougar tipi zırhlı personel taşıyıcıları ve zırhlı devriye araçlarını barındırmaktaydı.

Sonuç olarak Orta Asya bölgesinde etkili olmak isteyen güçler, başta ABD, Rusya ve Çin olmak üzere, bölgede herhangi bir istikrarsızlığın çıkmasını istememektedir. Nitekim olası bir istikrarsızlık ile bölgenin enerji kaynaklarına ulaşım imkanı zorlaşacak, dahası, söz konusu istikrarsızlık bölgede daha fazla aktörlü çatışmaya yol açabilecektir. Diğer yandan da Orta Asya bölgesi Orta Doğu, Asya-Pasifik ve Doğu Avrupa bölgelerine göre Büyük güçlerin daha az mücadele ettiği ve birbiriyle karşı karşıya gelme ihtimali düşük olan bir bölgedir. Bölgede büyük güçlerin çıkarları her ne kadar çatışsa da, bütün güçler bölgenin yeni bir küresel istikrarsızlığın yaşanacağı bir bölge olmasını istememektedir. Terörizm, radikal İslam ve Afganistan sorunu büyük güçlerin birbirine karşılıklı yardım ettiği konulardır; ve bu konuda 2001 Afganistan müdahalesi sırasında büyük güçlerin işbirliği içinde oldukları zaten görülmüştür. ABD'nin Afganistan'dan askerlerini yavaş yavaş çekmeye başlaması, ABD'nin Rusya ve Çin sınırlarının yakınında askeri üslerin olması gibi bölge ülkelerini rahatsız eden olayların, yavaş yavaş ortadan kalkması söz konusudur.

Çalışmada ulaşılan bir diğer önemli sonuç, güvenliklerini pekiştirmek isteyen Orta Asya ülkeleri, silah sektörü ve askeri potansiyelinin noksan yönlerini, her türlü risk

ve tehditlere karşı üyelerini korumak amacı taşıyan bölgesel örgütlere üye olarak kapatmaya çalışmaktadırlar. Örneğin, çalışmada da belirtildiği gibi, BDT ve KGAÖ' ye üye olan bölge ülkeleri için, örgütlere üyelik, bir yandan güvenlik alanında yetersiz kaldığı açıkları kapatırken, diğer yandan da bölge ülkeleri söz konusu örgütlere üye olarak, Rusya'dan çok düşük fiyattan gelişmiş ve modern silah ve cephanelikleri alabilmektedirler. Bunun yanında örgüt bünyesinde her sene gerçekleştirilmekte olan askeri tatbikatlar, bölge ülkelerinin ordularının kendilerini geliştirmeleri için bulunmaz bir fırsattır.

Kırgızistan ve Tacikistan gibi bölge ülkelerinin topraklarındaki Rus askeri varlığı bu ülkelerin güvenlik alanındaki bazı açıklarını kapatmakta olduğu da tespit edilmiştir. Örneğin, Kant üssü, Kırgızistan'ın çok zayıf Hava kuvvetlerinin eksiklerini kapatmaktadır. Çalışmada da değindiğimiz gibi, Tacikistan'daki Rus askeri varlığı ise terörle mücadele konusunda oldukça önemlidir.

Son olarak, dünyadaki her devlet istisnasız bir şekilde belirli bir düzeyde silahlanmaktadır. Fakat, silahların tahrip gücünün arttığı ve kullanımlarının daha kolay hale geldiği bir ortamda, savaşı önlemek, güce başvurmadan silahları bir tehdit aracı olarak kullanmak ve böylece ülkenin savunulmasını sağlamak daha önemli bir politika haline gelmiştir. Bununla birlikte Orta Asya ülkeleri de silahlanmaya ayrı bir önem vermektedirler, söz konusu silahları sadece savaşı önlemek, güce başvurmadan onu bir tehdit aracı olarak kullanmak ve böylece ülkenin savunulmasının temin edilmesi için kullanmaya çalışmaktadırlar. Çünkü çalışmada da değindiğimiz gibi, bölge ülkeleri ne kadar silahlansalar da aralarındaki herhangi bir anlaşmazlık karşısında silaha başvurmadan çekinmişlerdir. Bu durum, bölgede en çok anlaşmazlıklar yaşayan iki ülke, Özbekistan ve Kırgızistan arasında Ağustos 2016'da Orto-Tokoy barajı için yaşanan gerilimde iki ülkenin silaha başvurmadan kaçınmaları örneğinde de açıkça görülmektedir. Nihayetinde, Orta Asya'nın en temel güvenlik sorunlarından olan, terör ve radikal gruplar gibi tehditlere karşı mücadelede silahlanma ve silah sanayiinin geliştirilmesi, hayati önem taşımaktadır.

KAYNAKLAR

Kitaplar

- ARI Tayyar (ed.), *Orta Asya ve Kafkasya, Rekabetten İşbirliğine*, Bursa, MKM Yayıncılık, 2008.
- ARI Tayyar, *Geçmişten Günümüze Orta Doğu: Siyaset, Savaş ve Diplomasi*, 4.b., Bursa, MKM Yayıncılık, 2008.
- ARI Tayyar, *Uluslararası İlişkiler Teorileri, Çatışma, Hegemonya, İşbirliği*, 8.b., Bursa, MKM Yayınları, 2013.
- ARI Tayyar, *Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika*, 4.b., İstanbul, Alfa Yayınları, 2002.
- BOBOHONOV R, *Grajdanskaya Voyna V Tadjikistane(1992-1997 gody). Priçini, Hod, Posledstviye İ Uroki*, ONiS, 2011.
- BRZEZİNSKİ Zbigniew, *Büyük Satranç Tahtası, Amerika'nın Küresel Üstünlüğü ve Bunun jeostratejik Gereklikleri*, Çev. Yelda Türedi, İstanbul: İnkilap Kitabevi, 2005.
- BULUTOĞLU Kenan, *Kamu Ekonomisine Giriş Demokraside Devletin Ekonomik Kuramı*, İstanbul, 2003.
- CLAUSEWITZ Karl Von, *Savaş üzerine*, Türkçe baskı, May Yayınları, 1975.
- ÇAKMAK Haydar, *Uluslararası ilişkiler "Giriş, Kavramlar ve Teoriler"*, İstanbul: Doğu Kitabevi, 2007.
- DEMİRTEPE Mustafa Turgut & ÖZKAN Güner (der.), *Uluslararası Sistemde Orta Asya, Dış Politika ve Güvenlik*, Ankara: USAK Yayınları, 2013.
- DEMİRTEPE Mustafa Turgut (der.), *Orta Asya & Kafkasya Güç Politikası*, Ankara: USAK, 2008.
- GİLPİN Robert, *The Richness of the Tradition of Political Realism*, New York, Columbia University Press, 1998.
- İŞYAR Ömer Göksel, *Avrasya ve Avrasyacılık*, Bursa: Dora Yayınları, 2010.
- İŞYAR Ömer Göksel, *Karşılaştırmalı Dış Politikalar: Yöntemler, Modeller, Örnekler ve Karşılaştırmalı Türk Dış Politikası*, 1.b., Bursa: Dora Yayınları, 2009.
- KAFKASYALI Savaş (ed.), *Bölgesel ve Küresel Politikalarda Orta Asya*, Ankara-Türkistan, 2012.
- KAMALOV İlyas, *Rusya'nın Orta Asya Politikaları*, Ankara, 2011.
- KAMINİN Vladimir, *Politika Rosii V Oblasti Obespecheniya Bezopasnosti V Tsentralnoy Azii V 1990-ye gg*, Mejdunarodniye Otnoşeniya, UDK, 2013.
- KAPANİ Münci, *Politika Bilimine Giriş*, 3.b., Ankara: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1983.
- KAYA Sezgin (ed.), *Rusya'nın Doğu Politikası*, Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım, 2013.
- KUTNAYEVA Nuriya, *İnostranniye Voenniye Bazı Na Territorii Postsovetskoy Tsenralnoy Azii*, 2.b., Mejdunardiye Otnoşenii, 2010.
- MACHIAVELLİ Nicolo, *Prens* (türkçe tercümesi), İstanbul: Alfayayınevi, 2015.
- MALİŞEVA D., *Vızovi Bezopasnosti V Tsentralnoy Azii*, Moskova: İMEMO RAN, 2013.
- NOGAYEVA Ainur, *Orta Asya'da ABD, Rusya ve Çin Stratejik Denge Arayışları*, Ankara: Usak yayınları, 2011.
- ORAL Mehmet Seyfettin, *Yeni Büyük Oyun "Küresel Güç Mücadelesinde Avrasya'nın Değişen Jeopolitiği"*, Ankara: Barış Kitabevi, Cilt 5, Sayı 9, 2011.

- PARAMONOV Vladimir, SROKOV Aleksey, STOLPOVSKIY Oleg, *Vneşnaya Politika Kitaya V Tsentralnoy Azii*, 4.b., Merkezi Asya ve Kafkas, 2010.
- PİRİNÇÇİ Ferhat, *Silahlanma ve Savaş, Orta Doğu'daki Silahlanma Girişimlerinin Küresel ve Bölgesel Güvenliğe Etkisi*, Bursa: Dora Yayınları, 2010.
- ROSE Gideon, *Neoclassical Realism and Theories of Foreign Policy*, Cambridge, Cambridge University Press, World Politics 51, 1998.
- RUDOV Georgiy, *Ferganskaya Dolina: Priçini Krizisnih Yavleniy i Puti ih Neytralizatsii*, Moskova, İSOA, 2014.
- SAFRONOVA İ., “Vodnaya Problema” V Tsentralnoy Azii i Yeyo Vliyaniye Na İmidj Rosii İ Kitaya V Regione, RGNF, 2006.
- SÖNMEZOĞLU Faruk, *Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi*, 2.b., İstanbul: Filiz Yayınları, 1995.
- ŞULYAN E., *Şanhayskaya Organizatsiya Sotrudniçestva: Aktivnost Kitaya V Regionalnoy Politike*, 4.b., Ural Survey of Oriental Studies, 2011.
- TALIAFERRO W. Jeffrey, LOBELL E . Steven, and RIPSAN M. Norrin., “Introduction: Neoclassical Realism, the state and foreign policy, Neoclassical Realism, The State and Foreign Policy, Steven E. Lobell, Jeffrey W. Taliaferro and Norrin M. Ripsman(ed), Cambridge University Press, 2009.
- TOKLU Vefa, *Uluslararası ilişkiler, Temel kavramalar ve teori*, 2.b., Ankara: İmaj Yayınevi, 2004.
- TSELİKİN Aleksandr, *Vzaimootneşeniya Gosudarstv v Sredney Azii. Konfliktny Potensial Regiona*, Moskova: İstitut Strategicheskikh Otsenok İ Analiza, Tsentralnaya Aziya, Geopolitika i ekonomika Regiona, 2010.
- TZU Sun, *Savaş Sanatı* (türkçe terjümesi), Kartas yayınları, 2008.
- ÜŞÜMEZSOY Şener, ŞEN Şamil, *Yeni Dünya PETROL DÜZENİ ve Körfez Savaşları*, İnkilap Kitabevi, 2003.
- WEBER Max, “*Political Communties*”, *Ekonomy and Society*, New York: University of California Press, 1978.
- YILMAZ Aytekin, *Küresel Dünyada Uluslararası ilişkiler, Teori-Temel kavramlar-Yeni gelişmeler*, 1.b., Çankaya/Ankara: Kadim Yayınları, 2012.

Makaleler

- “Büyük Orta Asya Projesi ve İkinci “Büyük Oyun””, Tasam, 2006.
- “Kazakistan'ın Yeni Uluslararası İnisyatifi: Uluslararası Nükleer Denemelere Karşı Eylem Önerisi”, Tasam, 21.06.2011, http://www.tasam.org/tr-TR/Icerik/1301/kazakistanin_yeni_uluslararasi_inisiyatifi_uluslararasi_nukleer_dene_melere_karsi_eylem_onerisi, (14.04.2017)
- “Soğuk Savaş Sonrası Asya’da Güvenlik”, Tasam, 27.05.2009, http://www.tasam.org/tr-TR/Icerik/3512/soguk_savas_sonrasi_asyada_guvenlik_, (2.04.2017).
- “Şanhayskaya OrganizatsiyaSotrudniçestva I Problemi Bezopasnosti Yevrazii”, Silahlı Kuvvetlerin Demokratik Denetimi Cenevre Merkezi, Minsk, Cenevre, Almatı, 2012.
- “Voennyje Bazy RF Za Granitsej”, Spravki, Şubat 2010, <https://ria.ru/spravka/20100215/209344182.html>, (10.06.2017).

- “Voorujennye Sily Kırgızistana: Otsenka Boesposobnosti”, Dış Politika analitik ajanlığı, <http://www.foreignpolicy.ru/analyses/vooruzhennye-sily-kyrgyzstana-otsenka-boesposobnosti/>, (23.06.2017).
- “Voorujennye Sily Uzbekistana: Otsenka Boesposobnosti”, Dış Politika analitik ajanlığı, <http://www.foreignpolicy.ru/analyses/vooruzhennye-sily-uzbekistana-otsenka-boesposobnosti/>, (22.06.2017).
- ABDİBAİTOVA Burulkan, “Özgür Kırgızistan 20 yaşında”, 21. Yüzyıl, Kasım 2011.
- ABDURASULOV Abdualil, “Rossiya Usilivayet Voennoe Prisutstviye V Tsentralniy Azii”, BBC, Ekim 2015, http://www.bbc.com/russian/international/2015/10/151016_cis_summit_kazakhstan, (11.06.2017).
- ALEKSEYEV N., ve İVANOVA İ. S., “Tak Vse-taki Srednyaya ili Sentralnaya?” (Sonuçta Orta (Asya) mı ya da Merkezi (Asya) mı?), <http://geo.1september.ru/article.php?ID=200302804>, (21.03.2017).
- ALEKSEYEVA Nadejda, “Rokirovka Atambayeva: Zachem Glave Kirgizii Rossiyskaya Voennaya Baza na Granitse s Tadjikistanom”, RT Na Russkom, 29 Haziran 2017, <https://russian.rt.com/ussr/article/404188-kirgiziya-rossiiskaya-voennaya-baza>, (28.09.2017).
- ALMASOVNA Aiya, “Konseptsiya Natsionalnoy Bezopasnosti RK”, Astana, Ekim 2015.
- ARI Tayyar, “Orta Asya’da Siyasal, Toplumsal ve Ekonomik Yapılar, Güvenlik Sorunları ve İşbirliği Girişimleri”, ARI, Tayyar (ed.). Orta Asya ve Kafkasya, Rekabetten İşbirliğine, Bursa, MKM Yayıncılık, 2008.
- ARI Tayyar, “Sovyetler Birliği Sonrasında Avrasya: Din, Etnik Yapı, Ekonomi ve Dış Politika”, Avrasya Dosyası, Kış 1996, Cilt. 3, Sayı. 4.
- ASKEROĞLU Sabır, “Kırgızistan’da Rusya ve ABD’nin Üsler Mücadelesi”, 21. Yüzyıl Türkiye Enstitüsü, 16 Kasım 2013, <http://www.21yyte.org/tr/arastirma/rusya/2013/11/16/7301/kirgizistanda-rusya-ve-abdnin-usler-mucadelesi>, (2.06.2017).
- ASUTAY Birkan, “Savunma Hizmetleri ve Harcamaları Analizi”, <https://www.academia.edu/18526742>, (22.03.2017).
- AŞİMKANOVİÇ Nurbek, “Oşskaya Reznnya 1990 goda. Hronologiya Tragedii”, Fergana Haber Ajansı, 08.06.2010, <http://www.fergananews.com/articles/6601>, (20.05.2017).
- AYUPOV Asılbek, ORAZBAYEVA Aliya, “Tsentralnaya Aziya i Territorialniye Spori”, Politika, 20.04.2017, http://www.region.kg/index.php?option=com_content&view=article&id=2322:2017-04-21-03-44-30&catid=4:politika&Itemid=5, (18.05.2017).
- BAKIR Murat, “Kırgızistan Devrimi”, Tasam, 22.11.2006, http://www.tasam.org/tr-TR/Icerik/223/kirgizistan_devrimi, (11.04.2017).
- BİLGİÇ Ali, “Güvenlik İkilemi’ni Yeniden Düşünmek Güvenlik Çalışmalarında Yeni Bir Perspektif”, Uluslararası İlişkiler Akademik Dergi, 2011.
- BOBOHONOV R., “Grajdanskaya Voyna V tadjikistane(1992-1997 gody). Priçını, Hod, Posledstviye İ Uroki”, ONiS, 2011.
- BOYARKİNA O., “Problemi Upravleniya Vodnimi Resursami VTsentralnoAziatskom Regione-Neotenlemiy Element Natsianolnoy Bezopasnosti RF Na Yevroaziyskom Prostranstve”, İVP RAN, 2007.

- CHAUSOVSKY Eugene, “Militancy İn Central Asia: More Than Religious Extremism”, Stratfor, 9 Ağustos 2012, <https://www.stratfor.com/weekly/militancy-central-asia-more-religious-extremism>, (30.05.2017).
- CHERIAN John, “The Politics of Pipelines”, World Affairs, 2005, bkz. <http://www.frontline.in/static/html/fl2213/stories/20050701000805900.htm>, (3.06.2017).
- ÇALIŞKAN Murat, “Kazakistan’da Milli Kimlik Konusu ve Slav Azınlık”, Bilgesam, 3 Kasım 2012, <http://www.bilgesam.org/incele/179/-kazakistan%E2%80%99da-milli-kimlik-konusu-ve-slav-azinlik/#.WqQeoHxn2sw>, (19.04.2017).
- DAHL Robert, “The Concept of Power”, Behavioral Science, 1957, ss. 201-214.
- DESSLER David, “What’s at Stake in the Agent-Structure Debate?”, İnternational Organization, Vol. 43, No 3, Summer 1989, ss. 441-472.
- EFEGİL Ertan. “Orta Asya Devletlerinin Dış Politikasını Belirleyen Temel Faktörler: Rejim Güvenliğine Karşı Yayılmacı Jeopolitik Rekabet”, Orta Asya ve Kafkasya: Rekabetten İşbirliğine, Tayyar Arı (ed.), MKM Yayıncılık, Bursa, 2010, ss. 41.
- EKREM Erkin, “Çin’in Orta Asya Güvenlik Sorunu: Kırgızistan olayları ve Şanghay İşbirliği Örgütü”, Stratejik Düşünce Enstitüsü, Ağustos 2010, ss. 10.
- EROL Mehmet Seyfettin, “Orta Asya’da Güvenlik Sorunları”, Hacattepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2004.
- EROL Mehmet Seyfettin, “Rusya Federasyonu’nun Orta Asya Politikası”, Sezgin Kaya, Rusya’nın Doğu Politikası, Ekin Basım Yayın Dağıtım, 2013.
- EROL Mehmet Seyfettin, “Türkmenistan Devleti’nin Dış Siyaseti ve Daimi Tarafsızlık Statüsü”, <https://www.tarihtarih.com/?Syf=26&Syz=357906>, (11.11.2017).
- EROL Mehmet Seyfettin, “Türkmenistan Dış Politikasında Daimi Tarafsızlık Statüsü”, Mayıs 2006, <http://www.milligorusportal.com/showthread.php?t=9050>, (11.11.2017).
- FİROOZABADİ Jalal Dehghani ve ASHKHEZARİ Mojtaba Zare, “Neo-clasical realism in İnternational relations”, Asian Social Science, Vol. 12, No. 6; 2016.
- GAMOVA, Svetlana, PANFİLOVA Viktoriya, “Karimov Gotov Menyatsa”, Nezavisimaya Gazeta, 2006.
- İSMOİLOV Suhrobjon, “İyunskie Sobıtiya 2010 g. V Kırgızistane- Posledstviye İ Otgoloski”, Alisher Nevayı Enstitüsü, 2012.
- İVANOVA L., “Tayvanskaya Problema”, Chita State University, Chita, s. 1-4.
- KALİŞEVSKİY Mihail, “Tsentralnaya Aziya: Voenniy Balans”, Fergana Haber Ajansı, 09.10.2012, <http://www.fergananews.com/articles/7514>, (1.04.2017).
- KALİŞEVSKİY Mikhail, “Turki-meshetintsi-İz Odnogo İzgnanie V Drugoe”, Fergana Haber Ajansı, 29.08.2009, <http://www.fergananews.com/articles/6281>, (20.05.2017).
- KARAAĞAÇLI Abbas, “Tacikistan’ın Bedahşan Bölgesinde Huzursuzluk”, 3 Ağustos 2012, Bilgesam, <http://www.bilgesam.org/incele/181/-tacikistan%E2%80%99in-bedahsan-bolgesinde-huzursuzluk/#.WIAzgHln2sw>, (24.12.2017).
- KARAAĞAÇLI Abbas, “Tacikistan’ın Siyasal ve Toplumsal Yapısı”, 21 Aralık 2012, Bilgesam, http://www.bilgesam.org/incele/177/-tacikistan%E2%80%99in-siyasal-ve-toplumsal-yapisi/#.Wk_dWln2sy, (25.12.2017).

- KARTAŞOV İvan, “Uzbekistan Vyşel iz ODKB”, Rosiyskaya Gazeta RGRU, 29.06.2012, <https://rg.ru/2012/06/29/uzbekistan-site.html>, (25.06.2017).
- KLAPTSOV V., “Vodnoenergetičeskiye Problemy V Sredney Azii: Priçini, Trudnosti İ Podhody K Razreşeniyu”, 2012.
- KNOBEL A., “Yevraziyskiy Ekonomiçeskiy Soyuz: Perspektivy Razvitiya İ Vozmojnıye Prepyatstviye”, Voprosy Ekonomiki, ss. 87.
- KODAMAN Timuçin, BİRSEL Haktan, “Bağımsızlık Sonrası Özbekistan ve Dış Politikası”, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 2006, Cilt: 16, Sayı: 2, 413-442, ss. 420.
- KULÇİK G., “Respublika Uzbekistan v Seredine 90-h”(90’ların ortalarında Özbekistan Cumhuriyeti), <http://www.iea.ras.ru/lib/neotl/07112002060400.htm>, (18.05.2017).
- KUTNAYEVA Nuriya, “İnostrannıye Voennıye Bazı Na Territorii Postsovetsoy Tsenralnoy Azii”, Mejdunarodnyye Otnoşenii, Cilt 13, Baskı 2, 2010, ss. 86.
- KYDYRALİEVA Saltanat, “Kırgızistan’daki etnik gerilimin sebepleri”, Bilgesam, 21 Temmuz 2010, <http://www.bilgesam.org/incele/1052/-kirgizistan%27daki-etnik-gerilimin-sebepleri/#.WqQTUnxn2sw>, (3.04.2017).
- MADAN Tanvi, “India’s International Quest for Oil and Natural Gas: Fueling Foreign Policy?”, Indian Review; Cilt:9, Sayı:1, Şubat-Mart 2010, ss. 11.
- MİHAYLOV Grigoriy, “Rossiyskaya Voennaya Baza Ostanetsya V Kirgizii”, Nezavisimaya Gazeta, 1 Mart 2017, http://www.ng.ru/cis/2017-03-01/7_6938_kirgisia.html, (28.09.2017).
- NİCHOL Jim, “Central Asia: Regional Developments and İmplications For U.S. İnterests”, Congressional Research Service, Aralık 2005.
- OGAN Sinan, “Demografinin Gölgesi Altında Rusya-Kazakistan İlişkileri”, Avrasya Dosyası, Cilt:7, Sayı:4, Kış 2001-2002, ss. 128.
- OKUR Mehmet Akif, “Avrasya’da Değişebilecek Dengeler Ve Türkistanın Güncellenen Jeopolitiği Üzerine Düşünceler”, <https://www.academia.edu/31431214/>, (25.03.2017).
- ORAL Mehmet Seyfettin, “Yeni Büyük Oyun “Küresel Güç Mücadelesinde Avrasya’nın Değişen Jeopolitiği””, Barış Kitabevi, Cilt 5, Sayı 9, Ankara, 2011, ss. 297.
- ORLOV A., “Vneşnaya Politika i Mejdunarodnyye Otnoşeniya Rossii S Seredinı 19 Veka do 1918 Goda”, İTMO, Peterzburg, 2011, ss. 23.
- OZBEY Ahmet, “Sovyet Sonrası Kırgızistan’da İslam’i Hareketler”, Orta Asya ve Kafkasya Araştırmaları, 6. Cilt, ss. 24.
- PAMIR Necdet, “Bakü-Tiflis-Ceyhan Boruhattı’nda Son Durum”, Panorama Dergisi, sayı-03, 2004.
- PANARİN Aleksandr, “Strategiçeskaya Nestabilnost V 21 Veke”, 2003, <http://savelev.ru/book/?ch=692>, (8.06.2017).
- PİRİNÇÇİ Ferhat, “Soğuk Savaş Sonrasında ABD’nin Orta Asya Politikası: Beklentiler ve Gerçeklikler”, Ankara Üniversitesi SBF Dergisi 63-1.
- POPOV Dmitriy, “Tadjikistan Pered Litsom Ugrozı Mejdinarodnogo Terorizma”, Ekatirenborg, 2016.
- PURTAŞ Fırat, “Avrasya’daki Yeni Büyük Oyun Bağlamında Hindistan’ın Orta Asya Politikası”, OAKA, Cilt: 1, Sayı: 2, 2006

- RASHİD Ahmed, “Taliban, İslamiyet, Petrol ve Orta Asya’da Büyük Oyun”, Everest Yayınları, Kasım 2001, ss. 244.
- SİGOV Yuriy, “Territoryalme Sporı Mejdu Gosudarstvami Tsentralnoy Azii Budut i Dalşe Meşat ih İntegratsiy”, TsentrAziya, 01.02.2010, <http://www.centrasia.ru/newsA.php?st=1265043540>, (11.05.2017).
- SOLJENİTSİN Aleksandr, “Kak Nam Obustroit Rossiyu?”, Komsomolskaya Gazeta, 18 Eylül 1990.
- SÖNMEZ Sait, “Özbekistan Dış Politikasını Oluşturan Temel Faktörler”, AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Güz 2013, Cilt:13, Yıl:13, Sayı:2, 13:387-415, ss. 393.
- SÖNMEZ Sait, “Yakın Çevre Doktrini bağlamında Yeltsin Dönemi RF’nin BDT ülkeleriyle ilişkileri”, 2005.
- STARR Frederick, “A Greater Central Asia Partnership For Afghanistan And Its Neighbors”, Central Asia-Caucasus İnstitute, Silk Road Studies Program, 2005.
- SULTANOV B., “Territoryalno-Pogranichniye Problemi V Tsentralnoy Azii”, Kazaxstansiy İnstitut Strategicheskix İsledovaniı, Ağustos 2001, <http://kisi.kz/ru/categories/geopolitika-i-mezhdunarodnye-otnosheniya/posts/territorial-no-pogranichnye-problemy-v-central-noy-azii>, (18.05.2017).
- ŞUSTOV Aleksandr, “Etnoterritorialme Konfliktı v Sredney Azii”, İATs, 17 Mart 2008, <http://ia-centr.ru/publications/691/>, (16.05.2017).
- ŞUSTOV Aleksandr, “Gryadet li “Vodnaya” Voyna”, 2012, http://www.stoletie.ru/rossiya_i_mir/gradet_li_vodnaja_vojna_922.htm, (31.05.2017).
- ŞUSTOV Aleksandr, “Mejetniçeskie Konfliktı v Tsentralnoy Azii”, TsentrAziya, 12.02.2008, <http://www.centrasia.ru/newsA.php?st=1202816160>, (20.05.2017).
- TELATAR Gökhan, “Sınırlı Çıkarlardan Askeri Angajmana”, M. Turgut Demirtepe, Güner Özkan (der), *Uluslararası Sistemde Orta Asya, Dış Politika ve Güvenlik*, Ankara: Usak Yayınları, 2013, ss. 43-44.
- TORAMAN Ali, “Geçmişten Günümüze Kırgızistan ve Kırgızlar”, Türk Tarihi Araştırmaları, 2011.
- VASİLYEV Mihail, “Za Afganskim Narkobiznesom Stoyat Voyska NATO”, 11.06.2013, <http://www.km.ru/world/2013/06/11/voenno-politicheskii-blok-nato/712945-za-afganskim-narkobiznesom-stoyat-voyska-nato>, (2.06.2017).
- WALTZ Kenneth, “Theory of İnternational Politics”, University of California, Berkeley, 1979.
- WANG Shaoguang, “The Military Expenditure of China”, 1989-1998, Yale University, New Haven, CT 06473.
- WEİTZ Richard, “Uzbekistan’s Military Reform and Partner Potential”, 11.05.2012, <http://www.sldinfo.com/uzbekistans-military-reform-and-partner-potential/>, (12.12.2017).
- WİSHNİCK Elizabeth, “Growing U.S. Security İnterests in Central Asia”, October 2002.
- YAPICI Utku, “Kazakistan’ın Dış ve Güvenlik Politikasında Çok-Vektörlülük”, M. Turgut Demirtepe & Güner Özkan, *Uluslararası Sistemde Orta Asya, Dış Politika ve Güvenlik*, Usak yayınları, Ankara, 2013, ss. 198.

- YETİŞ Mehmet Ali, “Abraham Maslov, Gereksinimler sıradüzeni”, Yeditepe Üniversitesi İİBF, 08.04.2010, <http://www.maliyetis.com/wp-content/uploads/2010/04/AbrahamMaslow1.pdf>, (17.02.2017).
- YILMAN Emre, “Genel Hatırlarıyla El-Kaide”, Ekim 2014, <http://akademikperspektif.com/2014/10/17/genel-hatlariyla-el-kaide/>, (30.05.2017).
- YILMAZ Mesut, “ABD’nin Orta Asya Stratejisi”, 21. Yüzyıl Türkiye Enstitüsü, Mart 2014, <http://www.21yyte.org/tr/arastirma/abd/2014/03/10/7436/abdnin-orta-asya-stratejisi>, (1.06.2017).
- ZARDYKHAN Zharmukhamed, “Russians in Kazakhstan and Demographic Change: Imperial Legacy and the Kazakh Way of Nation Building”, Asian Ethnicity, Vol:5, Şubat 2004, ss. 71.
- ZUBOV Daniil, “Voorujennye Sily Uzbekistana: Otsenka Boesposobnosti”, Dış Politika analitik ajanlığı, <http://www.foreignpolicy.ru/analyses/vooruzhennye-sily-uzbekistana-otsenka-boesposobnosti/>, (22.06.2017).
- ZUHRAİ Hasan, “Osnovnye Prinsipy Vneshnoy Politiki Respubliki Tadjikistan”, Dalniy Vostok, 8 Aralık 2011, <http://easttime.ru/analitic/3/10/1022.html>, (27.12.2017).

Diğer Kaynaklar

- “ABD Askeri Afganistan’dan Çekilecek mi?” <http://www.haber7.com/asya/haber/2034331-abd-askeri-afganistandan-cekilecek-mi>, (2.06.2017).
- “Aralsk-7”: Strannaya Jizn Posle smerti, <http://www.voxpopuli.kz/main/aralsk-7-zhizn-sekretnogo-poligona-posle-smerti-11884.html>, (3.05.2017).
- “Ekonomika Tadjikistana”, <http://www.tj.spinform.ru/economics.html>, (12.06.2017).
- “Kırgızistan’daki ABD Askeri Hava Üssü Kapandı”, Trt Haber, Temmuz 2014, <http://www.trthaber.com/haber/dunya/kirgizistandaki-abd-askeri-hava-ussu-kapandi-135685.html>, (6.06.2017).
- “Kontsepsiya Natsionalnoy Bezopasnosti RK”, 2016, <http://uchebnik-online.com/131/2026.html>, (27.11.2017).
- “Mejnatsionalnie Konflikty v Tacikistane i Obostrenie Sotsialnoy Napryajennosti”, “CA&CC PressR, www.ca-c.org/datarus/st_08_bush_8.shtml, (21.05.2017).
- “Natsionalno-gosudarstvennoye razmejavaniye Turkestana. Obyedeneniye Kazaxskix zemel”, İstoriya Kazaxstana, <http://tarikh.kz/sovetskiy-period-istorii-kazahstana/nacionalno-gosudarstvennoe-razmezhevanie-turkestana-obedinenie-kazahskih-zemel/>, (3.04.2017).
- “Ostrov Vozrojdeniya- Sekretnyy Poligon Bakteriologicheskogo Orujiya SSSR”, <http://antisovetskie.livejournal.com/724030.html>, (10.05.2017).
- “Poslanie Lidera Natsii, Prezidenta Tadjikistana Uvajaemogo Emomali Rahmona Madjlisi Oli Respubliki Tadjikistan”, Duşanbe, 20.01.2016, bkz. <http://www.president.tj/ru/node/10587>, (30.05.2017).
- “Tacikistan Dış Politikası”, TV5 Haber, 3 Mayıs 2013, http://www.tv5haber.com/12771_Tacikistan-in-Dis-Politikasi.html, (27.12.2017).
- “Uzbekistan Vyşel iz ODKB İz-za “Nepriyatnix” Sosedej i v Ugodu Amerkantsam, Şçitayut Eksperti”, NewsRu, 29.06.2012, <http://www.newsru.com/world/29jun2012/uzb.html#>, (25.06.2017).

- “Voennaya Doktrina Kirgizskoy Respubliki”, 2013, <http://www.centrasia.ru/newsA.php?st=1374474180>, (22.06.2017).
- “Voennaya Doktrina Nezaavisimogo, Postoyanno neytralnogo Türkmenistana” (Polnyy Tekst), Ocak 2015, <http://infoabad.com/zakonodatelstvo-turkmenistana/voenaja-doktrina-nezavisimogo-postojano-neitralnogo-turkmenistana-polnyi-tekst.html>, (15.11.2017).
- “Voorujenniye Silı Kazaxstana; Stanovleniye i Razvitiye”, <http://docplayer.ru/43369434-Tema-9-vooruzhennye-sily-kazahstana-stanovlenie-i-razvitie.html>, (20.06.2017).
- “Voyennaya Bezopasnost Kazaxstana”, KazPortal, 21 Nisan 2015, <http://www.kazportal.kz/voennaya-bezopasnost-kazahstana/>, (25.11.2017).
- BÜYÜKAKINCI Erhan, “Asya Güvenlik Alanı İçerisinde KGAÖ ve Rusya”, 5. Uluslararası Türk-Asya Kongresi, ss. 125-126.
- BÜYÜKAKINCI Erhan, “Asya Güvenlik Alanı İçerisinde KGAÖ ve Rusya”, 5. Uluslararası Türk-Asya Kongresi, ss. 125-126.
- Diyanet İşleri Ansiklopedisi, 611. Cilt, ss. 623.
- Enerji Atlası, <http://www.enerjiatlası.com/rezerv/dunya-petrol-rezervi.html>, (4.06.2017).
- FEİGENBAUM Evan, “Remarks In Panel Discussion at Council on Foreign Relations, The Pursuit of Black Gold: Pipeline Politics on the Caspian Sea”, 2007, <https://2001-2009.state.gov/p/sca/rls/rm/2007/97957.htm>, (3.06.2017).
- GATT, Article 21- Security Exceptions, http://www.wto.org/english/res_e/booksp_e/analytic_index_e/gatt1994_08_e.htm#article21, (05.04.2017).
- IISS, The Military Balance, 2012.
- KARTAŞOV İvan, “Uzbekistan Vyşel iz ODKB”, Rosiyskaya Gazeta RGRU, Haziran 2012, <https://rg.ru/2012/06/29/uzbekistan-site.html>, (25.06.2017).
- Kazakistan Cumhuriyetinin Dış İşler Bakanlığı, “Delimitation And Demarcation On State Border”, <http://www.mfa.kz/index.php/en/foreign-policy/current-issues-of-kazakhstan-s-foreign-policy/delimitation-and-demarcation-of-state-border>, (11.03.2017).
- Kirgizistan Dışişler Bakanlığı Resmi sayfası, “İstoriya Kirgizskoy Respubliki”, <http://www.mfa.gov.kg/contents/view/id/36>, (22.12.2017).
- KNYAZEV Aleksandr, “Ugrozı Bezopasnosti Dlya Tsentralnoy Azii Menyayut Svoı Harakter”, Afganskaya Problema Po-prejnemu Dominiruyet, Gazete Nezavisimaya, 05.09.2016, http://www.ng.ru/dipkurer/2016-09-05/11_afgan.html, (2.06.2017).
- MURSALİYEV A., “V Dekabre Na Ploşadi L.Brejneva”, Komsomolskaya Pravda, 2 Eylül 1990, <http://jeltoksan.narod.ru/mursa.html>, (20.05.2017).
- Rusya Federasyonu Dış İşler Bakanlığı, “Spravochnik po Stranam Mira”, Uzbekistan, http://sos.mid.ru/countries/-/asset_publisher/xDkex51VuOSj/content/uzbekistan, (19.05.2017).
- Rusya Federasyonu Dış İşler Bakanlığı, “Spravochnik po Stranam Mira”, Kazakistan, http://www.rfembassy.kz/lm/dvustoronnie_otnosheniya/rossiya-kazakhstan/respublika_kazakhstan/, (19.05.2017).
- Rusya Federasyonu Dış İşler Bakanlığı, “Spravochnik po Stranam Mira”, Tajikistan, http://sos.mid.ru/countries/-/asset_publisher/xDkex51VuOSj/content/tadjikistan, (19.05.2017).

- Rusya Federasyonu Dış İşler Bakanlığı, “Spravočnik po Stranam Mira”, Kırgızistan, http://sos.mid.ru/countries/-/asset_publisher/xDkex51VuOSj/content/kirgizia, (19.05.2017).
- Rusya'nın Haber Ajansı, “Sammiti Şanhayskoy Organizatsii Sotrudničestva. Dosye”, <http://tass.ru/info/3390512>, (14.06.2017).
- SCHWELLER Randall, “Progressivnyy Karakter Neoklasicheskogo Realizma” (İlerleyen Neoklasik Realizm Doğası), bkz. Schweller..2@osu.edu, (20.04.2017).
- SIPRI Arms Transfers Database, Kazakhstan: Transfers of Major conventional weapons: sorted by recipient. Deals with deliveries or orders made for year range 1991 to 2016, 13 May July 2017.
- SIPRI Arms Transfers Database, Kyrgyzstan: Transfers of Major conventional weapons: sorted by recipient. Deals with deliveries or orders made for year range 1991 to 2016, 22 June 2017.
- SIPRI Arms Transfers Database, Tajikistan: Transfers of Major conventional weapons: sorted by recipient. Deals with deliveries or orders made for year range 1991 to 2016, 13 July 2017.
- SIPRI Arms Transfers Database, TIV of arms exports to Kazakhstan, 1991-2016, 13 May 2017.
- SIPRI Arms Transfers Database, TIV of arms exports to Kyrgyzstan, 1991-2016, 28 May 2017.
- SIPRI Arms Transfers Database, TIV of arms exports to Tajikistan, 1991-2016, 12 June 2017.
- SIPRI Arms Transfers Database, TIV of arms exports to Turkmenistan, 1991-2016, 27 June 2017.
- SIPRI Arms Transfers Database, TIV of arms exports to Uzbekistan, 1991-2016, 7 July 2017.
- SIPRI Arms Transfers Database, Turkmenistan: Transfers of Major conventional weapons: sorted by recipient. Deals with deliveries or orders made for year range 1991 to 2016, 2 July 2017.
- SIPRI Arms Transfers Database, Uzbekistan: Transfers of Major conventional weapons: sorted by recipient. Deals with deliveries or orders made for year range 1991 to 2016, 24 July 2017.
- ŞUSTOV Aleksandr, “Gryadet li “Vodnaya” Voyna”, Stoletie, 18.10.2012, http://www.stoletie.ru/rossiya_i_mir/gradet_li_vodnaja_vojna_922.htm, (31.05.2017).
- Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, “Türkmenistan'ın Siyasi Görünümü”, <http://www.mfa.gov.tr/turkmenistan-siyasi-gorunumu.tr.mfa>, (13.11.2017).
- Türkmenistan Dışişler Bakanlığı sayfası, “Türkmenistanın Yaragsyzlanmak ve Howupsızlık Meseleleri Boyunça Sıyasatı”, <http://www.mfa.gov.tm/tk/news/375>, (17.11.2017).
- Türkmenistan'ın Dışişler Bakanlığı'nın resmi sayfası, “Türkmenistanyn esasy gazgeçirijileri”, <http://www.mfa.gov.tm/tk/articles/84>, (20.06.2017).
- Türkmenistanyn Dölet Habarlar Agentligi, Resmi Habar, “Türkmenistan-Afganistan-Pakistan-Hindistan Gaz Geçiricisinin Gurluşygyna Badalga Berildi”, Aralık 2015, www.turkmenistan.gov.tm/_tmt/?id=6407, (5.05.2017).

- Uzbekistan- Army, Globalsecurity, Military, <https://www.globalsecurity.org/military/world/centralasia/uzbek-army.htm>, (5.12.2017).

ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

TEZ ÇOĞALTMA VE ELEKTRONİK YAYIMLAMA İZİN FORMU

Yazar Adı Soyadı	Shattye Yegenov
Tez Adı	Orta Asya'nın Silahlanması ve Bölge Güvenliğine Etkileri
Enstitü	Sosyal Bilimler
Anabilim Dalı	Uluslararası İlişkiler
Tez Türü	Yüksek Lisans
Tez Danışman(lar)ı	Göksele İşyar
Çoğaltma (Fotokopi Çekim) izni	☒ Tezimden fotokopi çekilmesine izin veriyorum ☐ Tezimin sadece içindekiler, özet, kaynakça ve içeriğinin % 10 bölümünün fotokopi çekilmesine izin veriyorum ☐ Tezimden fotokopi çekilmesine izin vermiyorum
Yayımlama izni	☒ Tezimin elektronik ortamda yayımlanmasına izin Veriyorum

Hazırlamış olduğum tezimin belirttiğim hususlar dikkate alınarak, fikri mülkiyet haklarım saklı kalmak üzere Uludağ Üniversitesi Kütüphane ve Dokümantasyon Daire Başkanlığı tarafından hizmete sunulmasına izin verdiğimi beyan ederim.

Tarih :

İmza :

